

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਅੱਸੂ-ਕੱਤਕ, ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੦

ਅਕਤੂਬਰ 2008

ਜਿਲਦ ੫੨

ਅੰਕ ੭

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਐਮ.ਏ., ਐਮ.ਐਮ.ਸੀ.

ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ
ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ
ਐਮ.ਏ., ਬੀ.ਐੱਫ.

ਚੰਦਾ

ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	੨੦ ਰੁਪਏ
ਲਾਈਫ਼ (ਦੇਸ਼)	੨੦੦ ਰੁਪਏ
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	੫੦੦ ਰੁਪਏ
ਲਾਈਫ਼ ਵਿਦੇਸ਼	੫੦੦੦ ਰੁਪਏ
ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ	੨ ਰੁਪਏ

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net e-mail : Gurmat_Parkash@yahoo.co.in

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ	੩
ਸੰਪਾਦਕੀ	੪
ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ	੭
ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਰਹਿਬਰ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ	੧੦
ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ...ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤਕ	੧੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ	੨੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ	੩੭
...ਸੰਪਾਦਨਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ	੪੬
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ	੫੦
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਲਾ	੬੦
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਧੁਰਾ: ਸਚਿਆਰ	੭੧
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਅਤੇ ਅੰਤਰ ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ	੭੬
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ: ਧਾਰਮਿਕ ਮਹੱਤਵ	੮੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਅਤੇ ਗੁਰਗੱਦੀ	੯੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ	੧੦੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ	੧੦੭
...ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ਬਿਰਾਜਣਾ—ਕੁਝ ਤੱਥ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ	੧੧੩
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਵਿਕਾਸ	੧੨੧
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ—ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ	੧੨੫
...ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਤੇ ਮਹੱਤਤਾ	੧੨੭
...ਗੁਰਤਾ ਦਿਵਸ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪਿਛੋਕੜ	੧੪੦
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਚਲੇ ਦਿਨ	੧੪੬
ਝੂਠਾ ਮਦੁ ਮੂਲਿ ਨ ਪੀਚਈ	੧੫੧
ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ (ਕਵਿਤਾ)	੧੫੫
ਮਹਿਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ (ਕਵਿਤਾ)	੧੫੭
ਤੇਰੀ ਰੱਬੀ ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਜਾਵਾਂ ਵਾਰੀ (ਕਵਿਤਾ)	੧੫੮
ਖਬਰਨਾਮਾ	੧੬੦
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ	੧੬੪

ਕੱਤਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਿਹਾੜੇ

* ਗੁਰਗੱਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੬ ਕੱਤਕ	੨੦ ਅਕਤੂਬਰ
* ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੬ ਕੱਤਕ	੨੦ ਅਕਤੂਬਰ
* ਗੁਰਗੱਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੬ ਕੱਤਕ	੨੦ ਅਕਤੂਬਰ
* ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	੭ ਕੱਤਕ	੨੧ ਅਕਤੂਬਰ
* ਜਨਮ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ (ਕੱਢੂਨੰਗਲ)	੭ ਕੱਤਕ	੨੧ ਅਕਤੂਬਰ
* ਦਰਬਾਰ ਖਾਲਸਾ (ਦੁਸਹਿਰਾ)	੭ ਕੱਤਕ	੨੧ ਅਕਤੂਬਰ
* ਸਥਾਪਨਾ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ	੧੪ ਕੱਤਕ	੨੮ ਅਕਤੂਬਰ
* ਸਾਕਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ	੧੪ ਕੱਤਕ	੨੮ ਅਕਤੂਬਰ
* ਸ਼ਹੀਦੀ ਭਾਈ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ	੧੭ ਕੱਤਕ	੩੧ ਅਕਤੂਬਰ
* ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਦਿਵਸ	੧੮ ਕੱਤਕ	੧ ਨਵੰਬਰ
* ਜਨਮ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ	੧੮ ਕੱਤਕ	੧ ਨਵੰਬਰ
* ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਦਿਵਸ (ਦੀਵਾਲੀ)	੨੬ ਕੱਤਕ	੯ ਨਵੰਬਰ
* ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ	੩੦ ਕੱਤਕ	੧੩ ਨਵੰਬਰ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਇਕਾ ਬਾਣੀ ਇਕੁ ਗੁਰੂ....

ਇਕਾ ਬਾਣੀ ਇਕੁ ਗੁਰੁ ਇਕੋ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰਿ॥
 ਸਚਾ ਸਉਦਾ ਹਟੁ ਸਚੁ ਰਤਨੀ ਭਰੇ ਭੰਡਾਰ॥
 ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਪਾਈਅਨਿ ਜੇ ਦੇਵੈ ਦੇਵਣਹਾਰੁ॥
 ਸਚਾ ਸਉਦਾ ਲਾਭੁ ਸਦਾ ਖਟਿਆ ਨਾਮੁ ਅਪਾਰੁ॥
 ਵਿਖੁ ਵਿਚਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਕਰਮਿ ਪੀਆਵਣਹਾਰੁ॥
 ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਸਲਾਹੀਐ ਧੰਨੁ ਸਵਾਰਣਹਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੬੪੬)

‘ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਵਾਰ ਮਹਲੇ ੪ ਕੀ’ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ਇਸ ਪਾਵਨ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਤੀਸਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਮਾਧਿਅਮ ਬਾਣੀ-ਗੁਰੂ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸਬੰਧੀ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ, ਬਾਣੀ-ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੱਲਾ ਪਕੜ, ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਰੂਪ ਲਾਹਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਮਾਰਗ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਫਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਭਾਈ! ਬਾਣੀ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਚਾਰੋ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਮਾਰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹੀ ਬਾਣੀ/ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੌਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰਿਕ ਝੰਜਟਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਰ ਜਿੰਨੇ ਸੌਦੇ ਹਨ ਉਹ ਅਸਥਿਰ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਹਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਾਸਤਵਿਕ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਬਾਣੀ/ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਇਕ ਐਸਾ ਹੱਟ ਹੈ ਜਿਸ ਹੱਟ ਅੰਦਰ ਰੂਹਾਨੀ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਰੂਪੀ ਰਤਨਾਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਤੁਠੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ-ਕਿਰਪਾ ਰਾਹੀਂ ਇਨਸਾਨੀ ਜਾਮੇ ‘ਚ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਇਹ ਖਜ਼ਾਨੇ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਵੱਥ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਲਾਭ ਹੀ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ‘ਚੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਅਸੀਮ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਖੱਟੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸੰਸਾਰਿਕ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣਾ ਜਾਂ ਵਾਹ-ਵਾਸਤਾ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਕਿਰਪਾ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਿਲਾ ਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਸਦਾ ਸਥਿਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੀ ਸਰਾਹਣਾ ਕਰੀਏ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧੰਨ ਆਖੀਏ ਜੋ ਕਿ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਸੁਆਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ■

ਸੰਪਾਦਕੀ

ਆਓ! ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦਾ ਅਵਸਰ ਸਮੂਹ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਬੰਦ-ਖਲਾਸੀ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨਾਲ ਸਾਰਥਕ ਕਰੀਏ!

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ 'ਚ ਸਾਕਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ 'ਚ ਭਾਵੇਂ ਅਨੇਕ-ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਜਤਨ ਤੇ ਉੱਦਮ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪੰਜ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਸਮੇਂ 'ਚ ਪੱਸਰੇ ਹੋਏ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਫਿਰ ਵੀ ਤਿੰਨ ਖਾਸ ਘਟਨਾਵਲੀਆਂ ਜੋ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਅਤੇ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ 'ਚ ਘਟੀਆਂ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਉਚੇਚੇ ਉਲੇਖ ਦੀਆਂ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਨ ੧੬੦੪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਸਹਿਯੋਗ ਸਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਸਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੇਣਾ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਜਿਲਦਬੰਦੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਮੂਹ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸਰਬਸਾਂਝੇ ਅਤੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਧਰਮ-ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨੁ' ਪੁਕਾਰਦਿਆਂ ਪੂਰਨ ਅਦਬ ਸਹਿਤ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਸਮੂਹ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਗਵਾਈ ਦਾ ਲਾਹਾ ਲੈਣ ਹਿਤ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਪਹਿਲੀ ਘਟਨਾਵਲੀ ਹੈ। ਸਮੂਹ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 'ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨੁ' ਦਾ ਅਦਬ ਸਿਖਾਉਣ ਹਿਤ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਹਾਨ ਤੇ ਉਚੇਚੇ ਉੱਦਮ-ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਸੀਸ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕਰਨਾ ਤੇ ਖੁਦ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਚੌਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਥਾਂ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕਰ, ਖੁਦ ਨੀਵੇਂ ਥਾਂ ਬਿਰਾਜਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਵਿਸਮਾਦੀ ਚੋਜ ਹਨ। ਇਕ ਸੱਚੇ ਸੁਹਿਰਦ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸਮਾਦੀ ਚੋਜਾਂ ਨੂੰ ਹਰਦਮ ਚੇਤੇ 'ਚ ਵਸਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਹੀ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਅਦਬ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦੂਸਰੀ ਖਾਸ-ਉਲ-ਖਾਸ ਘਟਨਾਵਲੀ ਸੰਨ ੧੭੦੬ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਘਟੀ ਜਦੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਕਤ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਕਤ ਕਰਦਿਆਂ ਪਾਵਨ ਦਮਦਮੀ ਸਰੂਪ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਤੀਸਰੀ ਅਦੁੱਤੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਈਸਵੀ ਦੀ ਹੈ। ਨਾਂਦੇੜ

ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪਾਵਨ ਦਮਦਮੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਵਿਧੀਵਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਪਿਆਰੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਾਵਨ ਸਰੂਪ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ-ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਅਮਲ 'ਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰਤਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਰੀਤ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿਰਮਲ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਪਾਵਨ ਦਮਦਮੀ ਸਰੂਪ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਏ ਤੇ ਇਕੱਤ੍ਰਿਤ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਇਲਾਹੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਅੱਜ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਅਗਵਾਈ 'ਚ ਰਹੇਗਾ; ਦੁੱਖ ਸੁਖ 'ਚ ਹਰ ਹਾਲਤ 'ਚ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੀ ਓਟ-ਆਸਰਾ ਲੈਣਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ 'ਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਤੁਲ ਦਰਜਾ ਜਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕਬਰ, ਮੜੀ, ਸਮਾਧ ਆਦਿ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਨਹੀਂ ਟੇਕਣਾ, ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਵੇਂ ਹੀ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰ-ਫ਼ਰਮਾਨ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ 'ਚ ਅਮਲ 'ਚ ਲਿਆਉਣਾ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਪੁਰਸ਼ ਜਾਂ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਉਕਤ ਵਰਣਿਤ ਤਿੰਨ ਘਟਨਾਵਲੀਆਂ 'ਚੋਂ ਜੋ ਅੰਤਲੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਅਵਸਰ 'ਤੇ ਡੂੰਘੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਸਾਰੂ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਲੈਣਾ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਨਾਨਕ-ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਮਲ-ਵਿਵਹਾਰ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਉਥੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹਰ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਤਕ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਸ਼ਰਫ਼-ਉਲ-ਮਖਲੂਕਾਤ ਭਾਵ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਘੱਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੂਸਰੇ ਜੀਵਾਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰਤੱਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭੁਲਾ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸਮੂਹ ਜੀਵ-ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਤਿਅੰਤ ਸੰਕਟ 'ਚ ਘਿਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਜਿਸ ਹਾਲਤ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਜਤਨ ਹਰੇਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਅਸਹਿ ਹਾਲਤ ਦਾ ਪੂਰਨ ਰੂਪ 'ਚ ਸਾਰਥਕ ਸਮਾਧਾਨ 'ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ॥ ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ॥' ਅਤੇ 'ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ ਰਵਿ

ਚੰਦ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ' ਜਿਹੇ ਸਰਬਸਾਂਤੀਵਾਲਤਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਨਿਰਮਲ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ 'ਚ ਵਰੋਸਾਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ, ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਸੇਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ, ਸਮੂਹ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ-ਦਰਦਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੱਚੀ ਸੁਹਿਰਦ ਸੰਵੇਦਨਾ, ਮੌਜੂਦਾ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਦੌੜ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ, ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਆਰਥਕ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ 'ਚ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ, ਭਰੂਣ-ਹੱਤਿਆ ਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਦਲਦਲ ਜਿਹੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਗਿਰਾਵਟਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੋਂ ਬੰਦਖਲਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਓਟ 'ਚ ਆ ਕੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇਕ ਐਸੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਸੋਮੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਪਾਟੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇਕਜੁਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੀਤਲਤਾ ਤਪਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਠਾਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਖਾਲਸ ਅਉਖਧ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵਾਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਇਸ ਦੁਰਲੱਭ ਅਵਸਰ 'ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਰ ਸਹਿਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਤਾਂਘ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਜਾਗਤ ਜੋਤਿ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਫ਼ਰਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ, ਮੰਨਣ, ਕਮਾਉਣ ਤੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਰੂਪੀ ਪਾਵਨ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹਰ ਸਿੱਖ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

ਥਾਲ ਵਿਚਿ ਤਿੰਨਿ ਵਸਤੁ ਪਈਓ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਵੀਚਾਰੋ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਠਾਕੁਰ ਕਾ ਪਇਓ ਜਿਸ ਕਾ ਸਭਸੁ ਅਧਾਰੋ॥

ਜੇ ਕੋ ਖਾਵੈ ਜੇ ਕੋ ਭੁੰਚੈ ਤਿਸ ਕਾ ਹੋਇ ਉਧਾਰੋ॥

ਏਹ ਵਸਤੁ ਤਜੀ ਨਹ ਜਾਈ ਨਿਤ ਨਿਤ ਰਖੁ ਉਰਿ ਧਾਰੋ॥

ਤਮ ਸੰਸਾਰੁ ਚਰਨ ਲਗਿ ਤਰੀਐ ਸਭੁ ਨਾਨਕ ਬ੍ਰਹਮ ਪਸਾਰੋ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨੯)

ਅਜਿਹੇ ਅਵਸਰ ਵਿਰਲੇ ਸੁਭਾਗੇ ਜਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਆਪਕ ਅਰਥਾਂ 'ਚ ਮਨਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਓ! ਆਓ! ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਤੇ ਦੁਰਲੱਭ ਅਵਸਰ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਪੂਰਨ ਅਮਲ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਅਵਸਰ ਨੂੰ ਸਮੂਹ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ, ਇਸ ਦੇ ਅਨੇਕ-ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਦੁੱਖਾਂ-ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਬੰਦ-ਖਲਾਸੀ ਵਾਸਤੇ ਯਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨਾਲ ਸਾਰਥਕ ਕਰੀਏ!

ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ

-ਡਾ. ਦਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਸਿਮਰਨ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਸੀਲੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਗੁਰੂ :

- ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ ਮਨਿ ਦ੍ਰਿੜਾਏ...॥ (ਪੰਨਾ ੪੦੮)

- ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਗਿਆਨੁ ਨ ਹੋਵਈ...॥ (ਪੰਨਾ ੬੫੦)

ਉਹ ਜੋ ਅਗਿਆਨ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ। ‘ਅਗਿਆਨ ਵਿਨਾਸ਼ਕ, ਸਤਿ ਅਤੇ ਹਿੱਤ ਉਪਦੇਸ਼ਟਾ ਦਾ ਨਾਉਂ ਗੁਰੂ ਹੈ।’ (ਗੁਰਮਤ ਮਾਰਤੰਡ-੧, ਪੰਨਾ ੨੭੩) ‘ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁ (ਹਨੇਰਾ) ਅਤੇ ਰੂ (ਚਾਨਣ) ਦੀ ਸੰਧੀ’ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲਾ :

ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਗੁਰਿ ਦੀਆ ਅਗਿਆਨ ਅੰਧੇਰ ਬਿਨਾਸੁ॥ (ਪੰਨਾ ੨੯੩)

ਸਿੱਖ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੂਰ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ, ਗਿਆਨ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਸਿਖੀ ਸਿਖਿਆ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੫)

‘ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰਸਤਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਸਤਾ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਹੈ।’ (ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੧੯੨) ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਮੂਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਜਦ ਸਿੱਖ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇਣ ਨਾਲ। ਹਰ ਸਿੱਖ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ,

‘ਪ੍ਰਿਥਮ ਭਗੋਤੀ ਸਿਮਰਿ ਕੈ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਲਈਂ ਧਿਆਇ। ਫਿਰ ਅੰਗਦ ਗੁਰ ਤੇ ਅਮਰਦਾਸੁ ਰਾਮਦਾਸੈ ਹੋਈਂ ਸਹਾਇ। ਅਰਜਨ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨੇ ਸਿਮਰੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਰਾਇ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਿਆਈਐ ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭਿ ਦੁਖਿ ਜਾਇ। ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਿਮਰਿਐ ਘਰ ਨਉ ਨਿਧਿ ਆਵੈ ਧਾਇ। ਸਭ ਥਾਈਂ ਹੋਇ ਸਹਾਇ। ਦਸਵਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ! ਸਭ ਥਾਈਂ ਹੋਇ ਸਹਾਇ। ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਜੋਤ

* #੨੧੦, ਫੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟ, ਸੁਖਦੇਵ ਨਗਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦੀਦਾਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਬੋਲੋ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ!’

ਇਹੋ ਹੈ ਸਿੱਖ ਮੁਖ-ਧਾਰਾ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਇਹ ਹੈ ਜੋ ਇਸਤਰੀ ਜਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਤਕ), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਉਤੇ ਨਿਸਚਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਹੈ। (ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ, ਪੰਨਾ ੩)

ਸਿੱਖ ਅਰਦਾਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋਤਿ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਗੁਰੂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਇਆ ਹੈ:

- ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਵਿਗਾਸੀ ਸਹੁ ਰਾਵਾਸੀ ਫਲੁ ਪਾਇਆ ਗੁਣਕਾਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੬੮੯)

-ਇਹੁ ਸੰਸਾਰੁ ਬਿਖੁ ਵਤ ਅਤਿ ਭਉਜਲੁ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਹਰਿ ਪਾਰਿ ਲੰਘਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੩੫੩)

- ਸਬਦੇ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਗੁਰ ਰੂਪਿ ਮੁਰਾਰੇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੧੨)

- ਸਬਦੁ ਗੁਰ ਪੀਰਾ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰਾ ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਜਗੁ ਬਉਰਾਨੰ॥ (ਪੰਨਾ ੬੩੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਆਵਹੁ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰਿਹੋ ਗਾਵਹੁ ਸਚੀ ਬਾਣੀ॥

ਬਾਣੀ ਤ ਗਾਵਹੁ ਗੁਰੂ ਕੇਰੀ ਬਾਣੀਆ ਸਿਰਿ ਬਾਣੀ॥

(ਪੰਨਾ ੯੨੦)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ:

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਜਾਣਹੁ ਗੁਰਸਿਖਹੁ

ਹਰਿ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਮੁਹਹੁ ਕਢਾਏ॥

(ਪੰਨਾ ੩੦੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਹਉ ਆਪਹੁ ਬੋਲਿ ਨ ਜਾਣਦਾ ਮੈ ਕਹਿਆ ਸਭੁ ਹੁਕਮਾਉ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੭੬੩)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਹੈ:

ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਗੁਰ ਜਾਣੀਐ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ। (ਵਾਰ ੭:੨੦)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਇਉਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ-

ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਲਿਆ ਏਹੁ ਕਹਿਆ- ‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੇਰਾ ਸਿੱਖ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਸ਼ਬਦ ਥੀਂ ਸਿਵਾਇ ਹੋਰ ਥਾਇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਾ ਕਰਨੀ॥ (ਸਾਖੀ ਰਹਿਤ ਕੀ)

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ॥

ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨ ਮਾਨੈ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੮੨)

ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਹ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ, (ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਈ.) ੬ ਕੱਤਕ ਸੰ. ਨਾ. ੨੪੦ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਦਾ ਸਥਾਈ ਪਦ ਦੇ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਇਆ:

- ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਥ ਗੁਰ ਮਾਨੀਏ ਤਾਰੈ ਸਕਲ ਜਹਾਨ। (ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ)

- ਗੁਰ ਕਾ ਪਾਹੁਲ ਸਿਖ ਲੇ ਰੀਤ ਕਮਾਵਹਿ ਗ੍ਰੰਥ।

(ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ)

- ਪੂਜਾ ਅਕਾਲ ਕੀ, ਪਰਚਾ ਸ਼ਬਦ ਕਾ, ਆਗਿਆ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ।

(ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ)

- ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਮੋਂ ਭੇਦ ਨ ਕਾਈ, ਗ੍ਰੰਥ ਹੋਇ ਤੋਂ ਨਿਕਟ ਧਰਾਈ।

(ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ)

- ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ।

(ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ)

- ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਮੈਂ ਨਿਹਚਾ ਧਾਰੈ। (ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਿਲਾਸ, ਪੰਨਾ ੨੮੩)

- ਜਿਹ ਦੇਖਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਸਾਇ।

ਬਾਤ ਕਰਨ ਗੁਰ ਸੋਂ ਚਹੈ ਪੜ੍ਹ ਗ੍ਰੰਥ ਮਨ ਲਾਇ।

(ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾ. ੬, ਪੰਨਾ ੭੭)

- ਸਬ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ ਮਾਨੀਓ ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਦੇਹ।

ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਕੋ ਮਿਲਬੋ ਚਹੇ ਖੋਜ ਸਬਦ ਮੈਂ ਲੇਹ।

(ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੰਨਾ ੩੫੩)

ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਰਹਿਬਰ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

-ਡਾ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਉੱਤਮ ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਸੁੱਚੇ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਅਥਾਰ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੬ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ੧੫ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ, ੧੧ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧, ਮਹਲਾ ੨, ਮਹਲਾ ੩, ਮਹਲਾ ੪, ਮਹਲਾ ੫ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਤਾਂ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ, ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ, ਭਗਤ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ, ਭਗਤ ਭੀਖਣ ਜੀ, ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ, ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ, ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ, ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ।

ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਿਹੜੇ ੧੧ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ੋਭਨੀਕ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ: ਕਲਸਹਾਰ ਜੀ, ਜਾਲਪ ਜੀ, ਕੀਰਤ ਜੀ, ਭਿਖਾ ਜੀ, ਸਲੂ ਜੀ, ਭਲੂ ਜੀ, ਨਲੂ ਜੀ, ਬਲੂ ਜੀ, ਗਯੰਦ ਜੀ, ਮਥੁਰਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭੱਟ ਹਰਿਬੰਸ ਜੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀਆਂ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ, ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਡੂਮ ਜੀ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਦੇ ਨਾਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ: ਸਿਰੀਰਾਗੁ, ਰਾਗੁ ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੂਜਰੀ, ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾੜੀ, ਤਿਲੰਗ,

* ਖੋਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲੁ, ਗੋਂਡ, ਰਾਮਕਲੀ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਨ, ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਕੇਦਾਰਾ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਨ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਅਤੇ ਰਾਗੁ ਜੈਜਾਵੰਤੀ। ਆਖਰੀ ਰਾਗੁ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ, ਦਇਆ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਆਦਿ ਦੈਵੀ-ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਸਰਲ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਸੰਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਵੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਦੇਵ-ਭਾਸ਼ਾ’ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦਿਆਂ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਸਫਲ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸਭ ਸਥਾਨਾਂ ’ਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਥਾਨ ਜਾਂ ਫਿਰਕੇ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਥਾਨਾਂ ਲਈ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਤ, ਧਰਮ, ਕੌਮ ਜਾਂ ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ’ਤੇ ਵੱਡਾ ਜਾਂ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਮੰਨਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਘਟ-ਘਟ ਵਿਚ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਜੀਵ ਉਸ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਆਸ ਵਿਚ ਜੀਅ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਸਭੁ ਕੋ ਆਸੈ ਤੇਰੀ ਬੈਠਾ॥ ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਤੂੰਹੈ ਵੁਠਾ॥

ਸਭੇ ਸਾਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ ਤੂੰ ਕਿਸੈ ਨ ਦਿਸਹਿ ਬਾਹਰਾ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੯੭)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਾਤ, ਧਰਮ, ਕੌਮ ਦੇ ਆਧਾਰ ’ਤੇ ਵੱਡਾ ਜਾਂ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨਦਿਆਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ, ਵਹਿਮ-ਭਰਮ, ਉਚ-ਨੀਚ ਤੇ ਪਾਖੰਡਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਗੀਣ ਭੇਖਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦਿਆਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸੱਚ ਉਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਭ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ

ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਜੀਵ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਾਜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਰੱਖਣਾ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਦਿਖਾਉਣਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਮੰਨਦਿਆਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ:

ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ॥

ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪੯)

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸਮੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ‘ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਸਰਬ-ਸਾਂਝਾ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਅਦੁੱਤੀ ਸੋਚ ਸੀ। ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਸੋਚ ਤਹਿਤ ਇਨਸਾਨੀ ਨਸਲ ਨੂੰ ਰਹਿਬਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੜ ਲਾਉਣਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਿ ਮਾਨਵਤਾ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗ ਕੇ ਭੂਗੋਲਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਹੱਦ-ਬੰਨਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉਠ ਕੇ ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ, ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਅਤੇ ਸਹਿਚਾਰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਨਫਰਤ ਤੇ ਕੱਟੜਤਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ-ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦਵੈਤ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਬੇਗਾਨਾ ਜਾਂ ਪਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਾਲੀ ਸਾਂਝ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੯੯)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਤਿ ਦੀ ਹੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਗੋਂ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਚੰਗਾ ਇਨਸਾਨ ਬਣਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਵੇਂ-ਨਿਰੋਏ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ ‘ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ’ ਦੇ ਦਸੰਬਰ ੨੦੦੨ ਦੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਅਗਵਾਈ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਾਣੀ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ

ਸਰੋਕਾਰ ਕੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਜ਼ਹਬ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਕ ਮਾਨਵ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦੂਸਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਰਿਸਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਲਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬੇਸ਼ੱਕ ਕੋਈ ਰਾਮ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਖ਼ੁਦਾ ਨੂੰ ਸਿਜਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨਸਾਨ ਹੈ। ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ-ਮਾਤਰ ਦਾ ਇਹ ਮੁੱਢਲਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ (tolerance), ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨਦਿਆਂ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਹੇਠ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਭਾਂਜਵਾਦੀ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਨਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੰਵਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗ ਦੀ ਥਾਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਕਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਰੱਖ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੰਵਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਅਸਲ ਤਿਆਗੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣਾਂ ਉੱਪਰ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦੀ ਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮੁਖ ਵਿਸ਼ਾ ਹੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਨੂੰ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਮੰਨ ਕੇ ਮਾਇਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਕੰਵਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਰਹਿਬਰ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਰਹਿਬਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਤੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸੁਖ-ਸਾਂਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤਕ (ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਧਿਐਨ)

—ਸ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ*

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਤੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਿਆਈ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ—ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੱਗਭਗ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਉਪਰੰਤ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ, ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਦਾ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਚੱਲਿਆ, ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ, ਦੈਵੀ ਹੈ, ਜੋਤਿ-ਜੁਗਤਿ ਦਾ ਰਹੱਸ ਹੈ। ਹੱਥ-ਵਿਚਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਇਸ ਦੈਵੀ-ਵਰਤਾਰੇ ਤਥਾ ਜੋਤਿ-ਜੁਗਤਿ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ (ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰੀ) ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਦੇਖਣ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਜਤਨ, ਤਵਾਰੀਖ਼ੀ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ/ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਸਮੁੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣਾ ਨਾ ਤਾਂ ਸੰਭਵ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲੋੜ।

ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ, ਪਹਿਲੇ ਕਹੇ ਗਏ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਕ ਦੈਵੀ-ਵਰਤਾਰਾ (divine manifestation) ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਇਲਹਾਮੀ (revealed) ਹੈ, ਇਸੇ ਸੰਸਥਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ (ਪੰਥ-ਸੰਸਥਾ) ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਹੋ ਕਿ ਪੰਥ-ਸੰਸਥਾ (ਸਿੱਖ ਧਰਮ) ਦਾ ਆਧਾਰ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ (ਪੰਥ ਤਥਾ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੀ) ਸ਼ੁਰੂਆਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਪਰਮ-ਸੱਤਾ ਦੇ ਦੈਵੀ-ਮੇਲ (divine-experiences) ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

— ਹਉ ਢਾਢੀ ਵੇਕਾਰੁ ਕਾਰੈ ਲਾਇਆ॥

ਰਾਤਿ ਦਿਹੈ ਕੈ ਵਾਰ ਧੁਰਹੁ ਫੁਰਮਾਇਆ॥

ਢਾਢੀ ਸਚੈ ਮਹਲਿ ਖਸਮਿ ਬੁਲਾਇਆ॥

ਸਚੀ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ਕਪੜਾ ਪਾਇਆ॥

*ਮਾਰਫਤ ਅਕਾਦਮੀ ਆਫ ਸਿੱਖ ਰਿਲੀਜ਼ਨ ਐਂਡ ਕਲਚਰ, #੧, ਢਿੱਲੌਂ ਮਾਰਗ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੪੭੦੦੧.
ਮੋਬਾ: ੯੮੫੫੦-੪੦੩੮੪

ਸਚਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਭੋਜਨੁ ਆਇਆ॥...

ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਸਾਲਾਹਿ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੫੦)

- ਖਸਮੈ ਕੈ ਦਰਬਾਰਿ ਢਾਢੀ ਵਸਿਆ॥

ਸਚਾ ਖਸਮੁ ਕਲਾਣਿ ਕਮਲੁ ਵਿਗਸਿਆ॥

ਖਸਮਹੁ ਪੂਰਾ ਪਾਇ ਮਨਹੁ ਰਹਸਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੮)

- ਹਉ ਢਾਢੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਖਸਮ ਕਾ ਹਰਿ ਕੈ ਦਰਿ ਆਇਆ॥

ਹਰਿ ਅੰਦਰਿ ਸੁਣੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਢਾਢੀ ਮੁਖਿ ਲਾਇਆ॥

ਹਰਿ ਪੁਛਿਆ ਢਾਢੀ ਸਦਿ ਕੈ ਕਿਤੁ ਅਰਥਿ ਤੂੰ ਆਇਆ॥

ਨਿਤ ਦੇਵਹੁ ਦਾਨੁ ਦਇਆਲ ਪ੍ਰਭ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ॥

ਹਰਿ ਦਾਤੈ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਜਪਾਇਆ ਨਾਨਕੁ ਪੈਨਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੯੧)

- ਹਮ ਢਾਢੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਖਸਮ ਕੇ ਨਿਤ ਗਾਵਹੁ ਹਰਿ ਗੁਣ ਛੰਤਾ॥...

ਜਨ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਨਵੰਤਾ॥

(ਪੰਨਾ ੬੫੦)

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ (੪੦ ਵਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ, ੬੭੫ ਸਵੱਈਏ ਬ੍ਰਿਜ ਤੇ ੬ ਸਲੋਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ) ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਣ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਤੇ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਦੈਵੀ-ਅਰੰਭ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਪਹਿਲਾ ਬਾਬੇ ਪਾਯਾ ਬਖਸ਼ੁ ਦਰਿ ਪਿਛੋਦੇ ਫਿਰਿ ਘਾਲਿ ਕਮਾਈ।

(ਵਾਰ ੧:੨੪)

ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ, ਦਾਨ, ਇਸਨਾਨ ਦੀ 'ਕਿਰਤਿ' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।^੨

ਦੈਵੀ ਅਰੰਭ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਸੰਸਥਾਈ ਰੂਪ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਹਿਤ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਅਰੰਭ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ (ਗੁਰੂ) ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਸਮਕਾਲੀ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਿਊਂਦੇ ਜੀਅ (ਸਲਾਮਤਿ ਥੀਵਦੇਂ) ਹੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ 'ਛਤ੍ਰ' 'ਲਹਿਣੇ' ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ:

ਲਹਣੇ ਧਰਿਓਨੁ ਛਤ੍ਰੁ ਸਿਰਿ ਕਰਿ ਸਿਫਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਵਦੈ॥...

ਗੁਰਿ ਚੇਲੇ ਰਹਰਾਸਿ ਕੀਈ ਨਾਨਕਿ ਸਲਾਮਤਿ ਥੀਵਦੈ॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਭੱਟ ਕਲਸਹਾਰ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤਿ ਤੇ ਜੁਗਤਿ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਤੇ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲਦਾ ਗਿਆ:

ਕਲਿਜੁਗਿ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦੁ ਅਮਰੁ ਕਹਾਇਓ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੦)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ’ ਦਾ ਇਹ ਦਿਬ-ਵਰਤਾਰਾ ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਲਈ ‘ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ ਵਹਾਉਣਾ’ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰ-ਰੀਤ ਤੋਂ ਉਲਟ ਇਕ ‘ਗੁਰੂ’ ਨੇ ਇਕ ‘ਚੇਲੇ’ ਦੇ ਸਿਰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਾਜ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ‘ਗੁਰੂ’ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ‘ਚੇਲੇ’ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਜੋਤਿ-ਜੁਗਤਿ ਦਾ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਜੋਤਿ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ’ ਦਾ ਇਹ ‘ਅਸਚਰਜ ਖੇਲ’ ਸੀ:

ਥਾਪਿਆ ਲਹਿਣਾ ਜੀਵਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਸਿਰਿ ਛਤੁ ਫਿਰਾਇਆ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਇ ਕੈ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕਿ ਰੂਪੁ ਵਟਾਇਆ।

ਲਖਿ ਨ ਕੋਈ ਸਕਈ ਆਚਰਜੇ ਆਚਰਜੁ ਦਿਖਾਇਆ। (ਵਾਰ ੧:੪੫)

ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ’ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਦੀਵੇ ਤੋਂ ਦੂਸਰਾ ਦੀਵਾ ਜਗਦਾ ਹੈ (ਪਰ ਪਹਿਲਾ ਦੀਵਾ ਵੀ ਆਪਣੀ ‘ਰੋਸ਼ਨੀ’ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ):

ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਕੋ ਬਪੁ ਧਰਾ॥

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਿ ਇਹ ਜਗ ਮੋ ਕਰਾ॥

ਅਮਰਦਾਸ ਪੁਨਿ ਨਾਮੁ ਕਹਾਯੋ॥

ਜਨੁ ਦੀਪਕ ਤੇ ਦੀਪ ਜਗਾਯੋ॥^੩

ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਵਿਚਲੀ ਅਸਲ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਕੜੀ ‘ਨੂਰ’ (ਜੋਤਿ) ਦੀ ਹੈ:

ਦਰ ਅਮਨੀ ਯਕੇ ਵ ਦਰ

ਸੂਰਤ ਦੇ ਮਸ਼ਾਲੇ ਜਾਂ ਅਫ਼ਰੋਜ਼॥

ਭਾਵ “ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਨੂਰੋ ਨੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂਰੀ ਮਸ਼ਾਲਾਂ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ) ਵਿਚ ਦਰਅਸਲ ਜੋਤਿ ਇਕ ਹੀ ਹੈ, ਬਾਹਰੀ ਸੂਰਤਾਂ ਹੀ ਦੋ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਹਨ।”^੪

‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ’ ਲਿਖਦੀ ਹੈ, “ਤਦਹੁੰ ਪੈਸੇ ਪੰਜਿ ਬਾਬੇ ਜੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਕੈਂ ਰਖਿ ਕੈ ਪੈਰੀ ਪਇਆ।”^੫ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ‘ਸਤਿ’ ਦੀ ਇਕਸਾਰ ਰਸਾਈ ਹੈ।^੬ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮੌਖਿਕ-ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਗਿਆਨੀ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਅੱਧ ਵਿਚ ਕਲਮਬੰਦ ਹੋਈ ‘ਗਿਆਨ ਰਤਨਾਵਲੀ’ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਦੈਵੀ-ਰਹੱਸ ਬਾਰੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਜੁ ਮੁਖ ਉਜਲਾ ਰਖਣਾ ਟਿਕਾ ਹੈਸੀ॥ ਸੋਈ ਗੁਰੂ

ਅੰਗਦ ਜੀ ਦਾ ਟਿਕਾ ਮੁਖ ਉਜਲਾ ਹੋਆ॥ ਤੇ ਜੋ ਨਾਮ ਦਾ ਛਤ੍ਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਹੈ ਸੀ ਤੇ ਵੀਚਾਰ ਦਾ ਤਖਤ ਹੈ ਸੀ ਸੋਈ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦਾ ਤਖਤ ਤੇ ਛਤ੍ਰ ਹੋਇਆ॥ ਤੇ ਸਬਦਿ ਦੀ ਮੁਹਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਚਲਾਈ॥... ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਸਬਦਿ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗਾਈ॥... ਏਹ ਗਿਆਨ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰਪਕ ਹੋਇਆ... ਤਾ ਉਨਾ ਦੇ ਅਗੇ (ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ) ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਤੇ ਨਲੀਏਰ ਤੇ ਮਿਸਰੀ ਦੀ ਰੋੜੀ ਰਖਿ ਕੇ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਕਹਿਆ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਵਸਤ ਗਿਆਨ ਹੈ... ਸਤਿਗੁਰੂ (ਅਮਰਦਾਸ ਤੇ) ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਰਾਮਦਾਸ (ਵੀ)... ਸਬਦਿ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗਾਈ॥... (ਫਿਰ) ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਬਖਸੀ॥... ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਬਚਨ ਕੀਤਾ॥... ਮੈ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਤਿਸ (ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ) ਵਿਚ ਧਰੀ ਹੈ॥ ਗਿਆਨ ਦੀ ਭੀ ਸਕਤਿ ਇਸ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਹੈ॥...^੭

ਦਸਮੇਸ਼-ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਉੱਘੇ ਕਵੀ ਅਥਵਾ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਸੈਨਾ ਸਿੰਘ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਸੈਨਾਪਤਿ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਦੁਆਰਾ ੧੭੧੧ ਈ. ਵਿਚ ਰਚਿਤ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ’ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਇਕ ਜੋਤਿ ਵਿਚ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਗੁਰੂ-ਮਿਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸੈਨਾਪਤਿ ‘ਗੁਰੂ’ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਸੈਨਾਪਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਸਨ।^੮ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ’ ਗੁਰ-ਜੋਤਿ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਤੁਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੈ ਤੁਹੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਹੈ
ਤੁਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਰਾਮਦਾਸ ਤੁਹੀ ਹੈਂ।
ਤੁਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਹੈ ਤੁਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ
ਤੁਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੁਹੀ ਹੈਂ।
ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤੈ ਕਲਿ ਹੀ ਮੈ ਕਲਾ ਰਾਖੀ
ਤੇਗ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਜਗ ਚਾਦਰ ਸਭ ਤੁਹੀ ਹੈਂ।
ਦਸਵਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਿ ਤੁਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਜਗਤ ਕੇ ਉਧਾਰਿਏ ਕੇ ਆਯੋ ਪ੍ਰਭ ਤੁਹੀ ਹੈਂ॥^੯

ਦਸਮੇਸ਼-ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਵੀ, ਕੰਕਣ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੇ ‘ਹੀਯ’ (ਹਿਰਦੇ) ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਲੱਗ ਪਏ:

ਬਾਬਾ ਮੜੀ ਨ ਗੋਰੁ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦੁ ਕੇ ਹੀਯ ਮਾਹਿ।^{੧੦}

੧੭੧੮ ਈ. ਵਿਚ ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ‘ਗੁਰਬਿਲਾਸ

ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬' ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਮੱਧਕਾਲੀ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਵਾਂਙ ਗੁਰੂ-ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੀ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਥਾਨਕ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਦੋ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤ 'ਗੁਰਿਆਈ-ਪਦ' ਤੇ 'ਗੁਰ-ਜੋਤਿ' ਬਾਰੇ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬' ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਿਆਈ-ਸੰਸਥਾ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਗੱਦੀ-ਪਰੰਪਰਾ ਅਥਵਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ-ਰੀਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਦੈਵੀ-ਰੁਤਬਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਜਰਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਅਜਰ ਪਦ ਹੈ।^{੧੧} ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵਿਰਾਸਤੀ ਹੱਕ ਨਹੀਂ, 'ਸੇਵਕ' ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ।^{੧੨} ਨਾਨਕ-ਪਦ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੇਵਕ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਧਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਨਾਨਕ-ਪਦ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ।^{੧੩} ਗੁਰਿਆਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਅਚਲ ਤਖ਼ਤ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਭੇਦ-ਰਹਿਤ ਹੈ।^{੧੪} ਇਹ ਦੈਵੀ-ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ।^{੧੫} ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ) ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ-ਪਦ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ^{੧੬}, ਪਰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਦੈਵੀ-ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਧਿਰਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤੀ ਹੱਕ ਸਮਝਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।^{੧੭} ਕਰਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਹੈ, ਇਹ ਅੰਦਰ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਭਾਈ ਅਲਮਸਤ ਦੀ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਅਲਮਸਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰਤਾ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ:

ਤਬ ਅਲਮਸਤ ਭਾਰ ਸੁਖ ਪਾਵਾ।
ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਸਮ ਰੂਪ ਲਖਾਵਾ।
ਕਰਿ ਉਸਤਤਿ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰਾ।
ਤੁਮ ਹੀ ਧਰਿ ਛਠਮ ਬਪੁ ਧਾਰਾ।...
ਪੰਚ ਰੂਪ ਗੁਰ ਤੁਮ ਹੀ ਪਾਯੋ।
ਅਬ ਇਹੁ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਬਨਾਯੋ।^{੧੮}

'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬', ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਇਕਰੂਪਤਾ ਤਥਾ ਇਕ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਸੁਖਖਾਨ।
ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਰ ਰੂਪ ਮਹਾਨ।
ਤਾਹਿ ਤਖਤ ਗੁਰਿਆਈ ਭਾਰਾ।
ਆਪਨ ਰੂਪ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਧਾਰਾ।
ਚਤੁਰਯ ਗੁਰੂ ਜੋ ਦਰਸਨ ਚਹੇਂ।

ਸੋ ਅਰਜਨ ਦੇਖੇ ਸੁਖੁ ਲਹੇਂ।

ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰੇ।

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਸਮ ਭੇਦ ਨ ਧਰੇ।

ਗੁਰਬਿਲਾਸ-ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਦੋ ਉੱਘੇ ਗ੍ਰੰਥ ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ‘ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦’ (੧੭੫੧ ਈ.) ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ‘ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦’ (੧੭੮੭ ਈ.) ਨੇ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਗੁਰਿਆਈ ਜਾਂ ਗੁਰੂ-ਪਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਆਦਿ ਗੁਰੂ (ਨਾਨਕ) ਦੀ ਹੈ। ਇਹ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ। ਕਰਤਾ ਪਹਾੜੀਏ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਕੀ ਗਦੀ ਬਰ ਜੋਈ।

ਸੁਨੀ ਹੋਤ ਹਜਰਤ ਤੁਮ ਸੋਈ।

ਸੋਢੀ ਰਾਮਦਾਸ ਕੋ ਨਾਤੀ।

ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਸੁਖ ਕ੍ਰਾਂਤੀ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰ-ਜੋਤਿ ਦੀ ਇਕਰੂਪਤਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਜੋ ਗੁਰ ਪੀਰ ਜਗਤ ਇਹ ਮਾਹੀ।

ਸਰਬ ਆਦਿ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਆਹੀ।

ਨਾਨਕ ਮਧਿ ਖੁਦਾਇ ਸੋ ਜਾਣੁ।

ਰਤੀ ਨ ਅੰਤਰ ਦੁਤੋਂ ਪਛਾਣ।...

ਤਾਤੈ ਅੰਗਦ ਅਮਰ ਸੁ ਭਯੋ।

ਰਾਮਦਾਸ ਅਰਜਨ ਪੁਨ ਠਯੋ।

ਤਾਸ ਜੁ ਪੋੜ੍ਹਾ ਯਾਹਿ ਭਣੀਜੈ।

ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਜਿਹ ਲੀਜੈ।^{੨੧}

ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੈੜ-ਚਾਲ ’ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਭਾਵਪੂਰਤ ਹਵਾਲੇ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਵਿਗਸ, ਜੋਤਿ-ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਦੈਵੀ-ਪ੍ਰਮਾਣ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।^{੨੨}

ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਕ੍ਰਿਤ ‘ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ’ (੧੭੬੯ ਈ.) ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਗੁਰ-ਜੋਤਿ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਤੇ ਇਕਸਾਰਤਾ ’ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਹੈ। ਛਿੱਬਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਦਾ ਰਹੱਸ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਪਰ ਸੰਤ ਲੋਕਾਂ

ਨੇ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਦਸ-ਜਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ, ਸਗੋਂ ਸਭ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਹੈ:

ਅਨੇਕ ਨਾਮ ਬਾਬੇ ਕੇ ਹੈ ਭਏ।
ਧਰਤੀ ਧਰਤੀ ਮੋ ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮੁ ਲਏ।
ਬੁਧਿ ਹੀਨ ਮਾਨੁਖੁ ਇਸ ਕੋ ਮਾਨਸੁ ਜਾਣੇ।
ਏਹ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ ਅੰਸੁ ਕੋਈ ਸੰਤੁ ਪਛਾਣੇ।
ਏਹ ਦਸ ਜਾਮੇ ਬਾਬੇ ਹੀ ਹੈ ਧਾਰੇ।
ਯਹਿ ਦਸ ਮਹਿਲ ਨਹੀਂ ਬਾਬੇ ਤੇ ਨਿਆਰੇ।
ਦਸੇ ਸਾਹਿਬ ਇਕੁ ਬਾਬਾ ਕਰਿ ਜਾਨੇ।
ਮਾਨਸੁ ਰੂਪ ਨ ਦਸਾਂ ਕੋ ਮਾਨੇ।....
ਹੈ ਅਨਾਦਿ ਆਦੇ ਤੇ ਪਰੇ।

ਕਲਜੁਗ ਮੈ ਦਸ ਜਾਮੇ ਹੈਨ ਬਾਬੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਧਰੇ॥^{੨੩}

‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ (ਕਵਿਤਾ) (੧੭੨੬ ਈ.) ਦਾ ਕਰਤਾ ਬਾਵਾ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੈਵੀ-ਵਰੋਸਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਅਵਤਾਰਣ (ਪ੍ਰਕਾਸ਼) ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ‘ਨਿਰੰਜਨੀ ਅਵਤਾਰ’ (ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਨਿਰ-ਅੰਜਨ) ਸ਼ਬਦ/ਸਮਾਸ ਵਰਤਦਾ ਹੈ।^{੨੪}

ਕਰਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ‘ਗੁਰੂ’ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਰੱਬ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਿੰਗਲਾਦੀਪ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਦੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਪਦਮਣੀਆਂ (ਨੱਚਣ-ਗਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ) ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ/ਗੋਸ਼ਟਿ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਹੇ ਪੁਤ੍ਰੀ! ਸਰਬ ਉਪਾਵਾ ਕਾ ਉਪਾਵ ਮੇਰਾ ਸਤਗੁਰੂ ਹੈ ਅਰੁ ਉਸ ਕੀ ਭਗਤ ਮੈਂ ਸਦਾ ਕਰਤਾ ਹਉ। ਤਿਨ ਕੇ ਚਰਨ ਸਿਉ ਲਾਗ ਰਹਿਆ ਹੋ।^{੨੫}

‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਅਭੇਦਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰਿਆਈ ਤੇ ਜੋਤਿ ਇਕ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਸਰੀਰ ਤਕ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਸਰਾ ਸਰੀਰ ਗੁਰੂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਤਾ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ।^{੨੬} ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਹਰਿ ਸੰਤ ਨੇ ਆਪ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਰੂਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਰਤਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਜਗਤ ਦਾ ਭਗਤੀ ਰਾਹੀਂ ਉੱਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ:

ਹੋ ਹਰਿ ਸੰਤ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਕੀਜੈ ਜਗ ਭਗਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ।

ਦਸ ਸਰੂਪ ਦਸ ਨਾਮ ਧਰ ਕਰ ਹੋ ਜਗਤ ਉਧਾਰ॥^{੨੭}

ਦਸ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ‘ਜੋਤਿ’ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਦੀਵੇ ਤੋਂ ਦੀਵਾ ਬਲਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਰੂਪ ਧਰਿਓ ਬਨਵਾਰੀ।

ਜਗ ਭਗਤ ਨੀਵ ਧਰ ਕੀਓ ਪਾਰੀ।

ਗੁਰ ਅੰਗਦ ਰੂਪ ਧਰਿ ਕੀਓ ਹੁਲਾਸਾ।

ਜਿਮ ਦੀਪਕ ਸੌ ਦੀਪ ਪ੍ਰਕਾਸਾ॥^{੨੮}

‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਾਰਤਕ (੧੭੭੩ ਈ.) ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ (ਕਵਿਤਾ) ਦੇ ਕਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ (ਕਵਿਤਾ) ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਸ ਰੂਪ ਪੂਰੇ ਕਰਕੇ, ਲੋਕਾਈ ਖਾਤਰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ^{੨੯} ਤੇ (ਵਾਰਤਕ) ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹਰ ਕਾਰਜ ਹੀ ਲੋਕਾਈ ਖਾਤਰ ਸੀ।^{੩੦} ਗੁਰਿਆਈ ਲਈ ‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ (ਕਵਿਤਾ/ਵਾਰਤਕ) ਨੇ ‘ਭਗਤ ਸਿੰਘਾਸਨ’ ਤੇ ‘ਦੀਨ-ਦੁਨੀ ਦਾ ਛਤ੍ਰ’ ਸ਼ਬਦ/ਸਮਾਸ ਵਰਤੇ ਹਨ।^{੩੧}

ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਕ੍ਰਿਤ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ (੧੮੪੧) ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ (ਨਾਨਕ) ਸਾਹਿਬ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦੈਵੀ-ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਦੈਵੀ-ਮਨੋਰਥਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਿੰਦੀ-ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਤਾਂ ਬਾਕੀ (ਨੌਂ) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਬੰਸਾਵਲੀ ਦੀ ਕੜੀ ਜੋਤਿ-ਜੁਗਤਿ ਦੀ ਏਕਤਾ ਹੈ:

ਜਿਮ ਦੀਪਕ ਤੇ ਦੀਪਕ ਜਾਗੇ।

ਤਿਉਂ ਗੁਰ ਤੇ ਗੁਰ ਹੋਤ ਭਏ ਆਗੇ॥^{੩੨}

ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਕਵੀ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਬੱਲ) ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥ ‘ਸਿੰਘ ਸਾਗਰ’ (੧੮੨੭ ਈ.) ਵਿਚ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਜੋਤਿ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ (ਜੋਤਿ ਦੀ) ਮਹਾਨ ਰੀਤ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕੀ ਗੁਰ ਅੰਗਦ ਕੀ ਅਮਰੇਸ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਕੀ ਬਾਨੀ।

ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਕੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਹਰਿਰਾਇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਹਾਨੀ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਸੁਧਾਰਸ ਭਦ੍ਰਮਈ ਜਗ ਜਾਨੀ।

ਅਬ ਸੰਤ ਸੁਨੇ ਮਨ ਲਾਇ ਜਥਾ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੀ ਰੀਤ ਮਹਾਨੀ॥^{੩੩}

ਮਹਾਂਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਦੈਵੀ-ਸਰੂਪ ਤੇ ਜੋਤਿ-ਏਕਤਾ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਚਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ‘ਮੰਗਲਾਂ’ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।^{੩੪}

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖ-ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ/ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਲੜੀ ਦਾ ਰਹੱਸ ‘ਦੈਵੀ’ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਜੋਤਿ-ਜੁਗਤਿ ਦਾ ਰਹੱਸ ਹੈ। ਇਹੋ ‘ਜੋਤਿ’ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ

ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਸੈਂਕੜੇ ਹਵਾਲੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ,^{੩੫} ਪਰ ਅਸੀਂ ਵਿਸਤਾਰ ਦੇ ਡਰੋਂ ਇਸ ਪਰਚੇ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਬਾਬਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਰੰਥ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪਦ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ (੧੮੮੮ ਈ.) ਦੇ ਉਸ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਇਕਰੂਪਤਾ ਵਿਚ ਵੇਖਦੇ ਹਨ:

ਗੁਰਸਿਖੀ ਗੁਰਮੁਖ ਧਰਮ ਗੁਰਗਾਦੀ ਕੀ ਰੀਤ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਰੂਪਤਾ ਸੋ ਖਾਲਸਾ ਸਪ੍ਰੀਤ॥^{੩੬}

ਹਵਾਲੇ :

੧. ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ, ਪੰਨਾ ੧੫.
੨. ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ, (ਸੰਪਾ.) ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-੧੯੯੬ (ਛੇਵੀਂ ਵਾਰ), ਸਾਖੀ/ਪੰਨਾ-੧੦/੪੦.
੩. ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਪੋਥੀ ਪਹਿਲੀ), (ਸੰਪਾ.) ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੯੫ (ਤੀਜਾ ਸੰਸਕਰਣ), ਪੰਨਾ ੭੦.
੪. ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਲਵਾੜਾ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੀਅਉ ਨਿਧਾਨ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੨੦੦੪, ਪੰਨਾ ੨੧੧.
੫. ਪੂਰਵ ਅੰਕਤ, ੫੬/੨੦੧.
੬. ਜਨਮਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ (ਭਾਗ-੧), (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜ ਵਿਭਾਗ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੬੨, ਸਾਖੀ/ਪੰਨਾ-੮੭/੨੮੬.
੭. ਗਿਆਨ ਰਤਨਾਵਲੀ: ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੀ, (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੯੩, ਪੰਨੇ ੬੨੬-੩੦.
੮. ਸੈਨਾਪਤਿ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ, (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੯੦ (ਚੌਥੀ ਵਾਰ), ਅਧਿਆਇ/ਬੰਦ/ਪੰਨਾ-੧/੧੨/੬੪.
੯. ਉਹੀ, ੨/੪੬/੬੮.
੧੦. ਕੰਕਣ ਕਵੀ, ਸੰਛੇਪ ਦਸ ਗੁਰ ਕਥਾ, (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਰਘਬੀਰ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-੧੯੯੧, ਬੰਦ/ਪੰਨਾ-੯/੩੨.
੧੧. ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ, ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬, (ਸੰਪਾ.) ਗਿ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਵੇਦਾਂਤੀ), ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੯੯੮, ਅਧਿ./ਬੰਦ/ਪੰਨਾ-੫/੮੫੨/੨੮੩.
੧੨. ਉਹੀ, ੮/੮੫੩/੨੮੩.
੧੩. ਉਹੀ, ੮/੮੬੩/੨੮੪.
੧੪. ਉਹੀ, ੧੫/੩੮/੫੧੪.
੧੫. ਉਹੀ, ੧੫/੩੯/੫੧੪.

੧੬. ਉਹੀ, ੧੬/੧੫੮-੬੧/੫੪੧.
੧੭. ਉਹੀ, ੧੬/੨੮੯/੫੫੧.
੧੮. ਉਹੀ, ੮/੧੭੫/੩੨੧.
੧੯. ਉਹੀ, ੮/੮੦੮-੦੯/੨੮੮.
੨੦. ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦, (ਸੰਪਾ.) ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੮੬ (ਦੂਜੀ ਵਾਰ), ਅਧਿ./ਬੰਦ/ਪੰਨਾ-੧੦/੨੮/੧੨੪.
੨੧. ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦, (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ (ਜੱਗੀ), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੮੯ (ਦੂਜੀ ਵਾਰ), ਅਧਿ./ਬੰਦ/ਪੰਨਾ, ੧੬/੫੧-੪/੨੩੮-੩੯.
੨੨. ਉਹੀ, ੩੦/੨੭/੪੪੧.
੨੩. ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ, ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ, (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਰਾਏ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੨੦੦੧, ਚਰਣ/ਬੰਦ/ਪੰਨਾ-੧/੪੮-੫੦/੬.
੨੪. ਬਾਵਾ ਸਰੂਪ ਦਾਸ (ਭੱਲਾ), ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਵਿਤਾ (ਭਾਗ-੧), (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੯੯ (ਦੂਜੀ ਵਾਰ), ਗੁਰੂ/ਸਾਖੀ/ਪੰਨਾ-੧/੧/੬੫.
੨੫. ਉਹੀ, ੧/੩੨/੧੯੭.
੨੬. ਉਹੀ, ੧/੪੧/੩੦੪.
੨੭. ਉਹੀ, ੧/੨/੭੦.
੨੮. ਉਹੀ (ਭਾਗ-੨), ੨/੬੭/੭੯.
੨੯. ਉਹੀ (ਭਾਗ-੩) ੧੦/੨੩੬/੮੬੨.
੩੦. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਰਤਕ, (ਸੰਪਾ.) ਸ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਬਾਜਵਾ), ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੨੦੦੪, ਸਾਖੀ/ਪੰਨਾ-੩੬/੮੦.
੩੧. ਕਵਿਤਾ, ਭਾਗ-ਤੀਜਾ, ੬/੧੪੪/੩੯੭; (ਵਾਰਤਕ) ੪੦/੮੪.
੩੨. ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੨੦੦੪, ਸਾਖੀ/ਬੰਦ/ਪੰਨਾ ੧੨/੮/੨੩.
੩੩. ਸ. ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਬੱਲ), ਸਿੰਘ ਸਾਗਰ, (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕੁਮਾਰੀ ਬਾਂਸਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੯੮੬, ਤਰੰਗ/ਬੰਦ/ਪੰਨਾ-੧/੫/੧੫.
੩੪. ਕਵਿ ਚੂੜਾਮਣਿ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੂਰਬਾਰਧ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੨੦੦੬, ਪੰਨੇ ੫੨-੬੬.
੩੫. ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਵਿਵੇਚਨ ਵੇਖੋ: Dr. Ganda Singh, Guru Gobind Singh's Death at Nanded: An Examination of Succession theories, Guru Nanak foundation, Faridkot, 1972; ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹੀਰਾ, ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਓ ਗ੍ਰੰਥ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਦਿੱਲੀ-੧੯੯੨.
੩੬. ਬਾਵਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪਦ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ, (ਸੰਪਾ.), ਗਿ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨਾਗ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-੧੯੮੮, ਕਾਂਡ/ਬੰਦ/ਪੰਨਾ-੧/੪੦/੪.

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ

—ਪ੍ਰੋ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੌਂਗਰ*

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਮੁਖ ਧਰਮ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਉੱਤੇ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਨਿਯਮ ਆਦਿ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਕਾਰਨ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ੧੫ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ, ੧੧ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ੧੪੩੦ ਪਾਵਨ ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਗਭਗ ੫੭੬੫ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੧੬੦੪ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ‘ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ’ ਤਥਾ ‘ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੦੨ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਦੁਬਾਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਤੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਵਾਧਾ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ (ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ ਇਹ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਏ। ਵੇਦਾਂ-ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਰਚਨਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਚਾਰੇ ਕਤੋਬ, ਤੌਰੇਤ, ਪਿੱਛੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਪੂਰਨ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੯੧੫੮-੦੫੧੦੦

ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਜਾਣੀਐ ਪੂਰੇ ਪੂਰਾ ਠਾਟੁ ਬਣਾਇਆ।

ਪੂਰੇ ਪੂਰਾ ਤੋਲੁ ਹੈ ਘਟੈ ਨ ਵਧੈ ਘਟਾਇ ਵਧਾਇਆ। (ਵਾਰ ੬:੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਇੱਕੋ ਧਾਰਮਿਕ-ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜੋ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਾਂਗ ਕਿਸੇ ਇਕ ਧਰਮ, ਪੈਗੰਬਰ ਜਾਂ ਰਹਿਬਰ ਤਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਤ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ, ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਪੱਧਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭਾਦੋਂ ਸੂਦੀ ਏਕਮ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ (ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਅਨੁਸਾਰ ੧੭ ਭਾਦੋਂ ਸੰਮਤ ੧੩੬) ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ:

ਲਿਯ ਸੰਗ ਸੁ ਗ੍ਰੰਥਹਿ ਆਪਨ ਕੈ।

ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਮੈ ਥਿਰ ਥਾਪਨ ਕੈ।

ਹੁਇ ਪੂਜ ਸਦਾ ਇਸ ਥਾਨ ਬਿਖੈ।

ਬਹੁਰੇ ਸਮੁਦਾਇ ਪਠੈ ਸੁ ਲਿਖੈ।

(ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ)

ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਕ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਸਰਬਪੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਵਾਲਾ ਪੰਥ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਹ ਪੰਥ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਿਮ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਾਲਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ-ਮਤ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਇਸਲਾਮ ਨਾਲ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਿੱਖ-ਮਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਕ ਧਰਮ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਹਨ:

- ਰਾਹ ਦੋਵੈ ਖਸਮੁ ਏਕੋ ਜਾਣੁ॥ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਣੁ॥

ਸਗਲ ਰੂਪ ਵਰਨ ਮਨ ਮਾਹੀ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਏਕੋ ਸਾਲਾਹੀ॥ (ਪੰਨਾ ੨੨੩)

- ਪੂਜਾ ਕਰਉ ਨ ਨਿਵਾਜ ਗੁਜਾਰਉ॥ ਏਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਲੇ ਰਿਦੈ ਨਮਸਕਾਰਉ॥

ਨਾ ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ॥ ਅਲਹ ਰਾਮ ਕੇ ਪਿੰਡੁ ਪਰਾਨ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੩੬)

- ਨਾਨਕਿ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ ਸਚੁ ਕੋਟੁ ਸਤਾਣੀ ਨੀਵ ਦੈ॥

ਲਹਣੇ ਧਰਿਓਨੁ ਛਤੁ ਸਿਰਿ ਕਰਿ ਸਿਫਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੬)
- ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤਿ ਵਿਚਿ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥੁ ਚਲਾਇਆ।

(ਵਾਰ ੧ ; ੪੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਧਰਮ ਬਦਲੀ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਰੱਬ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸਫਲ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਹੈ:

- ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵਣੁ ਮੁਸਕਲੁ ਜਾ ਹੋਇ ਤਾ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ॥
ਅਵਲਿ ਅਉਲਿ ਦੀਨੁ ਕਰਿ ਮਿਠਾ ਮਸਕਲ ਮਾਨਾ ਮਾਲੁ ਮੁਸਾਵੈ॥
ਹੋਇ ਮੁਸਲਿਮੁ ਦੀਨ ਮੁਹਾਣੈ ਮਰਣ ਜੀਵਣ ਕਾ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਵੈ॥
ਰਬ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੰਨੇ ਸਿਰ ਉਪਰਿ ਕਰਤਾ ਮੰਨੇ ਆਪੁ ਗਵਾਵੈ॥
ਤਉ ਨਾਨਕ ਸਰਬ ਜੀਆ ਮਿਹਰੰਮਤਿ ਹੋਇ ਤ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧)

- ਸੋ ਪੰਡਿਤੁ ਜੋ ਮਨੁ ਪਰਬੋਧੈ॥ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਆਤਮ ਮਹਿ ਸੋਧੈ॥
ਰਾਮ ਨਾਮ ਸਾਰੁ ਰਸੁ ਪੀਵੈ॥ ਉਸੁ ਪੰਡਿਤ ਕੈ ਉਪਦੇਸਿ ਜਗੁ ਜੀਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੨੭੪)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਭਵਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਜੋਂ ਜੱਗ ਅੰਦਰ ਜਾਣਿਆ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਤੇ ਸੁਖਾਸਨ ਕਰਨ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਬੰਨ੍ਹੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਗੁਰਸਿੱਖ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਮਹੱਤਵ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਇਕਾ ਬਾਣੀ ਇਕੁ ਗੁਰੁ ਇਕੋ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰਿ॥

ਸਚਾ ਸਉਦਾ ਹਟੁ ਸਚੁ ਰਤਨੀ ਭਰੇ ਭੰਡਾਰ॥

(ਪੰਨਾ ੬੪੬)

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਪਾਵਨ-ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਦਬ-ਸਤਿਕਾਰ ਕਿਸੇ

ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸਰ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨੁ॥

ਸਾਧਸੰਗਿ ਗਾਵਹਿ ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੨੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਪ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਂ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸਭ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੱਖਰੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਹੇਠ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਿੱਥੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਉਥੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਲੋਕ ਦੇ ਕੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਸਲੋਕ॥ ਕਬੀਰਾ ਮਰਤਾ ਮਰਤਾ ਜਗੁ ਮੁਆ ਮਰਿ ਭਿ ਨ ਜਾਨੈ ਕੋਇ॥

ਐਸੀ ਮਰਨੀ ਜੋ ਮਰੈ ਬਹੁਰਿ ਨ ਮਰਨਾ ਹੋਇ॥੧॥

ਮਃ ੩॥ ਕਿਆ ਜਾਣਾ ਕਿਵ ਮਰਹਗੇ ਕੈਸਾ ਮਰਣਾ ਹੋਇ॥

ਜੇ ਕਰਿ ਸਾਹਿਬੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਤਾ ਸਹਿਲਾ ਮਰਣਾ ਹੋਇ॥

ਮਰਣੈ ਤੇ ਜਗਤੁ ਡਰੈ ਜੀਵਿਆ ਲੋੜੈ ਸਭੁ ਕੋਇ॥

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜੀਵਤੁ ਮਰੈ ਹੁਕਮੈ ਬੂਝੈ ਸੋਇ॥

ਨਾਨਕ ਐਸੀ ਮਰਨੀ ਜੋ ਮਰੈ ਤਾ ਸਦ ਜੀਵਣੁ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੫)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਫਕੀਰ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਟਿੱਪਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਲੋਕ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਫਰੀਦਾ ਪਾਤਿ ਪਟੋਲਾ ਧਜ ਕਰੀ ਕੰਬਲੜੀ ਪਹਿਰੇਉ॥

ਜਿਨ੍ਹੀ ਵੇਸੀ ਸਹੁ ਮਿਲੈ ਸੇਈ ਵੇਸ ਕਰੇਉ॥

ਮਃ ੩॥ ਕਾਇ ਪਟੋਲਾ ਪਾੜਤੀ ਕੰਬਲੜੀ ਪਹਿਰੇਇ॥

ਨਾਨਕ ਘਰ ਹੀ ਬੈਠਿਆ ਸਹੁ ਮਿਲੈ ਜੇ ਨੀਅਤਿ ਰਾਸਿ ਕਰੇਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

- ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ॥ ਤਿਨਿ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੨੮)

- ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਤਤੁ ਵਖਾਣੀ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਵਿਚਿ ਆਈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਜੋ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੇਲੇ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੁਖਾਸਣ ਸਮੇਂ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਜੁੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਉਮਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਲੌਕਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਜੋ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ:

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ॥

ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੮੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੬ ਕੱਤਕ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੨੪੦, ੧੭੬੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ (੧੭੦੮ ਈ.) ਨੂੰ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਵਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਸਰੀਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੇ ‘ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ, ਤਬੈ ਚਲਾਯੋ ਪੰਥ।

ਸਭ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ।

ਇਹ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਆਪਣੀ ਸੰਰਚਨਾ ਅਤੇ ਪਦਵੀ ਕਰਕੇ ਵਿਲੱਖਣ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ, ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਵੀ ਦੂਜੇ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਓਤਪੋਤ ਹੈ। ਉਹ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਨਹੀਂ, ਸਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬਾਹਰੀ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਤੇ ਭੇਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸਭਨਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਉਸ ਜੋਤਿ-ਰੂਪ ਹਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ:

- ਊਰਮ ਧੁਰਮ ਜੋਤਿ ਉਜਾਲਾ॥ ਤੀਨਿ ਭਵਣ ਮਹਿ ਗੁਰ ਗੋਪਾਲਾ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੦)

- ਘਟ ਘਟ ਮੈਂ ਹਰਿ ਜੂ ਬਸੈ ਸੰਤਨ ਕਹਿਓ ਪ੍ਰਕਾਰਿ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਹ ਭਜੁ ਮਨਾ ਭਉ ਨਿਧਿ ਉਤਰਹਿ ਪਾਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨੭)
- ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ॥
 ਮਨ ਹਰਿ ਜੀ ਤੇਰੈ ਨਾਲਿ ਹੈ ਗੁਰਮਤੀ ਰੰਗੁ ਮਾਣੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੪੧)

ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਜਾਤਾਂ-ਗੋਤਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਰੂਪ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਹਨ ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਮਨਮੁਖ। ਇਹ ਦੋ ਵਰਗ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਨਮ, ਕਰਮ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਵਰਣ-ਵੰਡ, ਉਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ਜੋਤਿ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

- ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ॥
 ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪੯)
- ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਤੂ ਮੇਰਾ ਗੁਰ ਹਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੧੧)

ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਜੋਗ ਦਾ ਇਕ ਮੱਧ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਦੂਰ ਭੱਜਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਰਤ ਕਰਕੇ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਹੋਣਾ ਹੈ ਪਰ ਰਸਾਂ-ਭੋਗਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਧਾਰਨ ਜੀਵਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨਾ ਹੈ:

- ਵਿਚੇ ਗ੍ਰਿਹ ਸਦਾ ਰਹੈ ਉਦਾਸੀ ਜਿਉ ਕਮਲੁ ਰਹੈ ਵਿਚਿ ਪਾਣੀ ਹੇ॥
 (ਪੰਨਾ ੧੦੭੦-੭੧)
- ਜੋਗੁ ਨ ਭਗਵੀ ਕਪੜੀ ਜੋਗੁ ਨ ਮੈਲੇ ਵੇਸਿ॥
 ਨਾਨਕ ਘਰਿ ਬੈਠਿਆ ਜੋਗੁ ਪਾਈਐ ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਉਪਦੇਸਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨੧)
- ਰਾਜ ਮਹਿ ਰਾਜੁ ਜੋਗ ਮਹਿ ਜੋਗੀ॥
 ਤਪ ਮਹਿ ਤਪੀਸਰੁ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਮਹਿ ਭੋਗੀ॥ (ਪੰਨਾ ੨੮੪)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਇਸੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਜੰਮਣ-ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣਾ ਹੈ:

- ਜੰਮਣੁ ਮਰਣੁ ਨ ਤਿਨੁ ਕਉ ਜੋ ਹਰਿ ਲੜਿ ਲਾਗੇ॥

ਜੀਵਤ ਸੇ ਪਰਵਾਣੁ ਹੋਏ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨਿ ਜਾਗੇ॥

(ਪੰਨਾ ੩੨੨)

- ਮੇਰੇ ਠਾਕੁਰ ਕੇ ਜਨ ਅਲਿਪਤ ਹੈ ਮੁਕਤੇ

ਜਿਉ ਮੁਰਗਾਈ ਪੰਕੁ ਨ ਭੀਜੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੨੪)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ-ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਪ੍ਰਸਥਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸੰਸਾਰਿਕ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾਮ ਜਪ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ:

- ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰਿ ਭੇਟਿਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੈ ਜੁਗਤਿ॥

ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ॥ (ਪੰਨਾ ੫੨੨)

- ਉਦਮੁ ਕਰੇਦਿਆ ਜੀਉ ਤੂੰ ਕਮਾਵਦਿਆ ਸੁਖ ਭੁੰਚੁ॥

ਧਿਆਇਦਿਆ ਤੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲੁ ਨਾਨਕ ਉਤਰੀ ਚਿੰਤੁ॥

(ਉਹੀ)

ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਪਤਾਲਾਂ, ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕੋਈ ਇਕ ਹੀ ਧਰਤੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਹੈ:

- ਕੋਟਿ ਬਿਸਨ ਕੀਨੇ ਅਵਤਾਰ॥ ਕੋਟਿ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਜਾ ਕੇ ਧ੍ਰਮਸਾਲ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੫੬)

- ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ॥

(ਪੰਨਾ ੫)

- ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡੇ ਸੋਈ ਪਿੰਡੇ ਜੋ ਖੋਜੈ ਸੋ ਪਾਵੈ॥

ਪੀਪਾ ਪ੍ਰਣਵੈ ਪਰਮ ਤਤੁ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹੋਇ ਲਖਾਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਬੰਧੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੋਈ ਕਲਪਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਗਿਆਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਉਤਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਗੈਸਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ, ਫਿਰ ਜਲ ਅਤੇ ਜਲ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਇਹ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਜਲ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੀ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਸਾਚੇ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ॥

ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਸਾਜਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੯)

ਸਿਹਤ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਰੋਗ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਹਤ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਕਾਇਆ ਕਉ ਗਾਲੈ॥ ਜਿਉ ਕੰਚਨੁ ਸੋਹਾਗਾ ਢਾਲੈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਉਚ-ਨੀਚ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਭਾਈਚਾਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਰਣ-ਵੰਡ, ਜਾਤਪਾਤ, ਛੂਤ-ਛਾਤ, ਆਰਥਕ ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸ਼ੂਟ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣਾ ਉੱਤਮ ਮੰਨਿਆ ਹੈ:

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸਹੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ‘ਪੰਚ ਪਰਧਾਨੀ’ ਤੇ ‘ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ’ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਰਾਜਾ ਉਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਆਪਹੁਦਰਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਰਾਜ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ:

- ਰਾਜਾ ਤਖਤਿ ਟਿਕੈ ਗੁਣੀ ਭੈ ਪੰਚਾਇਣ ਰਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੯੯੨)

- ਤਖਤਿ ਰਾਜਾ ਸੋ ਬਹੈ ਜਿ ਤਖਤੈ ਲਾਇਕ ਹੋਈ॥

ਜਿਨੀ ਸਚੁ ਪਛਾਣਿਆ ਸਚੁ ਰਾਜੇ ਸੇਈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੮੮)

ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਇਕ ਮੁਕੰਮਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਉਸਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਦਾ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਰਣ ਦੇ ਨਾਂ ’ਤੇ ਵੰਡਣ ਦੀ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਭਾਈਚਾਰਾ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:

- ਜਗਤੁ ਜਲੰਦਾ ਰਖਿ ਲੈ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ॥

ਜਿਤੁ ਦੁਆਰੈ ਉਬਰੈ ਤਿਤੈ ਲੈਹੁ ਉਬਾਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੮੫੩)

- ਸਭੇ ਜੀਅ ਸਮਾਲਿ ਅਪਣੀ ਮਿਹਰ ਕਰੁ॥

ਅੰਨੁ ਪਾਣੀ ਮੁਚੁ ਉਪਾਇ ਦੁਖ ਦਾਲਦੁ ਭੰਨਿ ਤਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫੧)

- ਖੜੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੂਦ ਵੈਸ ਉਪਦੇਸੁ ਚਹੁ ਵਰਨਾ ਕਉ ਸਾਝਾ॥ (ਪੰਨਾ ੭੪੭)

ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

ਵਿਚ ਸੋਧ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਰੱਕੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਧ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਐਸ਼ਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਏਡਜ਼ ਵਰਗੀ ਲਾਇਲਾਜ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅੱਜ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਚਿੰਤਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਖ਼ਤ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ:

- ਜੇ ਲਖ ਇਸਤਰੀਆ ਭੋਗ ਕਰਹਿ ਨਵ ਖੰਡ ਰਾਜੁ ਕਮਾਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੨੬)

- ਘਰ ਕੀ ਨਾਰਿ ਤਿਆਗੈ ਅੰਧਾ॥ ਪਰ ਨਾਰੀ ਸਿਉ ਘਾਲੈ ਧੰਧਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬੪-੬੫)

ਨਸ਼ਾਖੋਰੀ ਦੀ ਲਾਹਨਤ ਅੱਜ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਫੈਲ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੀਵ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਡੇ ਨੌਜਵਾਨ ਲੱਚਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੌਪ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਗ਼ਲਤਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਵਾਦੀ ਦੇ ਖ਼ੂਨੀ ਪੰਜੇ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸਦੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸ਼ਰਾਬ-ਭੰਗ ਆਦਿ ਨੂੰ ਬੁਰੇ ਨਸ਼ੇ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਅੱਜ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਵੀ ਇਕ ਬਿਖਮ ਤੇ ਕਠਨ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਜ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗ ਕੇ ਇਸ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ:

- ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਮਤਿ ਦੂਰਿ ਹੋਇ ਬਰਲੁ ਪਵੈ ਵਿਚਿ ਆਇ॥

ਆਪਣਾ ਪਰਾਇਆ ਨ ਪਛਾਣਈ ਖਸਮਹੁ ਧਕੇ ਖਾਇ॥

ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਖਸਮੁ ਵਿਸਰੈ ਦਰਗਹ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ॥

ਝੂਠਾ ਮਦੁ ਮੂਲਿ ਨ ਪੀਚਈ ਜੇ ਕਾ ਪਾਰਿ ਵਸਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੪)

- ਕਬੀਰ ਭਾਂਗ ਮਾਛਲੀ ਸੁਰਾ ਪਾਨਿ ਜੋ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਖਾਂਹਿ॥

ਤੀਰਥ ਬਰਤ ਨੇਮ ਕੀਏ ਤੇ ਸਭੈ ਰਸਾਤਲਿ ਜਾਂਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੭)

ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ-ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਆਜ਼ਾਦੀ, ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ। ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖੋਹਣ ਦਾ ਹੱਕ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ, ਸੰਸਥਾ, ਸੰਗਠਨ ਜਾਂ ਧਰਮ ਕੌਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚੋਤਨਾ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਕਈ

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਯੂ.ਐੱਨ.ਓ. ਨੇ ਵੀ ਸਿਵਲ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਸਬੰਧੀ ਐਲਾਨਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮੁੱਦਈ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਅਤੇ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਏਮਨਾਬਾਦ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਧਰਮ ਬਦਲੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਦਹਿਸ਼ਤ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਾਦਾ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹਨਨ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਗਰਭ ਵਿਚ ਪਲ ਰਹੀ ਬੱਚੀ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਰ ਬੱਚਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਦਾਤ ਹੈ। ਮਾਦਾ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰੱਬ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਇਕ ਪਾਪ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਸਮਝੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵਡਿਆਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ:

- ਜੀਵਤੁ ਮਰੈ ਤਾ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਸੂਝੈ ਅੰਤਰਿ ਜਾਣੈ ਸਰਬ ਦਇਆ॥

ਨਾਨਕ ਤਾ ਕਉ ਮਿਲੈ ਵਡਾਈ ਆਪੁ ਪਛਾਣੈ ਸਰਬ ਜੀਆ॥ (ਪੰਨਾ ੯੪੦)

- ਕਰਤਾ ਤੂੰ ਸਭਨਾ ਕਾ ਸੋਈ॥

ਜੇ ਸਕਤਾ ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ ਤਾ ਮਨਿ ਰੋਸੁ ਨ ਹੋਈ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰ ਵੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰ੍ਹੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ, ਦੋਵੇਂ ਰਲ ਕੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਨਾਰੀ ਤੇ ਜੋ ਪੁਰਖੁ ਕਰਾਵੈ ਪੁਰਖਨ ਤੇ ਜੋ ਨਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫੨)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਰਚ ਕੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਜਾਮੇ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਤੀ ਦੀ ਰਸਮ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਿਆਂ ਵਿਧਵਾ ਨੂੰ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਹਿਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸਤਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ

ਸਨਮਾਨ ਯੋਗ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਸਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਜ਼ੁਲਮ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੀ ਚਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਸੜਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੜੀਆਂ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਸੜ-ਮਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਤੀਆਂ ਮੰਨਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸੀਲ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਤੀਆਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

ਸਤੀਆ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ ਜੋ ਮੜਿਆ ਲਗਿ ਜਲੰਨਿ॥

ਨਾਨਕ ਸਤੀਆ ਜਾਣੀਅਨਿ ਜਿ ਬਿਰਹੇ ਚੋਟ ਮਰੰਨਿ॥

ਮਃ ੩॥

ਭੀ ਸੋ ਸਤੀਆ ਜਾਣੀਅਨਿ ਸੀਲ ਸੰਤੋਖਿ ਰਹੰਨਿ॥

ਸੇਵਨਿ ਸਾਈ ਆਪਣਾ ਨਿਤ ਉਠਿ ਸੰਮਲੰਨਿ॥ (ਪੰਨਾ ੭੮੭)

ਦਾਜ ਦੀ ਲਾਹਨਤ ਨੇ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣੇ ਪਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਵੇ ਦਾ ਦਾਜ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਤ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਦਾ ਦਾਜ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਦਾਜ ਹੈ ਜੋ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਮੇਰੇ ਬਾਬੁਲਾ ਹਰਿ ਦੇਵਹੁ ਦਾਨੁ ਮੈ ਦਾਜੋ॥

ਹਰਿ ਕਪੜੇ ਹਰਿ ਸੋਭਾ ਦੇਵਹੁ ਜਿਤੁ ਸਵਰੈ ਮੇਰਾ ਕਾਜੋ॥ (ਪੰਨਾ ੭੮)

ਦਾਜ ਤਾਂ ਦਾਜ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਵੀ ਲਾਹਨਤ ਪਾਈ ਹੈ ਜੋ ਕੁੜੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਦਾਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਜਮਾਨ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤਰੀ ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਦਾਨ ਲੈਣ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਦਾਨ ਅਯੋਗ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਪਾਪ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਨਮ ਵਿਰਥਾ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਸਸੈ ਸੰਜਮੁ ਗਇਓ ਮੂੜੇ ਏਕੁ ਦਾਨੁ ਤੁਧੁ ਕੁਥਾਇ ਲਇਆ॥

ਸਾਈ ਪੁਤ੍ਰੀ ਜਜਮਾਨ ਕੀ ਸਾ ਤੇਰੀ ਏਤੁ ਧਾਨਿ ਖਾਧੈ ਤੇਰਾ ਜਨਮੁ ਗਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੪੩੫)

ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰੰਗ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਲਤ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ

ਅਤੇ ਫੋਕਟ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਸ਼ਿਵ, ਇੰਦਰ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ, ਧੂ ਭਗਤ, ਅੱਲ੍ਹਾ, ਨਬੀ ਰਸੂਲ, ਕਾਬਾ, ਰੋਜ਼ਾ, ਨਮਾਜ਼, ਕੁਰਾਨ, ਅਜ਼ਰਾਈਲ ਆਦਿ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ, ਧੂ ਭਗਤ ਆਦਿ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਭਗਤ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲਦਿਆਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਮੇਰੇ ਮਨ ਨਾਮੁ ਜਪਤ ਉਧਰੇ॥

ਧੂ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦੁ ਬਿਦਰੁ ਦਾਸੀ ਸੁਤੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮਿ ਤਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੯੫)

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਹੋਏ ਕਤਲਾਮ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਰਣਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਡਰਾਇਆ॥

ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ॥

ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕਰਲਾਣੇ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਰਨ ਦਾ ਭੈਅ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਤ ਮਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਮਰਨ ਦਾ ਡਰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਧਿਆਤਮ ਮਾਰਗ ਇਕ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੱਚੇ ਤਖ਼ਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਸੰਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ, ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਯੁਗਤ ਆਦਰਸ਼ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਡਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ:

ਭੈ ਕਾਹੁ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਰੇ ਮਨਾ ਗਿਆਨੀ ਤਾਹਿ ਬਖਾਨਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਉੱਚੇ ਕਾਵਿਕ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ, ਛੰਦ, ਅਲੰਕਾਰ ਤੇ ਢੁਕਵੀਂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਪਾਠਕ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਹਜ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕੀਲ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਜੀਵ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਪੱਖ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੋਤਿ ਦਸ ਜਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਕੋਈ ਪੈਗੰਬਰ, ਅਵਤਾਰ ਜਾਂ ਪੀਰ-ਫਕੀਰ ਆਪਣੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਰਹਿਬਰ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਸਦੀਵੀ ਰਹਿਬਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਕਿਸੇ ਲਈ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਕਬੀਰ ਜਿਹ ਦਰਿ ਆਵਤ ਜਾਤਿਅਹੁ ਹਟਕੈ ਨਾਹੀ ਕੋਇ॥

ਸੋ ਦਰੁ ਕੈਸੇ ਛੋਡੀਐ ਜੋ ਦਰੁ ਐਸਾ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਰਬ-ਗੁਣ ਸੰਪੰਨ, ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸੰਪੂਰਨ, ਅਲੌਕਿਕ ਤੇ ਸਰਬ-ਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਰੂਪ, ਸਿੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮੂਲ ਸੋਮਾ, ਖ਼ਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਦੀ ਸੰਚਾਲਨ ਸ਼ਕਤੀ, ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਸਿੰਘਤਵ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਆਧਾਰ, ਸਰਬ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਓਟ ਆਸਰਾ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ਨਸੀਬ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ-ਬਿੰਦੂ ਹੈ ਜੋ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਈਚਾਰੇ, ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ, ਸਦਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਸਰਬ-ਸ੍ਰੋਸ਼ਟ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ‘ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ’ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜੋਤਿ-ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਬਾਣੀ (ਸ਼ਬਦ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਾਹਿਰਾ ਜ਼ਹੂਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰੇ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ‘ਨਦਰਿ-ਨਦਰਿ-ਨਿਹਾਲ’ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਬਾਲ ਵਿਚਿ ਤਿੰਨਿ ਵਸਤੁ ਪਈਓ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਵੀਚਾਰੇ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਠਾਕੁਰ ਕਾ ਪਇਓ ਜਿਸ ਕਾ ਸਭਸੁ ਅਧਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨੯)

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੪੫ 'ਤੇ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ

—ਗਿਆਨੀ ਜਸਮੇਰ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਸਫ਼ਰਾਂ (ਉਦਾਸੀਆਂ) ਦੌਰਾਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਸਫ਼ਰਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਬਾਰੂਵੇਂ ਗੱਦੀਨਸ਼ੀਨ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪਾਕਪਟਨ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਨਿਰਾਲਾ ਫੈਸਲਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਸ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸਮਝੀ ਸੀ ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਮਗਰ ਢੁਕਵੀਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਆਲੋਚਨਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ੪ ਸਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਥਮ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਨਿਖਾਰ ਕੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ੧੩੦ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ੧੩੦ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੧੮ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੀ ਦੇ ਹਨ। ੪ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ, ੫ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹਨ, ੧ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ੮ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ੬ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੀ ਦੇ ਹਨ ਜੋ ਢੁਕਵੇਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਨਿਖਾਰਨ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਚਾਰੇ ਸਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਨੰ: ੨੦੯, ੨੧੦, ੨੧੧ ਉੱਪਰ ਹਰ ਇਕ ਸਲੋਕ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਕੋਲ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉੱਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀਆਂ ਸੋਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਭੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੌਜੂਦ

* ਮਕਾਨ ਨੰ: ੬੭, ਸੈਕਟਰ ੯, ਖਰੜ (ਪੰਜਾਬ)।

ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸਮਝੀ ਸੀ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਥਾਪੇ ਹੋਏ ਸੱਚੇ ਜਗਤ-ਗੁਰੂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਅਤੇ ਇਕਮਿਕ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਭਗਤੀ ਕਾਲ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਵਾਂਗ ਅਵਤਾਰਵਾਦ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਰਾਹੀਂ, ਸਰਗੁਣ ਪੂਜਾ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤਹਿ ਕਰ ਕੇ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸਨ। ਭਗਤ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਨਿਰਗੁਣ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੱਲ ਆਏ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਅਗੰਮੀ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅਗੰਮੀ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਆਈ ਹੋਈ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਤਾ ਮੈ ਕਹਿਆ ਕਹਣੁ ਜਾ ਤੁਝੈ ਕਹਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੫੬੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਨ ਜੁਗ ਪੁਰਸ਼, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ, ਨਿਰਭੈ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ, ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਤੇ ਮਹਾਨ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰਲੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ:

ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੀਆ ਸਭਨਾਂ ਜੀਆਂ ਬੋਲੀ ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੯੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਭਾਂਪ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਉੱਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਅਖੌਤੀ ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲੋਕ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ, ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਸਿਮਰਤੀਆਂ, ਪੁਰਾਣ ਆਦਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਔਖੀ ਬੋਲੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਅਰਬੀ ਔਖੀ ਬੋਲੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਈ ਬੋਲੀਆਂ ਮਰਹਟੀ, ਬ੍ਰਿਜੀ, ਹਿੰਦੀ, ਮਾਰਵਾੜੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਗਾਥਾ, ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ, ਫਾਰਸੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ

ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੌਖੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ (ਪ੍ਰਚਾਰ-ਸਫ਼ਰਾਂ) ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ੧੯ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਉਚਾਰੀ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਜੀ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਪਟੀ ਲਿਖੀ' ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਪਟੀ ਲਿਖੀ' ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੋਥੀ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੋਥੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਇਕ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਸ ਸੈਂਚੀ ਨੂੰ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ:

ਪੋਥੀ ਪੁਰਾਣ ਕਮਾਈਐ॥ ਭਉ ਵਟੀ ਇਤੁ ਤਨਿ ਪਾਈਐ॥ (ਪੰਨਾ ੨੫)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਹ ਪੋਥੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ, ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਕ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਹ ਪੋਥੀ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤਕ ਪੁੱਜੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪਣੇ ਅਗਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਸੌਂਪ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਉੱਤਰਾਖੰਡ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਹਸੂ (ਲੋਹਾਰ) ਅਤੇ ਸੀਂਹਾ (ਛੀਂਬਾ) ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਡਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਉਹ ਉਪਦੇਸ਼ 'ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਡਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ' ਹਸੂ ਲੋਹਾਰ ਨੇ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਈ ਸਿੱਖ ਵੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਵੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਛਾਪਾਖਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੋਥੀਆਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਕਈ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਮਤਭੇਦ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਪੁਰਾਤਨ

ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਾਣੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ‘ਆਦਿ ਬੀੜ’ ਨੂੰ ‘ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ‘ਪੋਥੀ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਤੁਲ ਦੱਸਿਆ ਸੀ:

ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨ॥

ਸਾਧਸੰਗਿ ਗਾਵਹਿ ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੨੬)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪੋਥੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਬਾਣੀ ਦੀ ਉਸ ਪੋਥੀ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪੋਥੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪਣੇ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਸੌਂਪਦੇ ਸਨ। ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਵਿਚ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ-ਪਦ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਆਦਿ ਬੀੜ ਨੂੰ ‘ਗੁਰੂ’ ਪਦ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ‘ਨਾਨਕ’ ਨਾਮ ਹੇਠ ਆਪਣੀ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਰਚ ਕੇ ਮੋਲਿਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਲੋਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮਿਲਗੋਭਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ‘ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ’ ਬਾਰੇ ਭੁਲੇਖੇ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਸਲ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ‘ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਚ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ:

ਸਤਿਗੁਰੁ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ॥

ਬਾਣੀ ਤ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ॥

ਕਹਦੇ ਕਚੇ ਸੁਣਦੇ ਕਚੇ ਕਚੀ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ॥ (ਪੰਨਾ ੯੨੦)

ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਰਚਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸੀ:

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਰੀਸੈ ਹੋਰਿ ਕਚੁ ਪਿਚੁ ਬੋਲਦੇ ਸੇ ਕੂੜਿਆਰ ਕੂੜੇ ਝੜਿ ਪੜੀਐ॥

(ਪੰਨਾ ੩੦੪)

ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਹਰਿ ਜੀ ਵੀ ‘ਹਿੰਦਾਲੀਆਂ’ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ‘ਨਾਨਕ’ ਛਾਪ ਹੇਠ ਆਪਣੀ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਰਚ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਟਪਲੇ ਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਰੀਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ‘ਨਾਨਕ’ ਛਾਪ ਹੇਠ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਨਕਲੀ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਰਚ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਸਲ ਮੂਲ ਸੱਚੀ ਮੌਲਿਕ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਨਕਲੀ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਭੁਲੇਖਾ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲ ਮੂਲ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸੈਂਚੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਰਖ ਅਤੇ ਘੋਖ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਨ ਸਿਰਮੌਰ ਸਫਲ ਸੰਪਾਦਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਮਾਲ ਦਰਜੇ ਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਉੱਤੇ ਪਰਖ ਕੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੋਧ ਪਰਖ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਵਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਨ ੧੬੦੧ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਨ ੧੬੦੪ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਦਿ ਬੀੜ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਭਾਦੋਂ ਵਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਸੇ ਸਾਲ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ੧ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਇਕਾਂਤ ਅਸਥਾਨ ‘ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ

ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਵਾਉਣ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਪੁਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਜਪੁ’ ਹੈ, ‘ਜੀ’ ਸ਼ਬਦ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਜਪੁ’ ਦਾ ਅਰਥ ਸਿਮਰਨ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ। ‘ਜਪੁ’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸ਼ੁੱਧ ਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਾਹਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਸੂਚਨਾ ਦਰਜ ਹੈ—

‘ਜਪੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕਿਆ ਦਸਤਖਤਾਂ ਕੀ ਨਕਲ।’

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ‘ਸੋ ਦਰੁ’ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ ਸ਼ਬਦ, ‘ਸੋ ਪੁਰਖੁ’ ਦੇ ੪ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ‘ਸੋਹਿਲਾ’ ਦੇ ੫ ਸ਼ਬਦ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਵਾਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਜਪੁਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੋਹਿਲਾ ਤਕ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਰਜ ਕਰਵਾਈਆਂ ਸਨ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ, ਸੋ ਦਰੁ ਦਾ ਪਾਠ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਸੋਹਿਲੇ ਦਾ ਪਾਠ ਸੌਣ ਵੇਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਦਰੁ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ੯ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਹਨ।

ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਈ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਬਦ, ਫਿਰ ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਫਿਰ ਛੰਤ, ਫਿਰ ਸੋਲਹੇ, ਫਿਰ ਵਾਰਾਂ। ਹਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਫਿਰ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਬਦ ਮਹਲੇ ਵਾਰ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ, ਫਿਰ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੰਤ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਸੋਲਹੇ ਤੇ ਵਾਰਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਖਾਸ ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਬਾਣੀਆਂ ਇਹ ਸਨ—ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮਹਲਾ ੫, ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮਹਲਾ ੫, ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ, ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਪਟੀ, ਬਾਰਹਮਾਹ ਮਾਝ, ਬਾਰਹਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ। ਫਿਰ ਵਾਰਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਵਾਰਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ।

ਫਿਰ ਰਾਗਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜੋ ਰਾਗ-ਰਹਿਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗ-ਰਹਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ; ਪਹਿਲੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕ, ਫਿਰ ਗਾਥਾ, ਫਿਰ ਫੁਨਹੇ, ਚਉਬੇਲੇ ਤੇ ਸਵਈਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਈਆਂ ਵਿਚ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵਈਏ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਲਿਖਵਾਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ਰਾਗਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਵਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਉਹ ਸਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਚ ਗਏ ਸਨ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਵਾਈ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਪੋਥੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬਾਣੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ‘ਸੁਧ ਕੀਚੇ’ ਤੇ ‘ਸੁਧ’ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਲਿਖੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕੇਤਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੇ ਲਿਖਣ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੋਧ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ‘ਸੁਧ ਕੀਚੇ’ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਲਿਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੋਧ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ‘ਸੁਧ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਲਿਖ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸ਼ਬਦ, ਸਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਅੰਕ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸਾਨੂੰ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ‘ਤੇ ਅੰਕ (ਹਿੰਦਸੇ) ਲਿਖੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਕ ਕਿਉਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ? ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅੰਕ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕੇ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਰਚਨਹਾਰਾ ਕੌਣ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਸਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਮਹਲੇ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਲਿਖੇ। ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਸਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਭਗਤ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰਿਆ ਸੀ। ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸਲੋਕ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਅੰਕ ਲਿਖੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸਲੋਕ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਬੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋੜ ਅੰਕ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਪੁਰਖ ਅੱਗੋਂ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਲਾ ਨਾ ਪਾ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਸਰੂਪ ਸੰਨ ੧੬੦੪ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ, ਉਸ ਨੂੰ ‘ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ੩੪ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਪੰਦਰਾਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮੂਲ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਸਲੋਕ ੪੮੩੯ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ੯੨੪ ਸ਼ਬਦ-ਸਲੋਕ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ-ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ੪੭੬੩ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੭੦੬ ਵਿਚ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵਿਖੇ ਮੂਲ ਆਦਿ ਬੀੜ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ‘ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ੫੯ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ੫੭ ਸਲੋਕ ਦਰਜ ਕਰਵਾਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਹੋਈ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਨਾਲੋਂ ੧੧੬ ਸ਼ਬਦ ਸਲੋਕ ਹੋਰ ਵਧ ਗਏ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਹੋਈ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸੋਢੀ ਧੀਰਮੱਲ ਕੋਲ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਯੋਗ ਥਾਵਾਂ ‘ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਧੀਰਮੱਲ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਬੀੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਧੀਰਮੱਲ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੀੜ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਯੋਗ ਥਾਵਾਂ ‘ਤੇ ਦਰਜ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਲਿਖਵਾਉਣ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਮੂਲ ਬੀੜ ਦੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਤਰਤੀਬ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਨਿਰਾਲਾ ਸਰੂਪ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉੱਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ੧੭੬੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ, ੬ ਕੱਤਕ ਨਾ. ਸੰ. ੨੪੦ (੧੭੦੮ ਈ.) ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ

ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਦੇ ਤਾਬੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਂਦੇੜ ਦੱਖਣ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਅਜਿਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸੇਧ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਅਜਿਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਜਾਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਤੁਕ ਤੇ ਸ਼ਬਦ, ਹਰ ਇਕ ਵਾਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋਖ-ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਕੇ ਠੀਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਪੀਲੂ, ਕਾਹਨਾ, ਛੱਜੂ ਭਗਤ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਚੁਣੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਇੱਕੋ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਈ ਜੋ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਅਤੇ ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਨੇਮ ਮਿਥੇ ਸਨ ਉਹੋ ਨੇਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ

(ਸਫਾ ੩੬ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਅੱਜ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੀਏ, ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲੀਏ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਬਣੀਏ ਅਤੇ ਜਗਤ-ਜਲੰਦੇ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੋਈਏ। ਸੰਸਾਰੀਕਰਣ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਤਣਾਅ ਭਰਪੂਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਉੱਧਾਰ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸੰਕਟਾਂ-ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਸਾਰਥਕ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਆਓ! “ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ” ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰੀਏ ਅਤੇ “ਲੋਕ ਸੁਖੀਏ ਪਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲੇ” ਹੋ ਨਿੱਬੜੀਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

-ਸ. ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ*

ਇਨਸਾਫ ਕਰੇ ਜੀ ਮੇਂ ਜ਼ਮਾਨਾ ਤੋ ਯਕੀਂ ਹੈ।

ਕਹਿ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਕਾ ਸਾਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।...

ਹਰਚੰਦ ਮੇਰੇ ਹਾਥ ਮੇਂ ਪੁਰ ਜ਼ੋਰ ਕਲਮ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਲਿਖੁ ਵਸਫ, ਕਹਾਂ ਤਾਬਿ-ਰਕਮ ਹੈ।

(ਗੰਜਿ ਸ਼ਹੀਦਾਂ—ਅੱਲ੍ਹਾ ਯਾਰ ਖਾਂ ਜੋਗੀ)

ਇਸ ਭਾਗਾਂਭਰੀ ਧਰਤ ਨੇ ਬੜੇ ਸਮੇਂ ਵੇਖੇ, ਬੜੇ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਰੰਗ ਵੇਖੇ; ਕਦੀ ਸੰਤਾਂ-ਫਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਵਤ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਲੋਕਤਾ ਨੂੰ ਠਾਰਿਆ; ਕਦੀ ਯੋਧੇ ਬਹਾਦਰ ਪੁਰਜ਼ਾ-ਪੁਰਜ਼ਾ ਕੱਟ ਮਰਨ ਲਈ ਅੰਗੜਾਈਆਂ ਲੈਣ ਲੱਗੇ; ਕਦੇ ਬੇਪਰਵਾਹ ਮਸਤਾਨੇ ਸਾਰੀ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਲੁਟਾ, ਦਾਨਵੀਰ ਕਹਾਏ ਪਰ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਕ ਨਿਯਮ ਅਟੱਲ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਹੀ ਮਾਹਰ ਰਹੇ। ਸੂਰਮਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸੂਰਮਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਭਗਤ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਭਗਤ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਹਾਂ, ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਨਸੀਬਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸਪੂਤ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਤੱਕਿਆ ਜਿਹੜਾ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਵਲੀਆਂ ਦਾ ਵਲੀ, ਪੀਰਾਂ ਦਾ ਪੀਰ, ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਡਾ ਸੂਰਮਾ ਅਤੇ ਦਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਹਾਂਦਾਨੀ ਹੋਇਆ। ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਤਾੜੀ ਲਾਈ ਤਾਂ 'ਦਵੈ ਤੇ ਏਕ ਰੂਪ ਹੋਇ ਗਯੋ', ਕਿਰਪਾਨ ਫੜੀ ਤਾਂ ਜ਼ੁਲਮ-ਜਬਰ ਪਾਰੇ ਵਾਂਗ ਲਰਜ਼ਣ ਲੱਗਾ। ਜੇ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਢਾਲਾਂ ਭਰ-ਭਰ ਮੋਹਰਾਂ ਵੰਡੀਆਂ। ਜੇਕਰ ਕੌਮ ਨੂੰ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਕੱਲਾ-ਕੱਲਾ ਜੀਅ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜੇਕਰ ਕਲਮ ਫੜੀ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਆਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੀ ਬਹਾਰ ਦਾ ਬਗੀਚਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਮੇਂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੱਥ ਕਦੀ ਮਾਲਾ, ਕਦੇ ਕਿਰਪਾਨ ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਲਮ ਸੋਭਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਫ਼ਾਨੀ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ੪੧ ਸਾਲ, ੯ ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ ੧੫ ਦਿਨ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰ-ਪੈਰ 'ਤੇ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਜੂਝਣਾ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਹਕੂਮਤ ਵੈਰੀ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਆਪਣਿਆਂ (ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ) ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਟੋਲਾ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਹੱਥ-ਠੋਕਾ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇ, ਨਾਲੇ

*ਲੈਕਚਰਾਰ, ਪਬਲਿਕ ਗਰਲਜ਼ ਸੀਨੀ.ਸੈਕੰ.ਸਕੂਲ, ਪਿੰਡ-ਡਾਕ:ਜੋਗੇਵਾਲਾ, ਤਹਿ:ਪਾਤੜਾਂ (ਪਟਿਆਲਾ)।

ਕੌਮ ਦੇ ਹੱਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸੀਤ ਜੰਮੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਮਿਸ਼ਨ 'ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਕਿਸੇ ਕਰਾਮਾਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਮਿਸ਼ਨ ਕੀ ਸੀ—

ਯਾਹੀ ਕਾਜ ਧਰਾ ਹਮ ਜਨਮੇ॥

ਸਮਝ ਲੇਹੁ ਸਾਧੂ ਸਭ ਮਨਮੇ॥

ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਉਭਾਰਨ॥

ਦੁਸਟ ਸਭਨ ਕੋ ਮੂਲ ਉਪਾਰਨ॥੪੩॥

(ਬਚਿਤਰ ਨਾਟਕ ਪਾ:੧੦)

ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਿਆਲੀ-ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਬੜੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸੀ ਜੋ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉੱਮਤ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀ ਹੈ:

ਲੋਗੁ ਜਾਨੈ ਇਹੁ ਗੀਤੁ ਹੈ ਇਹੁ ਤਉ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰ॥

(ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ੧੪੯੯ ਤੋਂ ੧੫੨੧ ਤਕ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲੇ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮਾਅਰਕੇ ਦੀ ਗੱਲ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਣੀ ਨੋਟ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖੀ ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਾਕਪਟਨ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਸ਼ਕਰਗੰਜ ਦੇ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸ ਗਈ ਤਾਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਅਮੋਲਕ ਖਜ਼ਾਨਾ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜਾਅਵਾਰ ਇਹ ਬਾਣੀ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੀ। ਹਰ ਇਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖੁਦ ਵੱਲੋਂ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਧਾਉਣ ਲਈ 'ਨਾਨਕ' ਨਾਮ ਹੇਠ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਰਚਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਗੱਦੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ। ਇਹ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਹਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਦਿੱਸਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਸੱਚੀ ਅਤੇ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਇਸ ਪਾਵਨ ਕਾਰਜ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਗਰ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ

ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇ। ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਲਿਖਤੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਜਿਹੜੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕੰਠ ਸੀ, ਉਹ ਲਿਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਣ ਭੇਟ ਕੀਤੀ। ਦੋ ਪੋਥੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਲੜਕੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਕੋਲ ਸਨ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਲੈ ਆਏ। ਇਕ ਪੋਥੀ ‘ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ’ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਦੇ ਘਰ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਮੰਗਵਾ ਲਈ। ਕੁਝ ਸਾਲ ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਤੰਬੂ ਲਾ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਬੈਠੇ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਦੇ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ। ਇਹ ਨੇਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਡੇਢ ਪਹਿਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

ਅਖੀਰ ੧੬੦੪ ਈ. ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਜੀ ਨੂੰ ਜਿਲਦ ਬੰਨ੍ਹਵਾਉਣ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ੧੬੦੪ ਈ. ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਅਨਿੰਨ ਸੇਵਕ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਮਹਾਨ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਉਹ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀ ਬਣ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਇਹ ਬੀੜ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਧੀਰਮੱਲ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਕੋਲ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪੂਰੇ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਸੰਪਾਦਤ ਕੀਤਾ। ਐਤਕੀਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਮਰਕੱਸਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਇਜ਼ਾਫਾ ਵੀ ਕੀਤਾ; ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੫੭ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ੫੯ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਕਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਅਖੀਰ ’ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੩੧ ਹੋ ਗਈ।

ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ੬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ੧੫ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ, ੧੧ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਕੰਕਣ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਬਾਣੀ ਲਿਖ ਪੋਥੀ ਕਰੀ ਭੇਜੀ ਜੈਤੇ ਪਾਸਿ।

ਤਿਨ ਦੀਨੀ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਐਸੇ ਕਰ ਅਰਦਾਸਿ।

(ਸੰਖੇਪ ਦਸ ਗੁਰ ਕਥਾ, ਪੰਨਾ ੫੬)

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਓਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰ ਉਤਾਰੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕਰਵਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਇਕ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਇਕ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਇਕ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਹੈ।

ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਖੋਲ੍ਹੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਾਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹੋਏ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗਿਆਨੀ ਕਹਾਏ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰਨ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਬਣੇ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਤੇ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਏ। ਇਉਂ ਇਹ ਇਕ ਸੰਪਰਦਾ ਬਣ ਗਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਂਦੇੜ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਇੱਥੇ ਠਹਿਰੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਦੋ ਪਠਾਣ ਭਰਾ ਗੁਲ ਖਾਂ ਅਤੇ ਅਤਾਉਲਾ ਖਾਂ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਪ-ਦਾਦਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਗੁਲ ਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵੱਖੀ ਵਿਚ ਖੰਜਰ ਖੁਭੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਅਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਕਦਮ ਜਾਗੇ ਤੇ ਗੁਲ ਖਾਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤਾਉਲਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਖ਼ਮ ਸੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉੱਪਰੋਂ ਰਾਜ਼ੀ ਵੀ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਚਿੱਲਾ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਇਹ ਫਿਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣਾ ਅੰਤਿਮ ਸਮਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਜਾਣ ਕੇ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਨਾਰੀਅਲ ਰੱਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸ਼ਖ਼ਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੫੯ 'ਤੇ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ

—ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ*

ਬਾਣੀ ਰਚਣ, ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਸਾਰੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ ਅਗਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਪੁੱਜਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸੇਧ ਦੇਣ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦਾ। ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੇ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਇਕ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਦੀ ਪਰਖ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ (ਗੁਰਮੁਖ) ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਗੁਰ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਚੀਨ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਲਈ ਕਿੰਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਹਨ:

ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਜੋ ਸਿਖੁ ਅਖਾਏ ਸੁ ਭਲਕੇ ਉਠਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ॥

ਉਦਮੁ ਕਰੇ ਭਲਕੇ ਪਰਭਾਤੀ ਇਸਨਾਨੁ ਕਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰਿ ਨਾਵੈ॥

ਉਪਦੇਸਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਪੁ ਜਾਪੈ ਸਭਿ ਕਿਲਵਿਖ ਪਾਪ ਦੋਖ ਲਹਿ ਜਾਵੈ॥

ਫਿਰਿ ਚੜੈ ਦਿਵਸੁ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਵੈ ਬਹਦਿਆ ਉਠਦਿਆ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ॥

ਜੋ ਸਾਸਿ ਗਿਰਾਸਿ ਧਿਆਏ ਮੇਰਾ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸੋ ਗੁਰਸਿਖੁ ਗੁਰੂ ਮਨਿ ਭਾਵੈ॥

ਜਿਸ ਨੇ ਦਇਆਲੁ ਹੋਵੈ ਮੇਰਾ ਸੁਆਮੀ ਤਿਸੁ ਗੁਰਸਿਖੁ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸੁ ਸੁਣਾਵੈ॥

ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਧੁੜਿ ਮੰਗੈ ਤਿਸੁ ਗੁਰਸਿਖੁ ਕੀ ਜੋ ਆਪਿ ਜਪੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੩੦੫-੦੬)

ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਗਵਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਅਰਥਹੀਣ ਮਿਥਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ। ਪੁਰੋਹਿਤ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੇ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇਜਾਰੇਦਾਰੀ

* ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਸਕੂਲ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਾਣੀ (ਗ੍ਰੰਥ), ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਲਿਪੀ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਕਈ ਮਿੱਥਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਰ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਮਿੱਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇਵ-ਬਾਣੀ ਹੈ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇਵ-ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਦੇਵ-ਲਿਪੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਚਨਾ (ਗ੍ਰੰਥ), ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਚੀਜ਼ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਰਗ ਨੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹੈ, ਗਿਰਾਉ, ਡਿੱਗਣਾ ਜਾਂ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ।^੧ ਉਪਰੋਕਤ ਸਵਰਨ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਮਿੱਥਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ (ਗ੍ਰੰਥ) ਅਤੇ ਲੋਕ-ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਚੈਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿਵਾਉਣੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਇਕ ਆਸ਼ਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਇਹ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਿੱਥਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮੱਧਕਾਲੀ ਧਰਮ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਇਸੇ ਮਿੱਥ-ਖੰਡਨ ਦਾ ਨਿਗਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਸਮਾਨੰਤਰ ਸੰਕਲਪ ਦੇਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਅਤੇ ਦਿੱਬਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਉਚੇਚੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸ਼ਬਦ/ਬਾਣੀ/ਗੁਰਬਾਣੀ/ਪੋਥੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਰਤ ਕੇ ਜਿਗਿਆਸੂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉੱਠਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਭਰਮਾਂ/ਭ੍ਰਾਂਤੀਆਂ ਦਾ ਨਿਵਾਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨ-ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵੇਖੋ:

- ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਮੀਠੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰ॥

ਜਿਨਿ ਪੀਤੀ ਤਿਸੁ ਮੋਖ ਦੁਆਰ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੭੫)

- ਸਭਿ ਨਾਦ ਬੇਦ ਗੁਰਬਾਣੀ॥

ਮਨੁ ਰਾਤਾ ਸਾਰਿਗਪਾਣੀ॥

(ਪੰਨਾ ੮੭੯)

- ਬਾਣੀ ਬਿਰਲਉ ਬੀਚਾਰਸੀ ਜੇ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ॥

ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਕੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਲੋਕ ਇਸ ਪਰਥਾਇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਤਤੁ ਵਖਾਣੀ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਵਿਚਿ ਆਈ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਤੀ ਸੁਰਤੀ ਕਰਮਿ ਧਿਆਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮਹਾਤਮ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ

ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਣਿ ਮੈਲੁ ਗਵਾਏ॥

ਸਹਜੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ॥

ਕੂੜੁ ਕੁਸਤੁ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਅਗਨਿ ਬੁਝਾਏ॥

ਅੰਤਰਿ ਸਾਂਤਿ ਸਹਜਿ ਸੁਖੁ ਪਾਏ॥ ਗੁਰ ਕੈ ਭਾਣੈ ਚਲੈ ਤਾ ਆਪੁ ਜਾਇ॥

ਸਾਚੁ ਮਹਲੁ ਪਾਏ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਇ॥

ਨ ਸਬਦੁ ਬੂਝੈ ਨ ਜਾਣੈ ਬਾਣੀ॥ ਮਨਮੁਖਿ ਅੰਧੇ ਦੁਖਿ ਵਿਹਾਣੀ॥ (ਪੰਨਾ ੬੬੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਏ ਹਨ। ਇਕ ਥਾਂ ਹੋਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹਰਫ਼-ਹਰਫ਼ ਸੱਚ ਮੰਨਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੈਵੀ-ਬਚਨ ਹਨ:

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਜਾਣਹੁ ਗੁਰਸਿਖਹੁ

ਹਰਿ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਮੁਹਹੁ ਕਢਾਏ॥

(ਪੰਨਾ ੩੦੮)

ਬਾਣੀ/ਗੁਰਬਾਣੀ/ਪੋਥੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਚਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ’ ਅਤੇ ‘ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲੀ’ ਕਹਿਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਗਾਉਣ, ਸੁਣਨ, ਮੰਨਣ, ਜਾਣਨ (ਬੁੱਝਣ) ਅਤੇ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਣੀ/ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਲ-ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੈਰੋ ਪੈਰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੋਮਾ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਹਰ ਅਕੀਦਤਮੰਦ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਲੋਕਮੁੱਖਤਾ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਲੋਕਯੋਗਤਾ ਦੇ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਸਿੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ, ਹੋਰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ‘ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ’ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਕ ਅਤਿਅੰਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਟੀਕਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਟੀਕੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਖੀ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਲੀ ਮਿੱਥ ਦਾ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪਰ ਦਲੀਲਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖੰਡਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਖੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਲਦੀ ਹੈ:

“ਸਿੱਖਾਂ ਅਰਦਾਸਿ ਕੀਤੀ, ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ! ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਜੋ ਪੰਡਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹੈਨਿ ਸੋ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਹੈਨਿ ਜੇ ਸੰਹਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇਵ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਭਾਖਾ ਮਨੁੱਖ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਨਮਿਤ ਕਰਮ ਛਡਿ ਦਿਤੇ ਹੈਨਿ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਵਰਤਣਿ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਤਾਂ ਮਾਧੋ ਸੋਢੀ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਹੋਈ, ਤੇਰੇ ਬਚਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈ ਬਲ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਤੂ ਜਾਇ ਕੈ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਇ। ਤਾਂ ਮਾਧੋ ਅਰਦਾਸਿ ਕੀਤੀ, ਜੀ ਓਹ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਹੈਨਿ। ਉਪਾਸਨਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਬਚਨ ਹੋਇਆ, ਜਾਣਦੇ ਹੈਨਿ ਪਰ ਕਮਾਵਦੇ ਨਹੀਂ, ਤੇਰੇ ਦਰਸਨ ਤੇ ਕਮਾਵਾਂਗੇ। ਜੈਸੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਕਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਾਧੋ ਕਸ਼ਮੀਰ ਗਇਆ, ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਥਾ ਲਗਾ ਕਰਣੇ। ਤਾਂ ਪੰਡਿਤਾਂ ਕਹਿਆ, ਅਸੀਂ ਭਾਖਾ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਾਧੋ ਕਹਿਆ, ਘ੍ਰਿਤ ਭਾਵੇਂ ਧਾਤ ਦੇ ਬਾਸਨ ਮੈ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਮਾਟੀ ਕੇ ਬਾਸਨ ਮੈ ਹੋਵੇ, ਘ੍ਰਿਤ ਲੇਨੇ ਵਾਲਾ ਬਾਸਨ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ। ਤੈਸੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਨੇਮ ਔ ਆਤਮ-ਗਿਆਨ ਭਾਵੇਂ ਸਹੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਭਾਖਾ ਵਿਚ ਇਹ ਨੇਮ ਸਰਬ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਭਾਖਾ ਵਿਚ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਵਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਹਿਆ, ਅਸੀਂ ਮੋਟੀ ਬੁਧਿ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਾਧੋ ਕਹਿਆ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਭੀ ਕਲਿਜੁਗ ਦੇ ਜੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਭਾਖਾ ਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵੇਦਾਂ ਕਰਕੇ ਚਤੁਰਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਸਬਦ ਕਰਕੇ ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”^੨

‘ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ’ ੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਖਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰੇ ਕਵੀ ਸੌਂਧਾ ਤਕ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਣੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਲਿਪੀ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਸ਼੍ਰੇਯਾ : ਏਹਿ ਕੀਆ ਉਪਕਾਰ ਬਡਾ ਗੁਰ,
ਅਛਰ ਬੇਦਨ ਕੇ ਉਲਟਾਏ।
ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਛਰ ਚਾਇ ਕੀਏ।
ਜਾ ਕੇ ਸੀਖਨ ਤੇ ਕੋਈ ਕਸਟ ਨ ਪਾਏ।
ਐਸੀ ਹੁਤੀ ਜਗ ਮੈ ਨ ਕਦਾਚਿਤ,
ਮੋਹਿ ਸੇ ਨੀਚ ਕੋ ਕਉਨ ਸਿਖਾਏ।
ਖਸਟ ਹੀ ਮਾਸ ਮੋ ਹੋਇ ਪ੍ਰਾਪਤ,
ਕੈਸੇ ਹੀ ਬੁਧ ਤੇ ਹੀਨ ਕਹਾਏ।

ਦੋਹਰਾ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਹਿ ਇਹੁ ਕੀਨਾ ਉਪਕਾਰ।

ਅਛਰ ਕਾ ਪੁਲ ਬਾਧਿ ਕੈ ਸ੍ਰਿਸਟ ਉਤਾਰੀ ਪਾਰ।^੩

ਇਥੇ ਇਹ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰ ਉਸਤਤਿ, ਦਸ ਗੁਰ ਉਸਤਤਿ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਭਿਨੰਦਨ ਕਾਵਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਕਾਨੀਬੱਧ ਕਰ ਕੇ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਧਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਤੀਜਾ ਅਹਿਮ ਕਾਰਨ ਸੱਚੀ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕੱਚੀ ਤੇ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ। 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ', ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਰਚਿਤ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ', ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ, ਕਵੀ ਸੋਹਨ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਬੱਲ) ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮਿਹਰਵਾਨ ਆਪ ਵੀ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਕਵੀ ਛਾਪ ਵਜੋਂ 'ਨਾਨਕ' ਪਦ ਹੀ ਵਰਤਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਾ ਧਰਿਆ ਸੀ। ਡੂਮ ਮੀਣਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਵਕਤ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸੁਣਿਆ। ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਵਜੋਂ ਚੱਲ ਪੈਣ ਦੇ ਅੰਦੇਸ਼ੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਫੌਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਇਹ ਕੰਮ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ:

ਮਿਹਰਵਾਨ ਪੁੜ੍ਹ ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਦਾ ਕਬੀਸਰੀ ਕਰੇ।

ਪਾਰਸੀ, ਹਿੰਦਵੀ, ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜੇ।

ਤਿਨ ਭੀ ਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਬਣਾਈ।

ਭੋਗੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਪਾਈ।

ਡੂਮ ਲਗੇ ਸਬਦ ਮੀਣਿਆਂ ਦੇ ਗਾਵਨਿ।

ਦੂਜਾ ਦਰਬਾਰ ਵਡਾ ਗੁਰਆਈ ਆ ਲਗੇ ਲਾਵਨਿ।

ਮੀਣਿਆਂ ਭੀ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਾਇਆ।

ਚਹੂੰ ਪਾਤਸਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸਬਦ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਪਾਇਆ।
 ਇਥੇ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਸਬਦ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ।
 ਸੋ ਸਰਵਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦਾ ਪਰਿਆ।
 ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਜੁਦਾ ਕਰੀਏ।
 ਮੀਣੇ ਪਾਣ ਲਗੇ ਨੀ ਰਲਾ, ਸੋ ਨਿਆਰੀ ਕਰ ਧਰੀਏ।
 ਸੋ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੁ ਅਗੈ ਹੀ ਕਰਤ ਸੁ ਭਏ।
 ਸੋ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਭ ਇਕਤਰ ਕਰਿ ਲਏ।^{੧੩}

ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਰਚਿਤ ‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ) ਸਿੱਖ-ਜਗਤ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੇ ਪੰਜਾਂ ਸਾਖੀਆਂ (੧੧-੧੫ ਤਕ) ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ, ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ-ਤਰੀਕਿਆਂ, ‘ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ’ ਮੰਗਵਾਉਣ ਤੇ ਅਪਰਵਾਨ ਕਰਨ, ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਸੰਬੰਧੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ, ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਬੀੜ ਦੀ ਜਿਲਦਬੰਦੀ ਕਰਾਉਣ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਆਉਣ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ‘ਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੇ ਮਿਸਲ ਕੀ’ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਨ ਨਵੇਂ ਉਦੈ ਹੋਏ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ:

ਏਕ ਦਿਵਸ ਪ੍ਰਭ ਪ੍ਰਾਤਹਕਾਲ।
 ਦਇਆ ਭਰੇ ਪ੍ਰਭ ਦੀਨ ਦਿਆਲ।
 ਯਹ ਮਨ ਉਪਜੀ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਜਗ ਪੰਥ।
 ਤਿਹ ਕਾਰਨ ਕੀਜੇ ਅਬ ਗ੍ਰੰਥ।^{੧੪}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਖ-ਪਰਖ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਬੜੀ ਲਗਨ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਨਿਰਖ-ਪਰਖ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕੇ ਹਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਢੁੱਕਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ। ਉੱਤਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਰਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਤਨੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਵਾਕ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਫ਼ੌਰੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਉਸ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਫੁੱਟੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ:

ਦੋਹਰਾ : ਕਹਿਓ ਦਿਆਲ ਗੁਰਦਾਸ ਕੋ, ਤੁਮ ਬਾਨੀ ਲਿਖੋ ਪਛਾਨ।

ਜੋ ਯਹ ਨਿਕਾਲ ਬਾਹਰ ਧਰੀ, ਕੈਸੇ ਪਾਇਓ ਗਿਆਨ।

ਚੌਪਈ : ਕਰ ਜੋੜ ਗੁਰਦਾਸ ਕਰੀ ਅਰਦਾਸ।
 ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਗਿਆਨ ਐਸੇ ਮੋ ਪਾਸ।
 ਬਹੁਤ ਪੁਰਖ ਮਿਲ ਬਾਤ ਬਖਾਨੇ।
 ਨਿਜ ਭਰਤਾ ਬੋਲ ਤਿਰੀਆ ਪਹਿਚਾਨੇ।
 ਅਵਰ ਕੋ ਵਾਕ ਤਿਸ ਮਨ ਨਹੀ ਆਵੈ।
 ਸੁਨ ਭਰਤਾ ਬੋਲ ਹੀਏ ਮੋ ਭਾਵੈ।
 ਇਮ ਬੂਝ ਵਿਚਾਰ ਗੁਰ-ਬਚਨ ਪਛਾਨੇ।
 ਅਵਰ ਵਾਕ ਮਨ ਮਹਿ ਨਹੀ ਆਨੇ।
 ਯਹ ਸੁਨਿ ਬਿਚਾਰ ਗੁਰ ਭਏ ਦਇਆਲ।
 ਬਰ ਬਚਨ ਕੀਆ ਗੁਰਦਾਸ ਨਿਹਾਲ।^੬

ਕਵੀ ਸੋਹਨ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ‘ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬’ ਦੇ ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਰਨ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਇਕ ਸਿੱਖ ਇਹ ਫਰਿਆਦ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਸਖਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਜੇ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਗੋਂ ਸਮਾਂ ਅਜਿਹਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਛਾਣ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਨਿਸਚਿਤ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ-ਭਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਲਾਇਆ:

ਚੌਪਈ : ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਮਨ ਐਸੇ ਧਾਰਯੋ।
 ਕਰੋਂ ਜਤਨ ਜਿਹ ਜਗ ਨਿਸਤਾਰਯੋ।
 ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ।
 ਬੇਦਨ ਤਤੁ ਮਥਿ ਬੁਧਿ ਮਧਾਣੀ।...
 ਤਾ ਤੇ ਸਭ ਬਾਣੀ ਇਕਠਯੋ।
 ਪੂਜਨੀਵ ਗੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਬਨਯੋ।
 ਤਬ ਲੋ ਏਕ ਸਿਖੁ ਤਹ ਆਯੋ।
 ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਕੋ ਸੀਸੁ ਨਿਵਾਯੋ।
 ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਪੁਨਿ ਪ੍ਰਸਨ ਉਚਾਰਾ।
 ਮੈ ਪ੍ਰਭ ਸਬਦ ਪੜੋਂ ਹਿਤੁ ਧਾਰਾ।

ਭਾਈ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹਿਤੁ ਲਾਏ।

ਮੈ ਪੜਿਹੋਂ ਸਿਖ ਐਸ ਅਲਾਏ।

ਦੋਹਰਾ : ਬਾਣੀ ਕਚੀ ਗੁਰੂ ਬਿਨ ਨਾਹਿ ਪੜੋ ਚਿਤ ਲਾਇ।

ਕ੍ਰਿਪਾ ਧਾਰਿ ਮੁਹਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਾਇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਿਕਟ ਬੁਲਾਇਯੋ ਤਬ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ।

ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਸੋਂ ਸਭ ਹੀ ਕਹੀ ਤਾਹਿ ਸਿਖ ਅਰਦਾਸ।

ਕਬਿੱਤ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪਾਇ ਸਿਖ ਸੁਧ ਬੁਧਿ ਕਾਇ,

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿਖ ਅਬ ਤੋ ਪਛਾਣ ਹੈਂ।

ਆਗੇ ਕਲੂ ਬਲੁ ਪਾਵੈ ਸੁਧ ਬੁਧਿ ਨ ਰਹਾਵੈ,

ਨਿਜ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿਖ ਕੈਸਕ ਸਯਾਨ ਹੈਂ।

ਤਾ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਭ ਕੀਜੀਯੈ ਇਕਤ੍ਰ ਅਬ,

ਸੋਧ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਾਹਿ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ ਰਚਾਨ ਹੈਂ।

ਪੂਜਨੀਵ ਜਗਿ ਹੋਇ ਗੁਰੂ ਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸੋਇ,

ਜੇਉ ਪੂਜ ਕਰੈ ਮੁਕਤਿ ਰੂਪ ਸੁ ਜਹਾਨ ਹੈਂ।^੧

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਬੱਲ) ਰਚਿਤ ‘ਗੁਰ ਕੀਰਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਚ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕੁਝ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਬੱਲ) ਫੌਰੀ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਲੇ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ-ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਦੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਸਲਨ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ-ਸਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੋਥੀਆਂ ਉਹ ਖੁਦ ਹੀ ਲਿਆਉਣ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀਆਂ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਉਹ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਨ ਲਈ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਕਲ ਨਾ ਆਈ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਹੱਠ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਪਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਾਰਖੂ ਅੱਖ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤੇ:

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਰਬ ਲਿਖਾਈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ ਬੀੜ ਬੰਧਾਈ।

ਸਭ ਭਗਤਾਂ ਕੇ ਸਬਦ ਚਢਾਏ।

ਰਾਗ ਰਾਗ ਕੈ ਅੰਤਹਿ ਲਾਏ।

ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਮਹਾਦੇਵ ਸਿਧਾਏ।

ਅਪੁਨੀ ਬਾਣੀ ਚਾੜਨ ਆਏ।

ਸੋ ਬਾਣੀ ਗੁਰਦਾਸ ਹਟਾਈ।

ਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਕਾਚੀ ਠਹਿਰਾਈ।^੮

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ‘ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ’ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਅਤਿਅੰਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਹੁਤੇ ਪੂਰਬਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮੀਣਿਆਂ ਦੀ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਦੇ ਸਨ ਪਰ ਕਵੀ ਛਾਪ ‘ਨਾਨਕ’ ਵਰਤ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ। ਕੋਈ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਵਿਗਾੜ ਪੈਣ ਦਾ ਅੰਦੇਸ਼ਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ-ਬਹੁਤੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਉਪਰੋਕਤ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਦੁਹਰਾਈਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਬੇਲੋੜੀ ਹੈ। ਉਂਵ ਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਜਾਂ ਇਸ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਉਪਰੋਕਤ ਗ੍ਰੰਥ ਹੀ ਹਨ। ਅਲਬੱਤਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਸੰਕੇਤ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਖਤਮ ਕਰਨੀ ਚਾਹਾਂਗੇ। ਆਮ ਧਾਰਨਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਨ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਸੂਝ ਅਤੇ ਬਾਰੀਕਬੀਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਾਰਖੂ ਅੱਖ ਦਾ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਜਦ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਟੜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਬੱਲ) ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ? ਜਦ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਠੋਸ ਅਤੇ ਤਰਕਪੂਰਨ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਨੋਂ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਬੱਲ) ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਹਨ:

ਤਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕਹਿਯਾ ਸੁਣਾਇ।

ਜਿਉ ਗੁਰਦਾਸ ਤੋਹਿ ਰਜਾਇ।

ਸੋਚੀ ਭੱਲੇ ਤੇਹਣ ਬੇਦੀ।

ਤੂੰ ਸਭ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਾ ਭੇਦੀ।^੯

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੧੨੭੫.
੨. ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ (ਸੰਪਾ. ਸ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ), ਪੰਨਾ ੧੨੦.
੩. ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਨੰ: ੭੮੬ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ), ਪੜ੍ਹਾ ਨੰਬਰ ੬੮.
੪. ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ (ਸੰਪਾ. ਸ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ), ਪੰਨੇ ੮੦-੮੧.
੫. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਗ ਦੂਜਾ (ਸੰਪਾ. ਸ. ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ), ਪੰਨਾ ੩੫੮.
੬. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੩੬੨.
੭. ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬ (ਸੰਪਾ. ਗਿਆਨੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ), ਪੰਨਾ ੫੨.
੮. ਗੁਰਕੀਰਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਸੰਪਾ. ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਬਚਨ ਕੌਰ), ਪੰਨਾ ੧੩੬.
੯. ਉਹੀ।

...ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

(ਸਫ਼ਾ ੪੯ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਗੁਰਿਆਈ ਕਾ ਨਹਿ ਅਬ ਕਾਲ।

ਤਿਲਕ ਨ ਦੇਵਹਿੰਗੇ ਕਿਸ ਭਾਲ।...

ਦਰਸਨ ਗੁਰ ਕਾ ਹੈ ਸਵਧਾਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਮਾਨ।...

ਤਬ ਪੁਨਿ ਆਪ ਉਠੇ ਸਭ ਸੰਗਾ।

ਪੈਸੇ ਪਾਂਚ ਨਈਲੇਰ ਸੁ ਅੰਗਾ।

(ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ਵੀਂ)

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਕਿਸੇ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਹੱਥ ਆਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਗਵਾਈ ਲੈਣ ਲਈ ਰੱਬ ਜਿੰਨੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰੂਹਾਨੀ ਅਗਵਾਈ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਿਹੜਾ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਰਹੱਸ ਦਾ ਅਨੂਠਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਰੀਰਕ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਬਣਾਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਲਾ

-ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਂਤ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਰੂਹਾਨੀ ਵਰਤਾਰਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ' ਵਿਚ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ (ਭਵਿੱਖ) ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਹੇਤ ਭਵਿਖਯਤ ਤਾਰਿਬੇ ਰਚਿਓ ਗ੍ਰੰਥ ਸੁਤਿ ਸਾਰ।

ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਪਗ ਕਮਲ ਪਰ ਨਮਸਕਾਰ ਸਿਰ ਧਾਰਿ॥ (ਰਾਸਿ ੧੦:੧:੨)

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ 'ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ' ਦੇ ਦਸੰਬਰ ੧੯੭੬ ਦੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਛਪੇ ਆਪਣੇ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ' ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

‘ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੇਡੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ, ਜਿਸ ਦਾ ‘ਗਿਆਨ’ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਕੁਲੀ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਹੱਲ ਹੋਵੇ, ਪਵਿੱਤਰ ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੈਵੀ-ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੋੜਾਂ, ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਵਿਆਕਰਣਕ ਆਦਿ ਨੇਮਾਂ ਹੇਠ ਵਿਉਂਤਬੱਧ ਕਰ ਕੇ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨਾ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਕਠਿਨ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਤੇ ਮੌਲਕ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਲਾ-ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ-ਪੁੰਜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਇਹ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਰਜ ਸਿਰੰਜਾਮ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਆਪ ਜਿਹੇ ਦੈਵੀ, ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ, ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ, ‘ਬਾਣੀ ਦੇ ਬੋਹਿਥ ਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹਰੀ-ਸਰੂਪ’ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਆ ਸਕਦਾ ਸੀ।’

ਸੱਚਮੁਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਲਾ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਥਾਹ ਅਤੇ ਦੈਵੀ-ਕਲਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹਦ ਤੱਕ ਸਮਝ ਸਕਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨੁਕਤਿਆਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਤੁੱਛ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮੰਗਲਾਚਰਨ

ਪੁਰਾਤਨ-ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਆਮ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਅਤੇ ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਨੂੰ

*# ੩੬-ਬੀ, ਰਤਨ ਨਗਰ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਪਿਆਉਂਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਨਵੇਂ ਰਾਗ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ; ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚਣਹਾਰ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋਣ 'ਤੇ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ 'ਪਦਿਆਂ' ਜਾਂ 'ਘਰੁ' ਆਦਿ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਜਾਂ ਸੰਖੇਪ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ੴ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤਕ ਪੂਰਾ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ, ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ (ਸੰਖੇਪ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ), ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ (ਸੰਖੇਪ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ), ੴ ਸਤਿ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ (ਸੰਖੇਪ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ) ਅਤੇ ੴ (ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਖੇਪ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ) ਵਜੋਂ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਪੰਜ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ੴ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤਕ ਪੂਰਾ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਇਉਂ ਹੈ:

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ
ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਇਸੇ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸਾਰੇ ਪੱਖ ਇਸ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਦੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਖੰਡਾਂ-ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਸਹਿਤ ਅਤੇ ਖੰਡਾਂ-ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਵਿਆਪਕ ਸਦੀਵੀ, ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਗੁਣ-ਸੰਪੰਨ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚਣਹਾਰ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਜਾਂ ਪਦਿਆਂ ਅਤੇ ਘਰੁ ਆਦਿ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ੴ ਦੇ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਵਰਤ ਕੇ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ੴ ਨੂੰ, ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ। 'ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਅਤੇ ਦੈਵੀ-ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਬਾਣੀ ਲਈ ਇਹੀ ਢੁਕਵਾਂ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਦੇ ਹਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ੴ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਚਾਰ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਹਰ ਵਾਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਆਸ਼ਾ ਦਰਸਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ੴ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਅਰਥਾਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਹ ੴ ਵਿਚ ਆਪੇ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਮਹਾਨ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਤਿ ਨਾਮੁ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ, ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰੁ, ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ, ਅਜੂਨੀ ਅਤੇ ਸੈਭੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਉਸ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਭਾਵ ੴ ਦੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਭਾਵ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ

ਮਾਰਗ ਹੈ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ।

ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਅਤੇ ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਪਤੀ ਸਮੇਂ ਵੀ। ਅਰੰਭ ਵਿਚ 'ਜਪੁ' ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਜਾਂ ਉਥਾਨਕਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਸੰਪਾਦਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ-ਸ਼ਬਦ, ਸੰਪਾਦਕੀ, ਭੂਮਿਕਾ ਜਾਂ ਉਥਾਨਕਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ 'ਜਪੁ' ਬਾਣੀ ਨੂੰ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਿਤਨੇਮ ਦਾ ਮੂਲ' ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਛੰਦ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਰੋਦੀ ਰਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਕਾਵਿਕ-ਰਸ ਨਾਲ ਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪਿੰਗਲ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਥਵਾ ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਲੈਅ-ਬੱਧ ਕਾਵਿ-ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧ ਤੋਂ ੮ ਤਕ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਉੜੀ ਛੰਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ੩੮ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ-ਇਕ ਸਲੋਕ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਪੰਨਾ ੮ 'ਤੇ ਹੀ 'ਸੋਦਰੁ' ਬਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਥੋਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਇਹ ਬਾਣੀ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਨਾ ੧੩੫੩ ਤੋਂ ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੧ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਫਿਰ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੇ, ਚਉਬੋਲੇ, ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਸਵਯੇ, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯, ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮਹਲਾ ੫, ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫ ਅਤੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ, ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਪੰਨਾ ੧੩੫੩ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਨਾ ੧੪੩੦ ਤਕ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ੮੬ ਪੰਨੇ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ੧੩੪੪ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਸਲੋਕ, ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੇ, ਚਉਬੋਲੇ ਅਤੇ ਸਵਯੇ ਭਾਵੇਂ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਲੈਅ-ਬੱਧ ਅਤੇ ਛੰਦ-ਬੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਾਣੀ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗਾਇਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਵਾਰਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਉੜੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਲੋਕ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀ ਪੰਨਾ ੮ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਬਾਕਾਇਦਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਗ ਪੰਨਾ ੧੪ ਤੋਂ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਨਾ ੮-੯ 'ਤੇ ਸੋਦਰੁ ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਥੋਂ 'ਸੋਦਰੁ' ਬਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ 'ਸੋਹਿਲਾ' ਬਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਰਾਤ

ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਨਾ ੧ ਤੋਂ ੧੩ ਤਕ ਤਿੰਨ ਬਾਣੀਆਂ ਜਪੁ, ਸੋਦਰੁ ਅਤੇ ਸੋਹਿਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ। 'ਸੋਦਰੁ' ਅਤੇ 'ਸੋਹਿਲਾ' ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਿਤਨੇਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਹੀ ਅੰਕਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਭਰੀ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਲਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਤਿਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਬਾਣੀ ਮੁਖਹੁ ਉਚਾਰੀਐ ਹੁਇ ਰੁਸਨਾਈ ਮਿਟੈ ਅੰਧਾਰਾ।

ਗਿਆਨੁ ਗੋਸਟਿ ਚਰਚਾ ਸਦਾ ਅਨਹਦਿ ਸਬਦਿ ਉਠੇ ਧੁਨਕਾਰਾ।

ਸੋਦਰੁ ਆਰਤੀ ਗਾਵੀਐ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਪੁ ਉਚਾਰਾ। (ਵਾਰ ੧:੩੮)

ਇਕ ਥਾਂ ਹੋਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਸੰਤੈ ਸੋਦਰੁ ਗਾਵਣਾ ਮਨ ਮੇਲੀ ਕਰਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲੰਦੇ।

ਰਾਤੀ ਕੀਰਤਿ ਸੋਹਿਲਾ ਕਰਿ ਆਰਤੀ ਪਰਸਾਦੁ ਵੰਡੰਦੇ। (ਵਾਰ ੬:੩)

‘ਸੋਦਰੁ’ ਅਤੇ ‘ਸੋਹਿਲਾ’ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

(੧) ਸੋ ਦਰੁ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਸੋ ਦਰੁ ਤੇਰਾ ਕੇਹਾ ਪੰਨਾ ੮-੯ ਅਤੇ ੩੪੭-੪੮;

(ਮਾਮੂਲੀ ਫ਼ਰਕ ਨਾਲ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ‘ਜਪੁ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ੨੭ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਜੋਂ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।)

(੨) ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਸੁਣਿ ਵਡਾ ਆਖੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ਪੰਨਾ ੯ ਅਤੇ ੩੪੮;

(੩) ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਆਖਾ ਜੀਵਾ ਵਿਸਰੈ ਮਰਿ ਜਾਉ ਪੰਨਾ ੯-੧੦ ਅਤੇ ੩੪੯;

(੪) ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੪ ਹਰਿ ਕੇ ਜਨ ਸਤਿਗੁਰ ਸਤਪੁਰਖਾ ਪੰਨਾ ੧੦ ਅਤੇ ੪੯੨;

(੫) ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਕਾਹੇ ਰੇ ਮਨ ਚਿਤਵਹਿ ਉਦਮੁ ਪੰਨਾ ੧੦ ਅਤੇ ੪੯੫;

(੬) ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੪ ਸੋ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਪੰਨਾ ੧੦-੧੧ ਅਤੇ ੩੪੮;

(੭) ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੪ ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਸਚਿਆਰੁ ਮੈਡਾ ਸਾਂਈ ਪੰਨਾ ੧੧-੧੨ ਅਤੇ ੩੬੫;

- (੮) ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਤਿਤੁ ਸਰਵਰਤੈ ਭਈਲੇ ਪੰਨਾ ੧੨ ਅਤੇ ੩੫੭;
 (੯) ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਭਈ ਪਰਾਪਤਿ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹੁਰੀਆ ਪੰਨਾ ੧੨ ਅਤੇ ੩੭੮;
 (੧੦) ਸੋਹਿਲਾ ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ ਮਹਲਾ ੧ ਜੈ ਘਰਿ ਕੀਰਤਿ ਆਖੀਐ ਪੰਨਾ ੧੨ ਅਤੇ ੧੫੭;
 (੧੧) ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਛਿਅ ਘਰ ਛਿਅ ਗੁਰ ਛਿਅ ਉਪਦੇਸ ਪੰਨਾ ੧੨-੧੩ ਅਤੇ ੩੫੭;
 (੧੨) ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ ਪੰਨਾ ੧੩ ਅਤੇ ੬੬੩;
 (੧੩) ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮਹਲਾ ੪ ਕਾਮਿ ਕਰੋਧਿ ਨਗਰੁ ਬਹੁ ਭਰਿਆ ਪੰਨਾ ੧੩ ਅਤੇ ੧੭੧;
 (੧੪) ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮਹਲਾ ੫ ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀ ਸੁਣਹੁ ਮੇਰੇ ਮੀਤਾ ਪੰਨਾ ੧੩ ਅਤੇ ੨੦੫;

ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਰਾਗ ਮਾਲਾ’ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਨਾਮਾਵਲੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰਿਆਂ ਦਾ ਬਾਕਾਇਦਾ ਕ੍ਰਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧, ੨, ੩, ੪, ੫ ਅਤੇ ੯ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੯ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੱਕੀ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤਰਤੀਬ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ: ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰੰਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ-ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਕੁੱਲ ਪੰਦਰਾਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਕੀ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਹਨ: ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ, ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ, ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ, ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ, ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ, ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ, ਭਗਤ ਭੀਖਣ ਜੀ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀ

ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ, ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਢੁਕਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਵੀ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਾ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਖਿਆਲ ਇਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਲਾ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਫੈਸਲੇ ਬੜੀ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਪੰਨਾ ੧੩੫੩ ਤੋਂ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰਿਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੫, ਗਾਥਾ ਮਹਲਾ ੫, ਫੁਨਹੇ ਮਹਲਾ ੫, ਚਉਬੋਲੇ ਮਹਲਾ ੫, ਬਾਣੀਆਂ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਨਾ ੧੩੬੪ 'ਤੇ ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਉਪਰੰਤ ਸਵੱਈਏ ਦਰਜ ਹਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ। ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਵੱਈਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵੀ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ, ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ, ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ ਅਤੇ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਰਜ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮਹਲਾ ੫, ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫ ਅਤੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਨੂੰ ਸਾਰੰਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕ੍ਰਮ, ਕਾਵਿ-ਰੂਪ, ਪਦੇ, ਛੰਦ ਆਦਿ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਵੀ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ: ਚਉਪਦੇ, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਸੋਲਹੇ, ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩, ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫, ਬਾਣੀ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੀ, ਬਾਣੀ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀਉ ਕੀ, ਬਾਣੀ ਜੈਦੇਉ ਕੀ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀਉ ਕੀ। ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ: ਚਉਪਦੇ, ਦੁਪਦੇ, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਛੰਤ, ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ਥਿਤੀ ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਕਬੀਰ ਜੀ (ਚਉਪਦੇ, ਪੰਚਪਦੇ, ਅਸਟਪਦੀ, ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ, ਥਿਤੀ ਅਤੇ ਵਾਰ ੭), ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਉੱਪਰ ਦਰਸਾਏ ਦੋ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੀ

ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਦੇ (ਚਉਪਦੇ, ਦੁਪਦੇ, ਤਿਪਦੇ), ਫਿਰ ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਫਿਰ ਛੰਤ, ਫਿਰ ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ, ਫਿਰ ਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ। ਜਿੱਥੇ ਲੋੜ ਪਈ ਹੈ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹਰੇਕ ਰਚਨਹਾਰੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚਾਹੇ ਉਹ ਪਦਿਆਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਚਾਹੇ ਛੰਤ ਵਿਚ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਦਿੰਦਿਆਂ ਰਾਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ‘ਘਰੂ’ ਦਾ ਵੀ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਹਲਾ ੪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰੂ ੧ ਅਤੇ ਫਿਰ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ (ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਪੰਨਾ ੧੧੩੪-੧੧੩੫)। ਜਿਵੇਂ ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਵਿਚ ਪੰਨਾ ੧੨੯੮ ’ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਉਪਦਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰੂ ੨ (੧੨੯੮), ਘਰੂ ੩ (੧੩੦੦), ਘਰੂ ੪ (੧੩੦੧), ਘਰੂ ੮ (੧੩੦੫), ਘਰੂ ੯ (੧੩੦੬), ਘਰੂ ੧੦ (੧੩੦੭) ਅਤੇ ਘਰੂ ੧੧ (੧੩੦੭) ਪੰਨਿਆਂ ’ਤੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਅਤੇ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਦੇ ਸਤਾਰਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗਾਉਣਾ ਹੈ, ਦਰਸਾ ਕੇ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ (ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ)

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਗਿਣਤੀ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ‘ਮਹਲਾ’ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ‘ਘਰੂ’ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਵਿ-ਬਣਤਰਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਚਉਪਦੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਕਿੰਨੇ, ਮਹਲਾ ੨ ਦੇ ਕਿੰਨੇ, ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਕਿੰਨੇ, ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਗਿਣਤੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪਦੇ ਕਿੰਨੇ ਹੋ ਗਏ ਉਸ ਦਾ ਕੁੱਲ ਜੋੜ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੭੫ ’ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਕ ਦਰਜ ਹਨ: ੪॥੬॥੨੦॥੧੮॥੩੨॥੨੦ (ਵੀਹ ਪਦੇ ਮ: ੧ ਦੇ, ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਪਦੇ ਮ: ੩ ਦੇ, ੩੨ ਪਦੇ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ, ਕੁੱਲ ਪਦੇ ੭੦)। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੧੮ ’ਤੇ ਗਿਣਤੀ ਦਰਜ ਹੈ ੪॥੪॥੧੭੨ (ਇਥੇ ੧੭੨ ਪਦੇ ਮ: ੫ ਦੇ ਹਨ)। ਪੰਨਾ ੨੨੦ ’ਤੇ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ੯ ਸ਼ਬਦ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਮਹਲਾ ੯ਵਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਣ ਸਮੇਂ ਦਰਜ ਹੋਏ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਇਉਂ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ੨॥੯॥੨੫੧ (ਭਾਵ ਮ: ੧ ਦੇ ੨੦, ਮ: ੩ ਦੇ ੧੮, ਮ: ੪ ਦੇ ੩੨, ਮ: ੫ ਦੇ ੧੭੨ ਅਤੇ ਮ: ੯ ਦੇ ੯, ਕੁੱਲ ਪਦੇ ਹੋ ਗਏ

੨੫੧)। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਰਜ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਕ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਪਦਿਆਂ, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਸਲੋਕਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚ-ਵਿਚਾਲੇ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ-ਘਾਟਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ ਦੀ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਗ-ਵਿੰਦਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅੰਕ-ਵਿੰਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਇਸ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਲਾ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਕੇਵਲ ਅੰਕਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪੰਨਾ ੬੪ 'ਤੇ ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਵਿਚ ਹਿੰਦਸਿਆਂ ਵਿਚ ੧੭ ਲਿਖਣ ਉਪਰੰਤ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: 'ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਸਤਾਰਹ ਅਸਟਪਦੀਆ॥' ਪੰਨਾ ੯੬ 'ਤੇ ਅੱਖਰਾਂ 'ਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ 'ਸਤ ਚਉਪਦੇ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ॥' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਨਾ ੨੨੮ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਸੋਲਹ ਅਸਟਪਦੀਆ ਗੁਆਰੇਰੀ ਗਉੜੀ ਕੀਆ॥'

ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਚਉਪਦੇ, ਪੰਚਪਦੇ ਆਦਿ ਦੇ ਥੱਲੇ ਛੋਟਾ ਅੰਕ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਦਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਨਾ ੩੨੬ 'ਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਪੰਚਪਦੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਦੇ ਪੰਚਪਦੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਪੰਨਾ ੩੫੬ 'ਤੇ ਵੀ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਪੰਚਪਦੇ ਅਤੇ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਚਉਪਦੇ ਵਜੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੱਸਣ ਲਈ ਛੋਟੇ ਅੰਕ ਦਰਜ ਹਨ। ਅਚੰਭਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅੰਕ ਦੇਣ ਲਈ, ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਜੋੜ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਕੁੱਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿੰਨੀ ਅਣਥੱਕ ਲਗਨ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ!

ਅੰਕ ਅਤੇ ਅੱਖਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਦਵਰਤੋਂ ਇਸ ਅਗੰਮੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਲਈ ਬੜੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ੧੬ ਅੰਕ ਅਤੇ ਅੱਖਰ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਗਣਿਤ ਦਾ ਅੰਕ ੧ (ਇਕ) ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਕੇਵਲ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਹੋਣ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਖਰ ਓ ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।

ਉਚਾਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਕੇਤ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਨਾਨਕ’ ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਵ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਜੋਤਿ ਇਕ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ। ਫਿਰ ਵੀ ਮ:੧, ਮ:੨, ਮ:੩ ਆਦਿ ਲਿਖ ਕੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਗੁਰੂ-ਜਾਮੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮ:੧ ਹੀ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮ: ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ੧ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੁਬਿਧਾ ਰਹਿੰਦੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਹੀ ਦੁਬਿਧਾ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮ:, ਮਹਲ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ਕਰਕੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ‘ਮਹਲਾ’ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਹੀ ਗੱਲ ਅੰਕ ੧, ੨ ਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਕੇਤ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਪੰਨਾ ੧੬੩ ‘ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ‘ਮਹਲਾ ੪ ਚਉਥਾ ਚਉਪਦੇ’। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਘਰੁ’ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਉਚਾਰਨ ਲਈ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ‘ਰਾਗੁ ਗੁਜਰੀ ਭਗਤਾ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕਾ ਚਉਪਦਾ ਘਰੁ ੨ ਦੂਜਾ।’ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕੇਤਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ੧ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ, ੨ ਨੂੰ ਦੂਜਾ, ੩ ਨੂੰ ਤੀਜਾ ਆਦਿ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਅੰਕ ‘ਮਹਲਾ’ ਦੇ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ‘ਘਰੁ’ ਦੇ ਨਾਲ।

ਸਤਿਕਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਕੇਤ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰਨ ਸਤਿਕਾਰ ਲਈ ਸੰਕੇਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਨਾ ੪੭੫ ‘ਤੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਨ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾ ਕੀ॥ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀਉ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀਉ॥ ਆਸਾ ਸ੍ਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀਉ॥ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਨਾ ੪੮੮ ‘ਤੇ ਦਰਜ ਹੈ ‘ਆਸਾ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀਉ ਕੀ ਬਾਣੀ’। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੀ, ਜੀਉ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਬਦ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਤੇ ਹਨ।

ਗਾਇਨ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਕੇਤ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਵਾਰਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ

ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਇਕ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਲੋਕ-ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

(੧) ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ	ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੇ ਕੀ ਧੁਨੀ
(੨) ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩	ਸਿਕੰਦਰ ਬਿਰਾਹਿਮ ਕੀ ਵਾਰ ਕੀ ਧੁਨੀ
(੩) ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪	ਲਲਾਂ ਬਹਲੀਮਾ ਕੀ ਧੁਨਿ
(੪) ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩	ਜੋਧੈ ਵੀਰੈ ਪੂਰਬਾਣੀ ਕੀ ਧੁਨੀ
(੫) ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪	ਰਾਇ ਮਹਮੇ ਹਸਨੇ ਕੀ ਧੁਨਿ
(੬) ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ ਮਹਲਾ ੧	ਰਾਣੇ ਕੈਲਾਸ ਤਥਾ ਮਾਲਦੇ ਕੀ ਧੁਨਿ
(੭) ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧	ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਤਥਾ ਚੰਦ੍ਰਹੜਾ ਸੋਹੀਆ ਕੀ ਧੁਨੀ
(੮) ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫	ਰਾਇ ਕਮਾਲਦੀ ਮੌਜਦੀ ਕੀ ਵਾਰ ਕੀ ਧੁਨੀ
(੯) ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪	ਮੂਸੇ ਕੀ ਵਾਰ ਕੀ ਧੁਨਿ

ਉਤਾਰਾ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕੇਤ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਤਾਰਾ ਠੀਕ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ ਪੰਨਾ ੩੮੩ 'ਤੇ ਸੰਕੇਤ ਹੈ 'ਸੁਧੁ ਕੀਚੇ'। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਤਾਰੀ ਗਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅਜੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਗਲਤੀਆਂ ਠੀਕ ਹੋ ਸਕਣ। ਪੰਨਾ ੪੭੫ 'ਤੇ ਸੰਕੇਤ 'ਸੁਧੁ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਗਲਤੀਆਂ ਠੀਕ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪੰਨਾ ੫੯੪ ਅਤੇ ਪੰਨਾ ੫੫੬ 'ਤੇ ਵੀ 'ਸੁਧੁ' ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਰਜ ਹੈ। ਪੰਨਾ ੧੦੯੪ 'ਤੇ ਵੀ 'ਸੁਧੁ' ਸ਼ਬਦ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

ਮੁੰਦਾਵਣੀ

ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਹੈ, 'ਜਪੁ' ਬਾਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਜਾਂ ਉਥਾਨਕਾ ਹੈ, 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਤੱਤ-ਸਾਰ ਜਾਂ ਸਾਰੰਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਗਿਣਾਉਂਦੀ ਇਕ ਅੰਤਿਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਲਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਮੰਗਲਾਚਰਨ, ਭੂਮਿਕਾ, ਸਾਰੰਸ਼ ਅਤੇ ਅੰਤਿਕਾ ਚਾਰੇ ਤੱਤ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦੋ ਅਰਥ ਬੁਝਾਰਤ ਅਤੇ ਮੋਹਰ ਛਾਪ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੁਝਾਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਥਾਲ ਦੀ ਬੁਝਾਰਤ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਸਤਾਂ ਸਤ੍ਹ, ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਵੀਚਾਰ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਰੂਪੀ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਰੋਸੇ ਹੋਏ ਖਾਣੇ ਨੂੰ ਜੇ ਕੋਈ ਖਾ ਲਵੇ ਜਾਂ ਪਚਾ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਉੱਧਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖਾਣੇ ਨੂੰ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਥਾਲ ਕਿਹੜਾ

ਹੈ? ਉੱਤਰ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਥਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਨ। ਕੋਈ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮਰੱਥ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਪਾਵਨ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮ:੫ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮੋਹਰ ਲਾਈ ਹੈ। ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਦੇਖੋ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਏਨਾ ਵੱਡਾ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫ ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੇ ਨਾਹੀ ਮੈਨੇ ਜੋਗ ਕੀਤੇਈ॥ ਫ਼ਰਮਾ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਏਨਾ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਉਂ ਧੰਨਵਾਦ ਰੂਪੀ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਿਧਾਂਤਕ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੇਣਾ

ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਚੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨਾ ਇਕ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਕਠਿਨ ਕਾਰਜ ਸੀ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਖ਼ਿਆਲ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸੰਪਾਦਕ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਲੋੜ ਸਮਝੀ ਜਾਵੇ ਯੋਗ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਪੇਸ਼ ਹਨ:

- ਫਰੀਦਾ ਕਾਲੀ ਜਿਨੀ ਨ ਰਾਵਿਆ ਧਉਲੀ ਰਾਵੈ ਕੋਇ॥

ਕਰਿ ਸਾਂਈ ਸਿਉ ਪਿਰਹੜੀ ਰੰਗੁ ਨਵੇਲਾ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)

- ਮ:੩॥ ਫਰੀਦਾ ਕਾਲੀ ਧਉਲੀ ਸਾਹਿਬੁ ਸਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕੋ ਚਿਤਿ ਕਰੇ॥

ਆਪਣਾ ਲਾਇਆ ਪਿਰਮੁ ਨ ਲਗਾਈ ਜੇ ਲੋਚੈ ਸਭੁ ਕੋਇ॥

ਏਹੁ ਪਿਰਮੁ ਪਿਆਲਾ ਖਸਮ ਕਾ ਜੈ ਭਾਵੈ ਤੈ ਦੇਇ॥ (ਉਹੀ)

ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬੁਢਾਪੇ ਸਮੇਂ ਵਿਰਲੇ ਹੀ ਭਗਤੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜੀਅ ਕਰੇ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪੇ ਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸਲੋਕ ਹੈ:

ਕਬੀਰ ਜੋ ਮੈ ਚਿਤਵਉ ਨਾ ਕਰੈ ਕਿਆ ਮੇਰੇ ਚਿਤਵੇ ਹੋਇ॥

ਅਪਨਾ ਚਿਤਵਿਆ ਹਰਿ ਕਰੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਚਿਤਿ ਨ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੮੩ 'ਤੇ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਧੁਰਾ: ਸਚਿਆਰ

—ਪ੍ਰੋ. ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਮੀਤ (ਰਿਟਾ. ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ)*

ਮਨ ਰੇ ਸਾਚੀ ਖਸਮ ਰਜਾਇ॥

ਜਿਨਿ ਤਨੁ ਮਨੁ ਸਾਜਿ ਸੀਗਾਰਿਆ ਤਿਸੁ ਸੇਤੀ ਲਿਵ ਲਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੬੨)

ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ੧੬੮੯ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ‘ਮੂਲ-ਮੰਤਰ’ ਹੈ। ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ‘ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਹੈ ਅਤੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੱਚ-ਆਚਾਰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਉਭਰੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ’ਤੇ ਇਕ ਹੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਸਨ ਜੋ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਨਿਆਰ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਹੀ ਫਿਕਰਮੰਦ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਤੋਂ ਤੁਰਨ ਸਮੇਂ, ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਵਿਗੜ ਚੁੱਕੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਮਾਂ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਆਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਅਤੇ ਇਖਲਾਕੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸੱਚਾ ਅਤੇ ਸੁੱਚਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਦੌਰੇ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਿਸ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਜਿਸ ਵੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗਏ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਚਨ ਕਰ ਕੇ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ, ਉਧਾਰਨ ਅਤੇ ਨਿਖਾਰਨ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸੇਧਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸੇਵਾ, ਸੱਚ, ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਥਿੜਕ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੁਲੰਬੇ ਦੇ ਸੱਜਣ ਠੱਗ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਪਰਵਚਨ ਕੀਤੇ:

ਉਜਲੁ ਕੈਹਾ ਚਿਲਕਣਾ ਘੋਟਿਮ ਕਾਲੜੀ ਮਸੁ॥

ਧੋਤਿਆ ਜੂਨਿ ਨ ਉਤਰੈ ਜੇ ਸਉ ਧੋਵਾ ਤਿਸੁ॥ (ਪੰਨਾ ੭੨੯)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਸੱਜਣ ਠੱਗ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, ‘ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਘੁਰਨਾ ਰੱਬੀ ਪੂਜਾ ਦਾ

* ਦਸਮੇਸ਼ ਨਗਰ, ਸੰਗਰੂਰ-੧੪੮੦੦੧.

ਮੰਦਰ ਬਣ ਗਿਆ।’

ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਵੇਲੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੱਜਣ ਠੱਗ ਨੂੰ ਤਾਰ ਕੇ ਕਾਮਰੂਪ ਦੀ ਜਾਦੂਗਰਨੀ ਦਾ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਉੱਧਾਰ ਕੀਤਾ:

ਗਲੀ ਅਸੀ ਚੰਗੀਆ ਆਚਾਰੀ ਬੁਰੀਆਹ॥

ਮਨਹੁ ਕੁਸੁਧਾ ਕਾਲੀਆ ਬਾਹਰਿ ਚਿਟਵੀਆਹ॥ (ਪੰਨਾ ੮੫)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚ-ਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਚਿਆਰਾ ਬਣਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧)

ਇਹ ਹੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੂਲ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਆਸ਼ਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਸਚਿਆਰਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦਾ ਹੈ। ਸਮੂਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਕੂੜ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚਕਾਰ ਕੂੜ ਦੀ ਕੰਧ ਉਸਾਰ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਕੂੜ ਦੀ ਉਸ ਕੰਧ ਨੂੰ ਡੋਗਣਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਧ ਨੂੰ ਡੋਗ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸੱਚ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸੱਚਾ ਅਤੇ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਸੋ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਪ੍ਰਬੀਨ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਜ਼ਾਬਤਾਬੱਧ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਬਣ ਸਕੇ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਲੋਕ ਉਸ ਦੇ ਪਦ-ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ’ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੀ ਪੌੜੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਮਹਿਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰ ਸਕਣ। ਸੋ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁੱਚਮ, ਸ਼ੀਲ, ਜਤੁ-ਸਤੁ ਦਾ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸੱਚ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸੱਚੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ:

ਸਚੀ ਰਹਤ ਸਚਾ ਸੁਖੁ ਪਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਕੇ ਗਿਆਨ-ਇੰਦਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ

ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰਿਆ ਵੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ-ਇੰਦਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ‘ਗਿਆਨ ਕਾ ਬਧਾ ਮਨੁ ਰਹੈ’। ਇਸ ਲਈ ਗਿਆਨ ਮਨ ਦੀ ਚੰਚਲਤਾ ਜਾਂ ਚਤੁਰਾਈ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਦਾਨਾਈ ਅਤੇ ਸੱਚ-ਆਚਾਰ ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੈ, ਜੋ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ:

ਜਗਿ ਗਿਆਨੀ ਵਿਰਲਾ ਆਚਾਰੀ॥

ਜਗਿ ਪੰਡਿਤੁ ਵਿਰਲਾ ਵੀਚਾਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੪੧੩)

ਸੋ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਾਗਦਿਆਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤਨ ਵੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

ਸੋ ਜਾਗੈ ਜੋ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੨੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੱਚ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਥੱਲੇ ਹੈ। ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜੋ ਯਤਨ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕਰਨੇ ਹਨ ਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਸੁਭ ਗੁਣ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨੇਕ ਚਾਲ-ਚਲਣ ਇਕ ਹੈ।

ਸੋ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ, ਮਨੁੱਖੀ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ, ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਆਚਾਰ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਚੱਜ-ਆਚਾਰ ਵਾਲੇ ਜਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਤਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਚੰਗੇ ਆਚਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਇਕ ਮਸਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਾਈ ਇਸਤਰੀ ਗਮਨ ਜਿੱਥੇ ਸਮਾਜਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਇਕ ਲਾਹਨਤ ਹੈ ਉਥੇ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਵੀ ਇਕ ਮਾਰੂ ਪਰਵਿਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨਿਆਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

- ਹਾਥ ਕਮੰਡਲੁ ਕਾਪੜੀਆ ਮਨਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਉਪਜੀ ਭਾਰੀ॥

ਇਸਤ੍ਰੀ ਤਜਿ ਕਰਿ ਕਾਮਿ ਵਿਆਪਿਆ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ਪਰ ਨਾਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੧੩)

- ਘਰ ਕੀ ਨਾਰਿ ਤਿਆਗੈ ਅੰਧਾ॥ ਪਰ ਨਾਰੀ ਸਿਉ ਘਾਲੈ ਧੰਧਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬੪)

- ਸਚੁ ਸੰਜਮੁ ਕਰਣੀ ਸੋ ਕਰੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ਪਰਗਾਸੁ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬)

ਸੋ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਸੱਚ ’ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਨਿਰੋਲ ਸੱਚਾਈ ’ਤੇ ਟੇਕ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਬੇਲੋੜਾ ਹੈ, ਬੇਅਰਥ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਸੱਚਾਈ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਆਧਾਰ ’ਤੇ ਸੱਚ-ਆਚਾਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ

ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚ ਅਤੇ ਆਚਾਰ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਵੇ। ਸਚਿਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਲਈ, ਉਸ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਾਂ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਲਈ ਸਦਾ ਹੀ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰਹੇ:

- ਸੋ ਸਿਖੁ ਸਖਾ ਬੰਧਪੁ ਹੈ ਭਾਈ ਜਿ ਗੁਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚਿ ਆਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੦੧)

- ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਭਾਣਾ ਚਿਤਿ ਕਰੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਆਪੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇਇ॥

(ਪੰਨਾ ੪੯੦)

ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮੰਨੇਗਾ ਤਦ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਫੋਕੀ ਸੁਹਰਤ, ਮਾਣ, ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ:

ਹਉਮੈ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਵਿਰੋਧੁ ਹੈ ਦੁਇ ਨ ਵਸਹਿ ਇਕ ਠਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੬੦)

ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ 'ਸੱਚ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਸੱਚ ਆ ਵੱਸੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਜੋ ਨਾਮ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ 'ਸਤਿ' ਹੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਾਮ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ:

ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਕਥੇ ਤੇਰੇ ਜਿਹਬਾ॥ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਪਰਾ ਪੂਰਬਲਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੮੩)

ਇਸ 'ਸਤਿ' (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ) ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਉਹ 'ਕਰਤਾ' ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਓਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ, ਜੋ ਕਰਤਾ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਰੂਪ ਹੈ:

ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਪੁਰਖੁ ਏਕੁ ਹੈ ਹੋਰ ਸਗਲੀ ਨਾਰਿ ਸਬਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੫੯੧)

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਭਉ ਹੈ, ਭਾਵ ਡਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਨਿਰਭਉ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਨਿਰਭਉ ਜਪੈ ਸਗਲ ਭਉ ਮਿਟੈ॥

(ਪੰਨਾ ੨੯੩)

ਕਰਤਾ/ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ/ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਵੈਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਉਹ ਕਾਲ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ—ਪੰਜਾਂ ਚੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਹੁੰਚ 'ਸਤਿਨਾਮੁ' ਤੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ 'ਸਤਿਨਾਮੁ' ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਬੋਲੀਐ ਸਚੁ ਧਰਮੁ ਝੂਠੁ ਨ ਬੋਲੀਐ॥

(ਪੰਨਾ ੪੮੮)

ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਬੁਰਾਈਆਂ ਖਤਮ

ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ:

ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਹੋਇ ਦਾਰੂ ਪਾਪ ਕਢੈ ਧੋਇ॥

ਨਾਨਕੁ ਵਖਾਣੈ ਬੇਨਤੀ ਜਿਨ ਸਚੁ ਪਲੈ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੮)

ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਚੱਜ-ਆਚਾਰ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜਦੋਂ ਤਨੋਂ-ਮਨੋਂ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਵਰਗੇ ਹੀ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦੇ ਹਨ। ਸੋ, ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਲਈ ਸੱਭੇ ਰਸਤੇ ਪੱਧਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗੀ ਤਣਾਉ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਬਲ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਨੋਂ-ਮਨੋਂ ਸਾਫ਼ ਲੋਕ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਅਹਿਮ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ‘ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ’ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ‘ਹਉਮੈ’ ਨੂੰ ਇਕ ਦੀਰਘ ਰੋਗ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਹਉਮੈ’ ਦਾ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਭੂ-ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਸੇਵ ਕੀਤੀ ਸੰਤੋਖੀਈ ਜਿਨੀ ਸਚੇ ਸਚੁ ਧਿਆਇਆ॥

ਓਨੀ ਮੰਦੈ ਪੈਰੁ ਨ ਰਖਿਓ ਕਰਿ ਸੁਕ੍ਰਿਤੁ ਧਰਮੁ ਕਮਾਇਆ॥

ਓਨੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋੜੇ ਬੰਧਨਾ ਅੰਨੁ ਪਾਣੀ ਥੋੜਾ ਖਾਇਆ॥

ਤੂੰ ਬਖਸੀਸੀ ਅਗਲਾ ਨਿਤ ਦੇਵਹਿ ਚੜਹਿ ਸਵਾਇਆ॥

ਵਡਿਆਈ ਵਡਾ ਪਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੬-੬੭)

ਸੋ, ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਜਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ, ਧਰਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ, ਮੰਦੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਪਾਸਾ ਵੱਟਣ, ਲੋੜੀਂਦੀ ਖੁਰਾਕ ਲੈਣ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਸੱਚ-ਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ‘ਸਤਿ’ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁੱਚਤਾ ਵਿਚ ਆਪ ਆਉਣਾ, ਫਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਅਭਿਲਾਖੀ ਬਣਨਾ ‘ਸਤਿ’ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਰਾਹ ਹੈ:

ਭਾਂਡਾ ਧੋਇ ਬੈਸਿ ਧੂਪੁ ਦੇਵਹੁ ਤਉ ਦੂਧੈ ਕਉ ਜਾਵਹੁ॥

(ਪੰਨਾ ੭੨੮)

‘ਸੱਚ-ਆਚਾਰ’ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਅਤਿਅੰਤ ਉੱਚੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਸਮੂਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵੀ ਇਕਸਾਰ ਹੈ। ਭਾਵ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਦੋ ਰਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਅਤੇ ਅੰਤਰ ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ

—ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ*

ਧਰਮ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਮਾਜਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਵੈਮਾਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕਾਇਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਥੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਕੀਮਤਾਂ ਤਾਂ ਹੀ ਸੁਚਾਰੂ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰੂਪ ਅਤੇ ਸਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਅਧਰਮ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਜੋ ਸਰੂਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਸਰਬ ਧਰਮ ਮਹਿ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਧਰਮੁ॥

ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ ਜਪਿ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮੁ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੬)

ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨੇ ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਬੈਠੇ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਕੋਈ ਵੀ ਘਟਨਾ ਹੁਣ ਮਿੰਟਾਂ-ਸਕਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਰੋੜਾ ਨਾ ਬਣਨ ਇਸ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨਾਲ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਾਣੀ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ

* ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗਤੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਣਾ ਜਾਂ ਰਹਿਣਾ ਆਮ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਮੇਲ ਕਿਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗਤੀ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਨਾ ਪਾਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਪਏ ਵਿਘਨ ਉੱਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਚਾਰਿ ਵਰਨਿ ਚਾਰਿ ਮਜਹਬਾਂ ਜਗਿ ਵਿਚਿ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਣੇ।

ਖੁਦੀ ਬਖੀਲਿ ਤਕਬਰੀ ਖਿੰਚੋਤਾਣਿ ਕਰੇਨਿ ਧਿਛਾਣੇ।

ਗੰਗ ਬਨਾਰਸਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮਕਾ ਕਾਬਾ ਮੁਸਲਮਾਣੇ।

ਸੁੰਨਤਿ ਮੁਸਲਮਾਣ ਦੀ ਤਿਲਕ ਜੰਝੂ ਹਿੰਦੂ ਲੋਭਾਣੇ।

ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਕਹਾਇਦੇ ਇਕੁ ਨਾਮੁ ਦੁਇ ਰਾਹ ਭੁਲਾਣੇ।

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਭੁਲਾਇ ਕੈ ਮੋਹੇ ਲਾਲਚ ਦੁਨੀ ਸੈਤਾਣੇ।

ਸਚੁ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਖਹਿ ਮਰਦੇ ਬਾਮੁਣਿ ਮਉਲਾਣੇ।

ਸਿਰੋ ਨ ਮਿਟੇ ਆਵਣਿ ਜਾਣੇ॥

(ਵਾਰ ੧:੨੧)

ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਪਈ ਹੋਈ ਇਸ ਦਰਾੜ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਭਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਧਰਮਾਂ ਲਈ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣੇ :

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਫ਼ਕੀਰ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਪੀਰ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਬਲਕਿ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਉਹ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਲਾਂ ਬੱਧੀ ਲੰਮੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇਂ ਕੀਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ। ਸੱਜਣ ਠੱਗ, ਕੋਡਾ ਰਾਖਸ਼, ਯੋਗੀਆਂ, ਮੁਲਾਣਿਆਂ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਸੰਵਾਦ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿਚ ਸਹਿਹੋਂਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵੇਂਈ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ‘ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ’ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੇ ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਹੀ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਧੁਰੇ

ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ 'ਸਰਬ ਸਾਂਝੀ ਗੁਰਬਾਣੀ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਧੁਰਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰ-ਮਨ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਾਈ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ 'ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ' ਵਾਲੀ ਪੰਕਤੀ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਵਿਹਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਵੱਲ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰ-ਮਨ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਫਰੀਦਾ ਜੇ ਤੂ ਅਕਲਿ ਲਤੀਫੁ ਕਾਲੇ ਲਿਖੁ ਨ ਲੇਖ॥

ਆਪਨੜੇ ਗਿਰੀਵਾਨ ਮਹਿ ਸਿਰੁ ਨੀਵਾਂ ਕਰਿ ਦੇਖੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਭ ਜੀਵ ਅਮੋਲ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਨਾ ਦੁਖਾ:

ਇਕੁ ਫਿਕਾ ਨ ਗਾਲਾਇ ਸਭਨਾ ਮੈ ਸਚਾ ਧਣੀ॥

ਹਿਆਉ ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ ਮਾਣਕੁ ਸਭ ਅਮੋਲਵੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਸਰਵੋਤਮ ਮਾਡਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ, ਜਾਤਾਂ, ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮੂਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦਾ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ, ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਮੋਲ ਹੈ, ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ

ਕਰਨ ਦੀ।

ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਯੋਗੀ ਅਤੇ ਮੁਲਾਣੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਮਾਰਗ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਹ ਆਗੂ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਰਮਕਾਂਡ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਅਕਤੀ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਕਰਮਕਾਂਡ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਨਾ ਤਾਂ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕਾਦੀ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ॥

ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ॥

ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣੈ ਅੰਧੁ॥

ਤੀਨੇ ਓਜਾਤੇ ਕਾ ਬੰਧੁ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੨)

ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਮਨ, ਵਚਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਲੋਕਾਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਿੱਧੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਤ, ਸੰਤੋਖ, ਦਇਆ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਵਰਗੇ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਹੀ ਅਤੇ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ “ਮਨਿ ਸਾਚਾ ਮੁਖਿ ਸਾਚਾ” ਜਿਹੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰ ਆਸਾ, ਓਅੰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਬਾਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਕ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਵਿਚ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਇਕ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਵੱਡਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਸਰਵੋਤਮ ਹਨ:

ਪੁਛਨਿ ਫੋਲਿ ਕਿਤਾਬ ਨੋ ਹਿੰਦੂ ਵਡਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨੋਈ?

ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜੀਆ ਸੁਭਿ ਅਮਲਾ ਬਾਝਹੁ ਦੋਨੋ ਰੋਈ। (ਵਾਰ ੧:੩੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ

ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤਾ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਕੀਤਾ:

ਕੋਈ ਬੋਲੈ ਰਾਮ ਰਾਮ ਕੋਈ ਖੁਦਾਇ॥

ਕੋਈ ਸੇਵੈ ਗੁਸਈਆ ਕੋਈ ਅਲਾਹਿ॥

ਕਾਰਣ ਕਰਣ ਕਰੀਮ॥ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ਰਹੀਮ॥

ਕੋਈ ਨਾਵੈ ਤੀਰਥਿ ਕੋਈ ਹਜ ਜਾਇ॥

ਕੋਈ ਕਰੈ ਪੂਜਾ ਕੋਈ ਸਿਰੁ ਨਿਵਾਇ॥

ਕੋਈ ਪੜੈ ਬੇਦ ਕੋਈ ਕਤੇਬ॥

ਕੋਈ ਓਵੈ ਨੀਲ ਕੋਈ ਸੁਪੇਦ॥

ਕੋਈ ਕਹੈ ਤੁਰਕੁ ਕੋਈ ਕਹੈ ਹਿੰਦੂ॥

ਕੋਈ ਬਾਛੈ ਭਿਸਤੁ ਕੋਈ ਸੁਰਗਿੰਦੂ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਜਿਨਿ ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਤਾ॥

ਪ੍ਰਭ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਤਿਨਿ ਭੇਦੁ ਜਾਤਾ॥

(ਪੰਨਾ ੮੮੫)

ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਜਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਦੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਜਾਂ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਤੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵਣੁ ਮੁਸਕਲੁ ਜਾ ਹੋਇ ਤਾ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ॥

ਅਵਲਿ ਅਉਲਿ ਦੀਨੁ ਕਰਿ ਮਿਠਾ ਮਸਕਲ ਮਾਨਾ ਮਾਲੁ ਮੁਸਾਵੈ॥

ਹੋਇ ਮੁਸਲਿਮੁ ਦੀਨ ਮੁਹਾਣੈ ਮਰਣ ਜੀਵਣ ਕਾ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਵੈ॥

ਰਬ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੰਨੇ ਸਿਰ ਉਪਰਿ ਕਰਤਾ ਮੰਨੇ ਆਪੁ ਗਵਾਵੈ॥

ਤਉ ਨਾਨਕ ਸਰਬ ਜੀਆ ਮਿਹਰੰਮਤਿ ਹੋਇ ਤ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚੇ ਜੋਗੀ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਜੋਗੁ ਨ ਖਿਥਾ ਜੋਗੁ ਨ ਡੰਡੈ ਜੋਗੁ ਨ ਭਸਮ ਚੜਾਈਐ॥

ਜੋਗੁ ਨ ਮੁੰਦੀ ਮੁੰਡਿ ਮੁਡਾਇਐ ਜੋਗੁ ਨ ਸਿੰਝੀ ਵਾਈਐ॥

ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨਿ ਰਹੀਐ ਜੋਗੁ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ॥

ਗਲੀ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ॥

ਏਕ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਕਰਿ ਸਮਸਰਿ ਜਾਣੈ ਜੋਗੀ ਕਹੀਐ ਸੋਈ॥ (ਪੰਨਾ ੭੩੦)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਦੋਵੇਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਏ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਇਕਸੁਰਤਾ ਵਿਚ ਪਰੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵੱਲ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋਗੀ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਮਾਜਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਤਹਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦੇ ਕਾਰਜ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਫਿਰਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉੱਚਾ ਮੰਨਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰਵ-ਉਚ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਨ:

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥

ਤਿਸ ਕੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੩)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਗਿਆਨਤਾ-ਵੱਸ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤੇ ਉੱਚਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਇਹ ਜਜ਼ਬਾ ਉਸ ਵਿਚ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਉੱਚਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਿਲ-ਬੈਠ ਕੇ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਇਸ ਅਗਿਆਨਤਾ ਰੂਪੀ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਹੋਇ ਇਕਤ੍ਰ ਮਿਲਹੁ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਦੁਬਿਧਾ ਦੂਰਿ ਕਰਹੁ ਲਿਵ ਲਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੮੫)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ, ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕ ਇੱਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣਨ ਲੱਗੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਸ਼ੁਰੂ

ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਆਪਣੇ ਸੰਕੇ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਨਵਿਰਤ ਕਰਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਦੇਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਗੁਣਾ ਕਾ ਹੋਵੈ ਵਾਸੁਲਾ ਕਢਿ ਵਾਸੁ ਲਈਜੈ॥
ਜੇ ਗੁਣ ਹੋਵਨਿ ਸਾਜਨਾ ਮਿਲਿ ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ॥
ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ ਗੁਣਹੁ ਕੇਰੀ ਛੋਡਿ ਅਵਗਣ ਚਲੀਐ॥
ਪਹਿਰੇ ਪਟੰਬਰੁ ਕਰਿ ਅਡੰਬਰੁ ਆਪਣਾ ਪਿੜੁ ਮਲੀਐ॥
ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਬਹੀਐ ਭਲਾ ਕਹੀਐ ਝੋਲਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਜੈ॥
ਗੁਣਾ ਕਾ ਹੋਵੈ ਵਾਸੁਲਾ ਕਢਿ ਵਾਸੁ ਲਈਜੈ॥

(ਪੰਨਾ ੭੬੫-੬੬)

ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੰਸ ਵਾਂਗ ਮੋਤੀ ਚੁਣਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਾਲੀ ਰੀਤ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਅਤੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਪਿਰਤ ਦੀ ਇਹ ਇਕ ਅਨਮੋਲ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ ਕਿ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਧਿਆਨ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵੱਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਸੁਚਾਰੂ ਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਸੰਵਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਮਾਡਲ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫ਼ੁ ਕਿਸਮ ਦੇ ਯੋਗੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਰੋਸ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਰੋਸੁ ਨ ਕੀਜੈ ਉਤਰੁ ਦੀਜੈ ਕਿਉ ਪਾਈਐ ਗੁਰ ਦੁਆਰੋ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਸੰਵਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮਾਡਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਵੀ ਕਹਿਣ-ਸੁਣਨ ਸਮੇਂ ਭੜਕਾਹਟ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ, ਸੰਜਮ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੇਣੇ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ। 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਣ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਚਰਚਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ॥

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਦਾ ਤਪੁ ਹੋਇ॥

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਚੁ ਕਰਣੀ ਸਾਰੁ॥

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਬੀਚਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੯੪੧)

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

ਕਬੀਰ ਏਕ ਘੜੀ ਆਧੀ ਘਰੀ ਆਧੀ ਹੂੰ ਤੇ ਆਧ॥

ਭਗਤਨ ਸੇਤੀ ਗੋਸਟੇ ਜੋ ਕੀਨੇ ਸੋ ਲਾਭ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੭੨)

ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਜੋ ਪ੍ਰਥਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਮਲਾਵਰ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਲੁੱਟੇ ਮਾਲ-ਅਸਬਾਬ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਜਾ ਕੇ ਐਸ਼ੋ-ਇਸ਼ਰਤ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ। ਬਾਬਰ ਦਾ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਦਲੀਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਬਾਬਰ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੀ ਏਮਨਾਬਾਦ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਰਾਹੀਂ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਲਾ

(ਸਫ਼ਾ ੭੦ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਇਸ ਸਲੋਕ ਦੇ ਨਾਲ ਮ:੩ ਅਤੇ ਮ:੫ ਦੇ ਸਲੋਕ ਦਰਜ ਹਨ:

- ਚਿੰਤਾ ਭਿ ਆਪਿ ਕਰਾਇਸੀ ਅਚਿੰਤੁ ਭਿ ਆਪੇ ਦੇਇ॥

ਨਾਨਕ ਸੋ ਸਾਲਾਹੀਐ ਜਿ ਸਭਨਾ ਸਾਰ ਕਰੇਇ॥

- ਕਬੀਰ ਰਾਮੁ ਨ ਚੇਤਿਓ ਫਿਰਿਆ ਲਾਲਚ ਮਾਹਿ॥

ਪਾਪ ਕਰੰਤਾ ਮਰਿ ਗਇਆ ਅਉਧ ਪੁਨੀ ਖਿਨ ਮਾਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੬)

ਇਹ ਸਲੋਕ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਲਈ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਹੁਣ ਤਕ ਵਿਚਾਰੇ ਗਏ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਲਾ ਦੇ ਕੁਝ ਨੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਅਥਾਹ ਅਤੇ ਅਸੀਮਤ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਲਾ ਦੇ ਕੁਝ ਝਲਕਾਰੇ ਮਿਲ ਸਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਖੋਜ ਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ ਮਿੱਥੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਇਸ ਮਹਾਨ, ਅਥਾਹ ਅਤੇ ਅਸੀਮਤ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਲਾ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣਾ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ: ਧਾਰਮਿਕ ਮਹੱਤਵ

—ਡਾ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਐਸਾ ਪਹਿਲਾ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾ, ਪੂਜਾ-ਪਾਠ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਅਦੁੱਤੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੂਸਰੇ ਮਤ-ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਤੀ ਆਦਰ-ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਨਿਰਗੁਣ ਇਕ-ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਇੱਕ ਕੜੀ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਬ੍ਰਹਮ, ਇੱਕੋ ਮਾਨਵਤਾ, ਇੱਕੋ ਕਿਸਮ ਦਾ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ, ਗੁਰੂ-ਭਗਤੀ, ਨਾਮ, ਸੰਗਤ, ਸੇਵਾ, ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤੀ, ਪਰਉਪਕਾਰ, ਪਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਕਰਮ ਆਦਿ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਦੌਰਿਆਂ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ, ਸਮਕਾਲੀ ਮਤ-ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕੀਤੇ, ਪੂਰਬ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚਿਆ, ਪੜ੍ਹਚੋਲਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਜੀਵਨ-ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੀਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸੌਂਪੀ, ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤਕ ਚੱਲਦਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਉਦਾਰ ਨੀਤੀ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ, ਭਗਤ-ਜਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਲਾਹਿਆ:

ਨਾਨਕੁ ਵੇਚਾਰਾ ਕਿਆ ਕਹੈ॥

ਸਭੁ ਲੋਕੁ ਸਲਾਹੇ ਏਕਸੈ॥

ਸਿਰੁ ਨਾਨਕ ਲੋਕਾ ਪਾਵ ਹੈ॥

ਬਲਿਹਾਰੀ ਜਾਉ ਜੇਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਵ ਹੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬੮)

* # ੧੩੩, ਸ਼ੇਖਪੁਰਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਗੁਰੂ-ਪਦ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਇਕ ਸਮਾਂ ਐਸਾ ਵੀ ਆਇਆ, ਜਦੋਂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਹੱਕ ਤੋਂ ਅਯੋਗ ਦਾਹਵੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਕਥਿਤ ਗੁਰੂ ਬਣ ਕੇ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਰਚਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਬਾਣੀ (ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ) ਨੂੰ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਘਟਨਾ, ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਘਟੀ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਨਾ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮਿਹਰਵਾਨ ਨੇ ‘ਨਾਨਕ’ ਦੀ ਮੁਹਰ ਥੱਲੇ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਰਚ ਕੇ, ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਾਨੂੰ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ, ਦੀ ਰਚਨਾ ‘ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ’ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਮਿਹਰਵਾਨ ਪੁਤ੍ਰ ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਦਾ ਕਬੀਸਰੀ ਕਰੇ।

ਪਾਰਸੀ, ਹਿੰਦਵੀ, ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜੇ।

ਤਿਨ ਭੀ ਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਬਣਾਈ।

ਭੋਗੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਪਾਈ।

ਡੂਮ ਲਗੇ ਸਬਦ ਮੀਣਿਆਂ ਦੇ ਗਾਵਨਿ।

ਦੁਯਾ ਦਰਬਾਰ ਵਡਾ ਗੁਰਆਈ ਆ ਲਗੇ ਲਾਵਨਿ।

ਮੀਣਿਆਂ ਭੀ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਾਇਆ।

ਚਹੁ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸਬਦ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਪਾਇਆ।...

ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਜੁਦਾ ਕਰੀਏ।

ਮੀਣੇ ਪਾਣ ਲਗੇ ਨੀ ਰਲਾ, ਸੋ ਨਿਆਰੀ ਕਰ ਧਰੀਏ।

ਸੋ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੁ ਅਗੈ ਹੀ ਕਰਤ ਸੁ ਭਏ।

ਸੋ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਭ ਇਕਤਰ ਕਰਿ ਲਏ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਨਿਸਤਾਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਐਸਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਤੇ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਪਾਠ-ਪਠਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕੇਵਲ ਉੱਚ-ਜਾਤੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੀ ਬਾਕੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਥਿਤ ਚਹੁਆਂ ਵਰਨਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸੀ:

ਖੜੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੂਦ ਵੈਸ ਉਪਦੇਸੁ ਚਹੁ ਵਰਨਾ ਕਉ ਸਾਝਾ॥ (ਪੰਨਾ ੭੪੭-੪੮)

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਾਧਾਰਨ ਭਾਸ਼ਾ

ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਛੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਪੰਦਰਾਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਗਿਆਰਾਂ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਾਨਵ ਏਕਤਾ, ਜਾਤੀ ਏਕਤਾ, ਧਰਮ ਏਕਤਾ, ਆਦਰਸ਼ ਏਕਤਾ, ਧਰਮ ਸਥਾਨ ਦੀ ਏਕਤਾ, ਸ਼ਬਦ (ਗੁਰੂ) ਦੀ ਏਕਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਪਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਕਰਮ ਸਤਿਸੰਗਤ, ਨਾਮ-ਮਾਰਗ, ਸੇਵਾ-ਪਰਉਪਕਾਰ ਆਦਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹਿਤ ਇਸ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਤੇ ਸੰਕਲਨ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਮਹੱਤਵ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ (੧੫ਵੀਂ ਤੋਂ ੧੭ਵੀਂ ਸਦੀ) ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਕਥਿਤ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਦੂਸਰਾ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਦੇਵ ਬਾਣੀ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ, ਪਾਠ-ਪਠਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕੇਵਲ ਕਥਿਤ ਉੱਚ-ਜਾਤੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਥਿਤ ਨੀਚ-ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹਿਤ ਇਹ ਸੰਪਾਦਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਦੀ ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ-ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਅੰਦਰ ਜਿੱਥੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਦੀ ਜਾਤੀ ਅਖੰਡਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਹੀ ਥਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਜੋ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਭਗਤ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਕਥਿਤ ਜਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ ਜੈਸਾ ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਥਿਤ ਜੁਲਾਹਾ ਸਨ, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਛੀਂਬਾ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਕਥਿਤ ਚਮਿਆਰ ਤੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਇਹ ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਖਿੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਨੇਕਤਾ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਇਸੇ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਅੰਦਰ ਇੱਕੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸੀ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

- ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ॥

ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪੯)

- ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥

ਤਿਸ ਦੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ੧੫ਵੀਂ ਤੋਂ ੧੭ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ, ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰ ਕੇ, ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਣਾ, ਭੇਖ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੇ ਹਠ ਤਪ ਕਰਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ, ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਕਰਮਕਾਂਡ, ਪਲਾਇਨਵਾਦ ਆਦਿ ਰੁਚੀਆਂ ਉਭਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਧਰਮ ਦਾ ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਨੇ ਢੱਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਬਹੁਦੇਵਵਾਦ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦ, ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਆਦਿ ਖ਼ਿਆਲ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਭਾਰੂ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਮਾਨਵਤਾ ਅੰਦਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਸੀ, ਧਰਮ ਦਾ ਅਸਲ ਤੱਤ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਅਵਤਾਰਵਾਦ, ਪਾਖੰਡਵਾਦ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਜਾਤੀ-ਵਰਣਵਾਦ ਆਦਿ ਪਰਵਿਰਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਆਮ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਅੰਦਰ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਸੀ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਈ ਭਟਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਸੱਚੇ ਤੇ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਦੀ ਘਾਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਆਸਤਿਕਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਭਗਤੀ ਲਈ ਧਰਮ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਮੁੜ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸਵਨਵੇਂ (Syntheses) ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤੇ ਸਾਧਨ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ:

ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨੁ॥

ਸਾਧਸੰਗਿ ਗਾਵਹਿ ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੨੬)

ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਕੇਂਦਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਮਿਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਅੰਦਰ ਇਕ ਐਸੇ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ-ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਪਰਮਾਰਥਕ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਵੇ। ਇਸ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸ ਆਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਪਲਬਧ

ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਅਧਿਆਤਮ ਲੋੜ, ਰੂਹ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਬੁਝ ਕਾਰਨ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਭਟਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ (spirituality) ਦੀ ਘਾਟ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦਿਵਾਲੀਆ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਟਕਦੀ ਲੋਕਾਈ ਵਾਸਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣਾਂ (ਕੀਮਤਾਂ) ਦਾ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰੂਪੀ ਥਾਲ ਪਰੋਸਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ:

- ਸਤੁ - ਜੋ ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ;
 ਸੰਤੋਖੁ - ਜੋ ਕਰਮ ਮਾਰਗ ਦੀ ਦੋੜ-ਭੱਜ ਨੂੰ ਥਾਂ ਸਿਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ;
 ਵੀਚਾਰੋ - ਜੋ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਠੀਕ ਸੋਚਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤਿੰਨ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਭੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਤੇ ਸਹਜ ਅਨੰਦ (ਮੁਕਤੀ) ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਸ ਅਮਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਦੈਵੀ-ਰਚਨਾ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਲਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਜਲਦੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਬਚਾਓ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਉਦਾਰ-ਵਿਰਤੀ (altruism) ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੱਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੈ:

ਜਗਤੁ ਜਲੰਦਾ ਰਖਿ ਲੈ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ॥

ਜਿਤੁ ਦੁਆਰੈ ਉਬਰੈ ਤਿਤੈ ਲੈਹੁ ਉਬਾਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੮੫੩)

ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਕਰਮਕਾਂਡ ਭਾਰੂ ਸਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਭੇਖਾਂ-ਪਾਖੰਡਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸੀ। ਬ੍ਰਹਮ ਤੱਤ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਤਾਂ ਨਿਰਗੁਣਧਾਰਾ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨਿਰਗੁਣ ਤੱਤ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਸੰਭਵ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿਰਗੁਣ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ:

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਤਤੁ ਵਖਾਣੀ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਵਿਚਿ ਆਈ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਤੀ ਸੁਰਤੀ ਕਰਮਿ ਧਿਆਈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਤੇ ਨਵੀਂ ਕੌਮ 'ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ' ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਨਵ-ਸਿਰਜੀ ਕੌਮ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਨਿਯਮਾਂ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਇਸ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਧਾਰਮਿਕ

ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੋਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਥੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਾਕੀ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਹਿਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ। ਦਾਨ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਰੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਨਾਮ-ਦਾਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਕੀਤਾ। ਐਸਾ ਸੁਮੇਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ-ਸਾਧਨਾ ਦੁਆਰਾ ਦਾਨ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਅੰਦਰ ਇਕ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਆਈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ

- ਜੀਵਨ ਕੀ ਹੈ?
- ਇਸ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ ਕੀ ਹੈ?
- ਇਸ ਦੇ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕਿਹੜੇ ਹਨ?
- ਪਰਮ ਸਤ ਕੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਵ ਹੈ?

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਪੱਖ ਬੜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਹਨ:

੧. ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ (ਅਧਿਆਤਮਕ ਗੁਣ);
੨. ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ;
੩. ਸਦਾਚਾਰ ਸਾਧਨ।

ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਪਰਮਸਤ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ) ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਦੈਵੀ-ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ, ਗੁਰੂ-ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਦੈਵੀ ਸੋਝੀ ਜੋ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਗੁਰੂ-ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਚਿੰਤਨ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਚਿੰਤਨ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਚਿੰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੈ।

ਤੀਸਰਾ ਪੱਖ, ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਨੈਤਿਕਤਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਧਰਮ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ-ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਧਰਮ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ-ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਪਦੇਸ਼ੇ ਜਾਂਦੇ। ਧਾਰਮਿਕ ਵਰਗ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਤਿਆਗ-ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰੂਪ

ਧਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਲਗਾਤਾਰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਣ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਚੈਵੀ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਇਹ ਵੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਰਸਾਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਰਲ-ਮਿਲ ਕੇ ਖਰਚਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਇਹ ਘਟੇਗਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਧੇਗਾ। ਇਹ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ:

ਹਮ ਧਨਵੰਤ ਭਾਗਨ ਸਚ ਨਾਇ॥

ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵਹ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ॥

ਪੀਊ ਦਾਦੇ ਕਾ ਖੋਲਿ ਡਿਠਾ ਖਜਾਨਾ॥

ਤਾ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਭਇਆ ਨਿਧਾਨਾ॥

ਰਤਨ ਲਾਲ ਜਾ ਕਾ ਕਛੂ ਨ ਮੋਲੁ॥

ਭਰੇ ਭੰਡਾਰ ਅਖੂਟ ਅਤੋਲ॥

ਖਾਵਹਿ ਖਰਚਹਿ ਰਲਿ ਮਿਲਿ ਭਾਈ॥

ਤੋਟਿ ਨ ਆਵੈ ਵਧਦੇ ਜਾਈ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਜਿਸੁ ਮਸਤਕਿ ਲੇਖੁ ਲਿਖਾਇ॥

ਸੁ ਏਤੁ ਖਜਾਨੈ ਲਇਆ ਰਲਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੮੫-੮੬)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮੁੱਖ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਸੰਸਾਰਕਤਾ (worldliness) ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਉਹ ਲੋਕ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਸੰਸਾਰ (ਗ੍ਰਹਿਸਤ) ਤਿਆਗ ਕੇ, ਕਿਰਤ ਤਿਆਗ ਕੇ ਭੇਖੀ ਬਣ ਕੇ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਣ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਪੂਰਨ ਤਿਆਗ ਤੇ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਗ਼ਲਤਾਨ ਦੋਨਾਂ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਸਹਿਜ ਮਾਰਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਸਹਿਜ ਮਾਰਗ ਨਾਮ ਮਾਰਗ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਅਪਣਾਉਂਦੇ, ਰਾਜ ਜੋਗੀ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਅਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਿਉਲੀ, ਭੁਇਅੰਗਮ, ਭਾਠੀ, ਰੇਚਕ, ਕੁੰਭਕ, ਪੂਰਕ, ਹਾਠੀ, ਜੋਗ ਮਤ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੁਆਰਾ

ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਣਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸੀ:

- ਏਹੁ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਵੈ ਜੋਗੀ ਜਿ ਕੁਟੰਬੁ ਛੋਡਿ ਪਰਭਵਣੁ ਕਰਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੯੦੯)

- ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨਿ ਰਹੀਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ॥ (ਪੰਨਾ ੭੩੦)

ਪਲਾਇਨਵਾਦੀ ਰੁਚੀ ਨੇ ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਬੜਾ ਭੈੜਾ ਅਸਰ ਪਾਇਆ। ਭੇਖੀ ਲੋਕ, ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਫਿਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਭੇਖੀ ਲੋਕ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ:

ਧੀਆ ਪੁਤ ਛੋਡਿ ਸੰਨਿਆਸੀ ਆਸਾ ਆਸ ਮਨਿ ਬਹੁਤੁ ਕਰਈਆ॥

ਆਸਾ ਆਸ ਕਰੈ ਨਹੀ ਬੂਝੈ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਨਿਰਾਸ ਸੁਖੁ ਲਹੀਆ॥

ਉਪਜੀ ਤਰਕ ਦਿਗੰਬਰੁ ਹੋਆ ਮਨੁ ਦਹ ਦਿਸ ਚਲਿ ਚਲਿ ਗਵਨੁ ਕਰਈਆ॥

(ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਸਹਿਜ ਜੋਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋਗ-ਮਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਮਨੈ ਮਹਿ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਖਿੰਥਾ ਖਿਮਾ ਹਵਾਵਉ॥

ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰੈ ਭਲਾ ਕਰਿ ਮਾਨਉ ਸਹਜ ਜੋਗ ਨਿਧਿ ਪਾਵਉ॥ (ਪੰਨਾ ੩੫੯)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਾਸਤਕ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਆਸਤਿਕਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਵਾਨਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਗਲਤ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਆਦਰਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਸਮਝ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਅੰਤਮ ਭਾਵ ਤੋਂ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਝੂਠਾ ਤੇ ਮਿਥਿਆ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਵਸਤੂ ਝੂਠੀ ਤੇ ਮਿਥਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸਦੀਵੀ ਸਤਿ ਵਾਲੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਝੂਠੀ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਸਾਪੇਖ ਸੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਧਰਤੀ-ਧਰਮਸਾਲ ਸਾਜ ਕੇ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਤਾਂ ਨੇਕ ਪੁਰਸ਼ ਭਾਵ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਸਾਜਿਆ ਹੈ:

- ਸੰਤ ਹੇਤਿ ਪ੍ਰਭਿ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਧਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੨੨੪)

- ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਰਤੀ ਸਾਚੈ ਸਾਜੀ॥ (ਪੰਨਾ ੯੪੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਹਰੀ ਕਰਮ, ਭੇਖ, ਭਰਮ ਤੇ ਵਹਿਮਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮਕਾਂਡ, ਭੇਖ ਤੇ ਭਰਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਹਿਮ-ਭਰਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਅੰਤਰ ਤੀਰਥ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਮਨ 'ਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਮੈਲ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਬਾਣੀ (ਉਪਦੇਸ਼) ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਉਤਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੇ ਤੀਰਥ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਅੰਦਰਲਾ ਤੀਰਥ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਭਾਵ ਸਰੀਰ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਸਿਹਤ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਅੰਦਰਲਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਧੋਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਕ ਨਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੈ। ਇਹੀ ਪੁੰਨ-ਦਾਨ ਹੈ, ਦਇਆਵਾਨ ਹੋਣਾ, ਨੇਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਪਤੀ ਨੂੰ ਭਾਅ ਜਾਣਾ ਇਕ ਸਹਿਜ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੁਆਰਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਸੰਭਵ ਹੈ:

ਸਾਲਾਹਿ ਸਾਚੇ ਮੰਨਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਦਇਆ ਮਤੇ॥

ਪਿਰ ਸੰਗਿ ਭਾਵੈ ਸਹਜਿ ਨਾਵੈ ਬੇਣੀ ਤ ਸੰਗਮੁ ਸਤ ਸਤੇ॥ (ਪੰਨਾ ੬੮੮)

ਇਹ ਜੱਗ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਇਸ ਅੰਦਰ ਵਾਸਾ ਹੈ:

ਇਹੁ ਜਗੁ ਸਚੈ ਕੀ ਹੈ ਕੋਠਤੀ ਸਚੇ ਕਾ ਵਿਚਿ ਵਾਸੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਜਿੱਥੇ-ਕਿੱਥੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਵਾਨਤਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਜੈਸਾ ਕਿ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਧੂੰਏਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਰੇਤ ਦੀ ਕੰਧ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜਾਂ ਜਲ ਦੇ ਬੁਲਬੁਲੇ ਵਾਂਗ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਸ ਦੇ ਸੀਮਤਪਨ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਬੁਠੇਪਨ, ਭਰਮ ਜਾਂ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਤੋਂ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬਦਲ ਲਈ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ 'ਕੁਦਰਤਿ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਉਦਾਸੀ, ਨਾਂਹ-ਵਾਚਕ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਹਾਂ-ਵਾਚਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਕਥਨ ਹੈ:

- ਸਚੀ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੩)

- ਕੁਦਰਤਿ ਦੇਖਿ ਰਹੇ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੪੩)

- ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕੈ ਵਸਿਆ ਸੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੮੩)

- ਨਾਨਕ ਸਚ ਦਾਤਾਰੁ ਸਿਨਾਖਤੁ ਕੁਦਰਤੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧)

ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਸੁਨੇਹਾ ਕੁਦਰਤ ਅੰਦਰ ਕਾਦਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਮੀਲ-ਪੱਥਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਕੁਦਰਤ ਅੰਦਰ ਕਾਦਰ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅੰਦਰ ਮਨ ਟਿਕਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਂਤ ਸਹਿਜਮਈ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਉਗਮਦੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਵਿਚਾਰ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਗੁਣਕਾਰੀ ਸੀ:

ਅਖੀ ਕੁਦਰਤਿ ਕੰਨੀ ਬਾਣੀ ਮੁਖਿ ਆਖਣੁ ਸਚੁ ਨਾਮੁ॥

ਪਤਿ ਕਾ ਧਨੁ ਪੂਰਾ ਹੋਆ ਲਾਗਾ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੬੮)

ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਬਾਰੇ ਇਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਤੇ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਮਹੱਤਵ ਕੇਵਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਦੀਵੀ ਤੱਤ-ਦਰਸ਼ਨ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

“ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਜਿਹਾ ਬਹੁ-ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਸੰਕਲਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਰਮ, ਦਰਸ਼ਨ, ਚਿੰਤਨ, ਅਨੁਭਵ, ਭਾਵਨਾ, ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪਹਿਲੂ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੋਏ ਹਨ।”

(ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਇਕ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਤੇ ਆਚਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਸਨ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਵੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਤੱਤ-ਸਤਿ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਿਅਕਤੀ, ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੇ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਰਬ-ਸਾਂਝਾ ਤੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਪਰਥਾਇ ਸਾਖੀ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਬੋਲਦੇ ਸਾਝੀ ਸਗਲ ਜਹਾਨੈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੪੭)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਮੂਹ ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮੇਟਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਨਿਰੋਆ, ਨਿਵੇਕਲਾ, ਵਿਲੱਖਣ ਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਦਾਰੂ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਅਤੇ ਗੁਰਗੱਦੀ

—ਡਾ. ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ‘ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਯੁੱਗ-ਬਦਲਾਉ ਘਟਨਾ (landmark) ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੀ ਲੋੜ

ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਲਈ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਲਈ ਸੇਧਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੇਂਦਰ ਦੋ ਐਸੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ, ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਲਈ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਿ. ਗਾਰਡਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: “ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਬਖਸ਼ੀ ਜਾਵੇ।”^੧ ਮਿ. ਮੈਕਾਲਫ ਵੀ ਇਹੀ ਗੱਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਾਰਜ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨੀ

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਬਾਣੀ ਰਚਣ, ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੀਮਤੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ (ਇਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ ਸੁਲਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ। ਮੋਬਾਈਲ. ੦੯੮੧੪੫ ੩੮੨੮੮.

ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ) ਅਗਲੇ ਗੁਰੂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ— ‘ਆਸਾ ਹਥਿ ਕਿਤਾਬ ਕਛਿ ਕੂਜਾ ਬਾਂਗ ਮੁਸੱਲਾ ਧਾਰੀ’ ਤੋਂ ਗਵਾਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ’ ਦੀ (ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਵਾਲੀ) ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ‘ਸੋ ਪੋਥੀ ਜੁਬਾਨਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜਗੋ ਮਿਲੀ’ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵੇਲੇ, ਆਪਣੀ ਅਥਵਾ ‘ਜੁਬਾਨਿ’ ਦੀ ਪੋਥੀ ਦਿੱਤੀ।^੨

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ (‘ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ’ ਕ੍ਰਿਤ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ‘ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ’ ਅਤੇ ‘ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ’ ਕ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਕਸਵੱਟੀਆਂ (੧. ਦਲੀਲ, ੨. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਖੀਆਂ, ੩. ਸਾਹਿਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਟਾਕਰਾ) ’ਤੇ ਪਰਖਣ ਉਪਰੰਤ (ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਕੇ) ਇਵੇਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: “ਇਸ ਲੰਮੀ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਸੀ। ਇਸੇ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਭੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ। ਪਹਿਲੇ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ ਇਹ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹ ਭੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭੀ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰ-ਮਹਿਲਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕਾਫੀ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਅੱਪੜ ਗਈ।”^੩ “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮੱਤ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹੀ ਜੋਤ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਾਣੀ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ ਇਕ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਿਛਲੇ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ।”^੪

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ-ਰਚਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ (ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ) ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸਮੇਂ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

ਪੂਰਨ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਨ ਸੰਪਾਦਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ‘ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਐਨੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਸਲੀ (original) ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ ਅਰਥਾਤ ਅਸਲੀ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਲੁਕਾਇਆ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ (ਛੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਰਚਣਹਾਰਿਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ‘ਬਾਣੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਕੀ’, ‘ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ’, ‘ਸਲੋਕ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ’, ਆਦਿ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸਮਝੀ ਉੱਥੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤੁਕ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ:

- ਫਰੀਦਾ ਕਾਲੀ ਜਿਨੀ ਨ ਰਾਵਿਆ ਧਉਲੀ ਰਾਵੈ ਕੋਇ॥

ਕਰਿ ਸਾਂਈ ਸਿਉ ਪਿਰਹੜੀ ਰੰਗੁ ਨਵੇਲਾ ਹੋਇ॥

ਮਃ ੩॥ ਫਰੀਦਾ ਕਾਲੀ ਧਉਲੀ ਸਾਹਿਬੁ ਸਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕੋ ਚਿਤਿ ਕਰੇ॥

ਆਪਣਾ ਲਾਇਆ ਪਿਰਮੁ ਨ ਲਗਈ ਜੇ ਲੋਚੈ ਸਭੁ ਕੋਇ॥

ਏਹੁ ਪਿਰਮੁ ਪਿਆਲਾ ਖਸਮ ਕਾ ਜੈ ਭਾਵੈ ਤੈ ਦੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)

- ਫਰੀਦਾ ਮੈ ਜਾਨਿਆ ਦੁਖੁ ਮੁਝ ਕੂ ਦੁਖੁ ਸਬਾਇਐ ਜਗਿ॥

ਉਚੈ ਚਤਿ ਕੈ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਘਰਿ ਘਰਿ ਏਹਾ ਅਗਿ॥

ਮਹਲਾ ੫॥ ਫਰੀਦਾ ਭੂਮਿ ਰੰਗਾਵਲੀ ਮੰਤਿ ਵਿਸੁਲਾ ਬਾਗ॥

ਜੋ ਜਨ ਪੀਰਿ ਨਿਵਾਜਿਆ ਤਿੰਨਾ ਅੰਚ ਨ ਲਾਗ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੀ ਯੋਜਨਾ (editorial scheme)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ (‘ਪੀਉ ਦਾਦੇ’ ਦੇ) ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ, ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਸਰਬੋਤਮ ਦਰਜੇ ਦੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰਤੀਬ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਰਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡ ਕੇ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ:

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਤਰਤੀਬ

(ੳ) ਪਹਿਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਉਚਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਹੈ:

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧) ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਣੀ ‘ਜਪੁ’ ਦਰਜ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ੩੮ ਪਉੜੀਆਂ (‘ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ॥...॥੧॥’

ਤੋਂ ‘ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ॥੩੮॥’ ਤਕ) ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ੨ ਸਲੋਕ ਕ੍ਰਮਵਾਰ (ਇਕ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਕ ਅਖੀਰ ਵਿਚ) ਦਰਜ ਹਨ:

- ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧)

- ਸਲੋਕੁ॥ ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ॥

ਦਿਵਸੁ ਰਾਤਿ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਖੇਲੈ ਸਗਲ ਜਗਤੁ॥

ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਵਾਚੈ ਧਰਮੁ ਹਦੁਰਿ॥

ਕਰਮੀ ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੈ ਕੇ ਦੂਰਿ॥

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ॥

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ॥

(ਪੰਨਾ ੮)

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਹਨ—‘ਸੋਦਰੁ’ ਅਤੇ ‘ਸੋ ਪੁਰਖੁ’। ‘ਸੋਦਰੁ’ ਵਿਚ ਨੌਂ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਅਤੇ ‘ਸੋ ਪੁਰਖੁ’ ਵਿਚ ਚਾਰ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ‘ਰਹਿਰਾਸ’ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ‘ਸੋਹਿਲਾ’ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੈ।

(ਅ) ਦੂਜੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਆਖ਼ਰੀ ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ ‘ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਚ ੩੦ ਰਾਗ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ (ਇਕੱਤੀਵੇਂ) ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਹੈ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ (ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਚਿਤ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਰਜ ਕਰਵਾਈ ਸੀ।

ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ-

੧. ਸਿਰੀ	੨. ਮਾਝ	੩. ਗਉੜੀ	੪. ਆਸਾ
੫. ਗੂਜਰੀ	੬. ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ	੭. ਬਿਹਾਗੜਾ	੮. ਵਡਹੰਸ
੯. ਸੋਰਠਿ	੧੦. ਧਨਾਸਰੀ	੧੧. ਜੈਤਸਰੀ	੧੨. ਟੋਡੀ
੧੩. ਬੈਰਾੜੀ	੧੪. ਤਿਲੰਗ	੧੫. ਸੂਹੀ	੧੬. ਬਿਲਾਵਲ
੧੭. ਗੋਂਡ	੧੮. ਰਾਮਕਲੀ	੧੯. ਨਟ ਨਰਾਇਨ	੨੦. ਮਾਲੀਗਉੜਾ
੨੧. ਮਾਰੂ	੨੨. ਤੁਖਾਰੀ	੨੩. ਕੇਦਾਰਾ	੨੪. ਭੈਰਉ
੨੫. ਬਸੰਤ	੨੬. ਸਾਰੰਗ	੨੭. ਮਲਾਰ	੨੮. ਕਾਨੜਾ
੨੯. ਕਲਿਆਨ	੩੦. ਪ੍ਰਭਾਤੀ	੩੧. ਜੈਜਾਵੰਤੀ	

(ੲ) ਤੀਜੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ :

੧. ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੧-	੪
੨. ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੫-	੬੭
੩. ਗਾਥਾ ਮਹਲਾ ੫-	੨੪
੪. ਫੁਨਹੇ ਮਹਲਾ ੫-	੨੩
੫. ਚਉਬੋਲੇ ਮਹਲਾ ੫-	੧੧
੬. ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ -	੨੪੩
੭. ਸਲੋਕ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ-	੧੩੦
੮. ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਬਾਕੁ ਮਹਲਾ ੫-	੯
੯. ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਬਾਕੁ ਮਹਲਾ ੫-	੧੧
੧੦. ਸਵਯੇ ਭਟਾਂ ਦੇ-	੧੨੩
੧੧. ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ-	੧੫੨
੧੨. ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯-	੫੭
੧੩. ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮਹਲਾ ੫-	੧
੧੪. ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫-	੧
੧੫. ਰਾਗ ਮਾਲਾ।	

ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤਰਤੀਬ

ਹਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

੧. ਪਦੇ—ਦੁਪਦੇ, ਤਿਪਦੇ, ਚਉਪਦੇ, ਪੰਚ ਪਦੇ, ਛੇ ਪਦੇ, ਸਤ ਪਦੇ।
੨. ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਸੋਲਹੇ।
੩. ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ—ਅਨੰਦ, ਸਦੁ, ਓਅੰਕਾਰ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਸੁਖਮਨੀ ਆਦਿ।
੪. ਛੰਦ ਜਾਂ ਛੰਤ।
੫. ਵਾਰ ਜਾਂ ਵਾਰਾਂ (ਕਈਆਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਕਈਆਂ ਵਿਚ ਦੋ ਵੀ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਵਾਰ (ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ ਅਤੇ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਦੀ ਵਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਲੋਕ ਵੀ ਦਰਜ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਚ ਦਰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਈ ਹਰ ਸਾਹਿਤਕ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਨਿਸਚਿਤ ਤਰਤੀਬ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਵੰਨਗੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ। ਪਰ ਵਿਲੱਖਣ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕ (ਜੋ ਪਰਮਾਤਮ-ਜੋਤਿ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ) ਨਾਂ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਨ ਲਈ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਕਿਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੈ 'ਮਹਲਾ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਸੰਕੇਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਮਹਲਾ ੧- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ।

ਮਹਲਾ ੨- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ।

ਮਹਲਾ ੩- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ।

ਮਹਲਾ ੪- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ।

ਮਹਲਾ ੫- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ।

ਮਹਲਾ ੬- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ।

ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਇਸ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ: ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ, ਫਿਰ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ, ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ, ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਆਦਿ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ (ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ, ਪੰਦ੍ਰਹ ਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸਤ ਵਾਰ) ਵੀ ਹਨ। ਬਿਹਾਗੜਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ ਤੇ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਬਾਣੀ 'ਸਦੁ' ਤੇ ਭਾਈ ਸਤਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਵਾਰ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ੧੧ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਵੈਯਾਂ ਵਿਚ ਭੱਟ ਕਲ੍ਹ ਜਾਂ ਕਲਸਹਾਰ ਦੇ ਸਵੈਯੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੋਰ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਦਰਜ ਹਨ।

ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਂ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸਭ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਹੇਠ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਛੰਤ, ਵਾਰ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜ ਹਨ; ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕੇਵਲ ਸਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹਨ। ਜਿਸ-ਜਿਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਉੱਥੇ ਉਹ ਕ੍ਰਮ-ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਖਿਅਕ-ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਰਲੇਵੇਂ (ਕੱਚੀ-ਬਾਣੀ) ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਾ ਰਹੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਸ਼ਬਦ, ਅਸਟਪਦੀ, ਪਉੜੀ, ਸਲੋਕ, ਸੋਲਹੇ ਆਦਿ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਈ ਸੰਖਿਅਕ-ਅੰਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਜੋੜ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ ਦੇ ਚਾਰ ਪਦਿਆਂ ਵਾਲੇ ੩੩ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ ਦੇ ੩੧ ਤੇ ਮਹਲਾ ਚੌਥਾ ਦੇ ੬ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ '॥੩੩॥੩੧॥੬॥੨੦॥' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬੈਠ ਕੇ (ਆਪਣੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ) ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਬੀੜ ਲਿਖਵਾਈ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ (ਲੱਗਭਗ ਚਾਰ ਸੌ ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ) ੧੬੦੪ ਈਸਵੀ (ਸੰਮਤ ੧੬੬੧) ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਈ।^੫ ਇਸੇ ਸਾਲ ਭਾਦਰੋਂ ਸੁਦੀ ਏਕਮ (ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਅਨੁਸਾਰ ੧੭ ਭਾਦੋਂ ਸੰਮਤ ੧੩੬) ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼^੬ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ) ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁਕਮ ਲੈਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਕੋਲ ਸੁਸ਼ੋਭਤ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

ਮੰਜੀ ਸਹਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਤਹਿ ਥਾਪ। ਬੈਠੇ ਨਿਕਟ ਗੁਰੂ ਤਬ ਆਪ।

ਵਾਰ ਭੋਗ ਕੇ ਸੁਨੇ ਮਨ ਲਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਪੁਨ ਗਿਰਾ ਅਲਾਈ।

ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ ਖੋਲ੍ਹ ਗ੍ਰੰਥ। ਲੇਹੁ ਅਵਾਜਾ ਸੁਣਹਿ ਸਭ ਪੰਥ।

ਅਦਬ ਸੰਗ ਤਬ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ ਖੋਲਾ। ਲੇ ਅਵਾਜ ਬੁੱਢਾ ਮੁੱਖ ਬੋਲਾ।

ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਛੰਤੇ ਸੁ ਆਯੋ। ਭਾਈ ਬੁੱਢੇ ਪਾਠ ਸੁਣਾਯੋ।

ਸੁਨ ਸਭ ਹੀ ਤਬ ਸੀਸ ਨਿਵਾਯੋ। ਮਹਾ ਅਨੰਦ ਸਭਨ ਮਹਿ ਛਾਯੋ।^੭

ਇਸ ਪਾਵਨ ਮੌਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬੀੜ

ਨੂੰ ‘ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨੁ’ ਆਖ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪਿਆ। ਫਿਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਸਮੇਂ ਸੇਵਾ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਮਰਯਾਦਾ ਸੰਬੰਧੀ ਇਉਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ:

ਵਾਰ ਭੋਗ ਤੇ ਖੋਲ ਪਢੀਜੇ। ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿੱਤ ਕੀਜਹਿ।...

ਪਛਹਿ ਸੋਹਿਲਾ ਕੀਰਤ ਬਹੁਰੇ ਲੈ ਜਾਵਹੁ ਅਸਵਾਰਾ।

ਜਿਸੀ ਕੋਠਰੀ ਰਹਿਨ ਹਮਾਰਾ।^੮

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉੱਚੇ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਸੁਖਆਸਣ ਵਾਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਨੀਵੇਂ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਭੁੰਵੇ ਹੀ ਬਿਰਾਜਦੇ ਰਹੇ। ਥਾਂ-ਥਾਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ।

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਖੋਜ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਬੀੜਾਂ (ਜਿਲਦਾਂ) ਦੇਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਬੀੜ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ੩੦ ਰਾਗ ਹਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪੱਤਰੇ ੯੭੫ ਹਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਜਪੁ ਦੇ ਆਦਿ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਨਾ ੫੪੧ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਹਨ। ਦੂਜੀ ਬੀੜ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਜੀ ਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਮਾਂਗਟ ਨਿਵਾਸੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਤੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ੪੬੭ ਪੱਤਰੇ ਹਨ, ਇਹ ਬੀੜ ਮਾਂਗਟ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਜੀ ਦੀ ਔਲਾਦ ਪਾਸ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਬੀੜ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕੰਠ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੭੬੨-੬੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾਈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਦਰਜ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਸਮੇਤ ੩੧ ਰਾਗ ਹਨ।’^੯ ਪਰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਚਾਰ ਉਤਾਰੇ ਕਰ ਲਏ ਸਨ, ਜੋ ਉਸ ਵਕਤ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਹੋ ਬੀੜ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਈ। ਲਿਖੀ ਤੇ ਟਾਈਪ ਵਿਚ ਵੀ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਕਤ ਛਾਪੇ ਦੀਆਂ ਜੋ ਬੀੜਾਂ ਹਨ, ਉਹ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੀ ਹਨ।^{੧੦}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਜਾਂ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੧੭੦੮

ਈ. ਨੂੰ (ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਨੂੰ ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਸਾਖਸ਼ਾਤ-ਸਰੂਪ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸੇ ‘ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ’ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ, (ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਈ.) ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੬ ਕੱਤਕ ੨੪੦ ਨੂੰ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਥਾਪਿਆ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ’ ਨੂੰ ਸਾਖਸ਼ਾਤ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ:

- ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ ਤਬੈ ਚਲਾਯੋ ਪੰਥ।

ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮਾਨੀਓ ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਦੇਹ।

ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਕੋ ਮਿਲਬੋ ਚਹੇ ਖੋਜ ਸਬਦ ਮੈਂ ਲੇਹ।^{੧੧}

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ‘ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ’ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਜੋ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦਰਸਨ ਕੀ ਚਾਹਿ, ਦਰਸਨ ਕਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਆਹਿ।

ਸ਼ਬਦ ਸੁਣੇ ਗੁਰ ਹਿਤ ਚਿਤ ਲਾਇ, ਗਿਆਨ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰ ਸੁਣੇ ਸੁਣਾਇ।

ਜੋ ਮੁਝ ਬਚਨ ਸੁਣਨ ਕੀ ਚਾਇ, ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਪੜ੍ਹੇ, ਸੁਣੇ ਚਿੱਤ ਲਾਇ।

ਮੇਰਾ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਜਾਣ, ਇਸ ਮੇਂ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਕਛੁ ਮਾਨ।^{੧੨}

ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ) ਨੂੰ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ’ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸੀ:

ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ॥

(ਪੰਨਾ ੯੪੩)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਰਮਦੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਮਾ ਗਈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹੋਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਮਿਲਦੀ ਹੈ:

- ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਜਗ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ...॥

(ਪੰਨਾ ੬੭)

- ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ॥

- ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੮੨)
 - ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਬਾਣੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ ਤਿਸੁ ਜੇਵਡੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੧੫)
 - ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਰਤੀ ਜਗ ਅੰਤਰਿ ਇਸੁ ਬਾਣੀ ਤੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਾਇਦਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੬੬)
 - ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ॥ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਉਪਜੀ ਸਾਚਿ ਸਮਾਣੀ॥ (ਪੰਨਾ ੭੫੪)
 - ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਣੀਐ॥ (ਪੰਨਾ ੩੦੪)

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਪਦ ਟਿਪਣੀਆਂ:

੧. ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਨਾ ੨੨੮.
੨. ਸੱਚਖੰਡ ਪੱਤਰ, ਸਤੰਬਰ ੨੦੦੬, ਪੰਨਾ ੧੦.
੩. ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ, ਪੰਨੇ ੯-੮੧.
੪. ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੇਖ (ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਲੇਖ).
5. "All sources agree that Holy Scripture of Sikhism was compiled by the 5th Guru Shri Guru Arjan Dev ji, during the years A.D. 1603- 04 and the first copy was caligraphed by Bhai Gurdas at his dictation. Foreword to the English translation of the Guru Granth Sahib by S. Gopal Singh.
੬. "ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਯਾ', 'ਗਯਾਨ', 'ਚਮਕ', 'ਤੇਜ਼', 'ਜਯੋਤਿ', ਆਦਿ।" ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੭੯੬. ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ "ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਦਾ ਅਰਥ ਜਨਮ ਨਹੀਂ, ਧਰਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਹੈ।... ਜਦੋਂ 'ਬਾਣੀ-ਗੁਰੂ' ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਘਰ ਜਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਵੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ 'ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਸ਼ਾਖਿਆਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਜਾਂ ਸੰਗਤ ਪਾਠ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਦੀਦਾਰੇ ਕਰ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਆਤਮ ਬੋਧ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਪਰਮਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਵੱਡਾ ਆਦਰਸ਼ ਪਰਮਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੈ।" ਵੇਖੋ- ਪ੍ਰੋ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼", ਸੱਚਖੰਡ ਪੱਤਰ, ਸਤੰਬਰ, ੧੯੮੮, ਪੰਨਾ ੯.
੭. ਕਈ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਖੋਜੀ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਵਿਚਿ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਖਲੋਆ॥ ਵਾਲੁ ਨ ਵਿੰਗਾ ਹੋਆ॥ (ਪੰਨਾ ੬੨੩) ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।
੮. ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ, ਰਾਸ ੩, ਅੰਸੁ ੫੦.
੯. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੪੩੬.
੧੦. ਸ. ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਬੀੜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਆਈ? ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼.
੧੧. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰਨਾ ੩੫੩.
੧੨. ਭਾਈ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਪੰਨਾ ੨੮੪.

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ

-ਬੀਬੀ ਰਜਿੰਦਰਪਾਲ ਕੌਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰੇ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜਦੋਂ ਕਰਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਿਨ ਕੋਠਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਅਸਥਾਨ ਵੱਲ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੱਗਭਗ ਇਕ ਸੌ ਸਿੱਖ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ 'ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਰਣ-ਸਿੰਘੇ, ਢੋਲਕੀ ਛੈਣੇ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਸੀਸ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੂਰਨ ਪਿਆਰ, ਸਤਿਕਾਰ, ਸ਼ਰਧਾ, ਸਿਦਕ, ਭਰੋਸੇ, ਯਕੀਨ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਸਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਸੁੰਦਰ ਪੀੜ੍ਹੇ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੁੰਦਰ ਕੀਮਤੀ ਰੁਮਾਲੇ ਸਜਾਏ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਸਨਮੁਖ ਇਕ-ਮਨ ਇਕ-ਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਆਇਆ :

ਸੰਤਾ ਕੇ ਕਾਰਜਿ ਆਪਿ ਖਲੋਇਆ ਹਰਿ ਕੰਮੁ ਕਰਾਵਣਿ ਆਇਆ ਰਾਮ॥

ਧਰਤਿ ਸੁਹਾਵੀ ਤਾਲੁ ਸੁਹਾਵਾ ਵਿਚਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਛਾਇਆ ਰਾਮ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਛਾਇਆ ਪੂਰਨ ਸਾਜੁ ਕਰਾਇਆ ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ॥

ਜੈ ਜੈ ਕਾਰੁ ਭਇਆ ਜਗ ਅੰਤਰਿ ਲਾਥੇ ਸਗਲ ਵਿਸੂਰੇ॥

ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਅਚੁਤ ਅਬਿਨਾਸੀ ਜਸੁ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣੀ ਗਾਇਆ॥

ਅਪਨਾ ਬਿਰਦੁ ਰਖਿਆ ਪਰਮੇਸਰਿ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੭੮੩)

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਬਣਾਇਆ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਸ ਨਗਰ ਦਾ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਸੰਮਤ ੧੬੪੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਰਥਾਤ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਤੇ ਸੇਵਾ

* ੮੮੯, ਫੇਜ਼ ੧੦, ਮੋਹਾਲੀ-੧੬੦੦੧੨

ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਗਿਆਨ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਜਾਤੀ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ। ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਮ, ਨੇਕੀ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮੱਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਈ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਿਰਣਾਤਮਕ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਦਸਵੀਂ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ੧੭੦੮ ਈ. ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਸਮੇਂ ‘ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਤੀਸਰੀ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਵੇਦ, ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪੁਰਾਣ, ਅੰਜੀਲ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਆਦਿ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬੀੜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

ਜੈਸੀ ਧਰਤੀ ਉਪਰਿ ਮੇਘੁਲਾ ਬਰਸਤੁ ਹੈ ਕਿਆ ਧਰਤੀ ਮਧੇ ਪਾਣੀ ਨਾਹੀ॥

ਜੈਸੇ ਧਰਤੀ ਮਧੇ ਪਾਣੀ ਪਰਗਾਸਿਆ ਬਿਨੁ ਪਗਾ ਵਰਸਤ ਫਿਰਾਹੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੬੨)

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਮੇਘ ਵਰਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਬਨਸਪਤੀ ਨੂੰ ਹਰਾ-ਹਰਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ? ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਚ ਜਲ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਪਰ ਧਰਤੀ ਦਾ ਜਲ ਕੱਢਣ ਲਈ ਖੂਹ ਪੁੱਟਣ ਤੇ ਫਿਰ ਖੂਹ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਬਰਤਨ ਨਾਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸਰਬ-ਸਾਂਝਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਮੰਦਰ ਜਿਸ ਰੰਗ ਨਾਲ ਉਸਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਲੀਹ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਇਸ ਰੂਹਾਨੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਰਥ ਹੈ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁੱਲ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਤੇ ਪੂਜਨੀਕ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਧਰਮ, ਜਾਤ, ਭਾਸ਼ਾ, ਨਸਲ ਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਤਕਰੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਲਾਕਾਈ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਆਤਮਾ ਗੂੰਜ ਉਠੀ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸਰਗੁਣਵਾਦ ਦੀਆਂ ਦੋ ਧਾਰਾਵਾਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗਮ ਰਚਿਆ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਤੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਰੂਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦਾ, ਕੁਦਰਤ ਤੇ

ਕਾਦਰ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸ਼ਾਸਤਰ ਏਕਾਵਾਦੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ-ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਆਧਾਰ ਬਣਨ ਦੀ ਪੂਰਨ ਭਾਂਤ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਵਹਿਮ-ਭਰਮ, ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਤੇ ਕਾਲਪਨਿਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਉਤਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਗੈਰ-ਅਨੁਭਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਸੁਣਿ ਮੁੰਧੇ ਹਰਣਾਖੀਏ ਗੁਣਾ ਵੈਣੁ ਅਪਾਰੁ॥

ਪਹਿਲਾ ਵਸਤੁ ਸਿਵਾਇ ਕੈ ਤਾਂ ਕੀਚੈ ਵਾਪਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧੦)

ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਲੋਕ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਲੋਕ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਨ, ਸੁਧਾਰਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਮੁਕਤੀ ਲਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਿਰਕਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਮਯੋਗੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਰਹੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਸੰਸਾਰੀ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਮਾਜਿਕ ਭਲਾਈ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੁਧਾਈ ਲਈ ਜਿਸ ਸਦਾਚਾਰ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਅਤਿਅੰਤ ਸੰਤੁਸ਼ਟਦਾਇਕ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਦਾਚਾਰਕ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪੱਖਪਾਤ ਜਾਂ ਬੰਧਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਹਨ ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕੱਟੜਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਸਦਾਚਾਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਐਸਾ ਕੰਮੁ ਮੂਲੇ ਨ ਕੀਚੈ ਜਿਤੁ ਅੰਤਿ ਪਛੋਤਾਈਐ॥

(ਪੰਨਾ ੯੧੮)

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਰਵਾਨੀ, ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ, ਅਲੰਕਾਰ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਘਰੇਲੂ ਰੰਗ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਸਾਂਝ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਆਕਰਸ਼ਕ ਸਮੱਗਰੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੁਰੂ-ਪਦਵੀ ਨਾਲ ਇਸ ਲਈ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਸਕੇ।

ਸਰਬਸਦਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੀਵਨ-ਲੀਲਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਫ਼ਰਮਾਇਆ— ਪੂਜਾ ਅਕਾਲ ਕੀ, ਦੀਦਾਰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ, ਪਰਚਾ ਸ਼ਬਦ ਦਾ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਆਤਮਿਕ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ:

ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ ਤਬੈ ਚਲਾਇਓ ਪੰਥ।

ਸਭਿ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ

—ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਅਸੰਖਾਂ ਹੀ ਹਨ, ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਨ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੇਵਲ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰਨਾ ਬੜਾ ਕਠਿਨ ਹੈ ਕਿ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਠਿਨਾਈ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ੧੪੬੯ ਤੋਂ ੧੭੦੮ ਤੀਕ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਖਿਆਤ ਮਨੁੱਖੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਦਮਾਨ ਰਿਹਾ ਭਾਵੇਂ ਬਾਣੀ-ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਸੰਨ ੧੪੬੯ ਤੋਂ ੧੭੦੮ ਤਕ ਦਾ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਕਈ ਮੋੜ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੋੜਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਨਜਿੱਠਿਆ ਉਸ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਬੈਨਰਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ (Evolution of the Khalsa) ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਸਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਗਤੀ ਨੂੰ ਪਰਿਵਰਤਨ (Transformation) ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ (Growth of Responsibility) ਕਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲ ਗੱਲ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਕੋਈ ਗ੍ਰੰਥ ਉਦੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪੰਥ ਲਈ ਗੁਰੂ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਪੂਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਪੂਰੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਕੋਈ ਲਿਖਤੀ ਵਿਧਾਨ (Constitution) ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨ (Law) ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਥੇ ਵਿਧਾਨ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ, ਪੁਲੀਸ, ਕਚਹਿਰੀ ਤੇ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਮਾਜ ਲਈ ਸੁਖਾਵਾਂ ਜੀਵਨ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਕਰਾ ਸਕਦੇ।

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਦੋਂ ਗੁਰੂ ਬਣ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋਈ, ਭਾਵ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਤਮਾ 'ਸਿੰਘ' ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। 'ਸਿੰਘ' ਪਦਵੀ ਕਿਸੇ ਉੱਚੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਆਤਮਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ

ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਉਹ ਦਸ਼ਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਆ ਗਈ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸ੍ਵਤੰਤਰਤਾ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਸਮਾਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਜਦੋਂ ਸੱਚ ਤੇ ਸ੍ਵਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਸਾਹਸ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਮਾਜ ਸਿੰਘ ਪਦਵੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਥੇ ਪਾਖੰਡ, ਝੂਠ ਤੇ ਅਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਤਮਾ 'ਸਿੰਘ' ਪਦਵੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਣ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਧਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀ ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੀ 'ਸਿੰਘ' ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਜੋ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ, ਉਹ ਸੀ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹ' ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣਾ। ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ 'ਸਿੰਘ' ਆਤਮਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ, ਸੁਭਾਅ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪੱਧਰ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪੱਧਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਪੱਧਰ ਦਾ ਉਲੇਖ ੧੬ ਸਤਿ ਨਾਮੁ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ, ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰੁ, ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ, ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ, ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕਾਂ ਜਾਂ ਸੂਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ, ਉਥੇ ਏਕਤਾ ਹੈ, ਉਸਾਰੂ ਰੁਚੀ ਹੈ, ਕਰਤਾਰੀ ਸੁਭਾਅ ਹੈ, ਨਿਰਭੈਤਾ ਹੈ, ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀਂ ਬਿਗਾਨਾ ਹੈ; ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ, ਸ੍ਵਾਧੀਨਤਾ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਮਾਜ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੌਮੀ ਵਿਕਾਸ ਆਚਰਣ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ, ਆਪਣੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਦੇਵਵਾਦ ਤੋਂ ਏਕਵਾਦ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਗਏ ਹਨ, ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਦ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੇ ਗਏ ਹਨ, ਸਾਕਾਰ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਤੋਂ ਨਿਰਾਕਾਰ ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੁੰਦੇ ਗਏ ਹਨ, ਦਵੰਦ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਵੱਲ ਪਰਵਿਰਤ ਹੁੰਦੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੂਰਨ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਗੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਦਰਪਣ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ

ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੀ ਵਿਕਸਿਤ ਤੇ ਉੱਨਤ ਹੋਈ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰਤਾ ਇਸੇ ਵਿਧਾਨ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸੰਪਰਦਾ ਜਾਂ ਕੌਮ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਰੂਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤਾਰੂਵੀਂ ਸਦੀ ਤੀਕ ਹੋਏ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸੂਫੀ, ਸਿੱਖ, ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਇਕਸੁਰ ਹਨ। ਇਹ 'ਸੋ ਸਿਆਣਿਆਂ ਇੱਕੋ ਮਤ' ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਮਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਣਾ ਦੇਵੇ। ਆਤਮਿਕ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਨਿਚੋੜ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਹੀ ਗੁਰਤਾ ਹੈ।

II

ਸਿੱਖ ਰਵੱਈਏ ਨੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰਤਾ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ, ਦਰਸ਼ਨ, ਦੀਦਾਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲੇ— ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ, ਦਰਸ਼ਨ, ਦੀਦਾਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਬੋਲੋ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ, ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਦੀਦਾਰ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ।

ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਰ ਗ੍ਰੰਥ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਲੌਕਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪਰਾਲੌਕਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹੀ ਦਰਜੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪਾਠ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਧਾਰਨ ਅਧਿਐਨ ਹੈ ਜਾਂ ਪਾਠ ਹੈ। ਪਾਠ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਤੀਕ ਅਨੇਕ ਦਰਜੇ ਹਨ, ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਬਿਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਠ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਤਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਠ ਉਪਰੰਤ ਹਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਉਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਕਾਂਡ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਬਾਹਰਲਾ ਸਰੂਪ ਕੈਸਾ ਹੈ ਇਹ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਉਸ ਵਿਚ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਕੀ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਕੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ, ਉਸ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਆਤਮਾ, ਆਦਿ ਕੀ ਹਨ, ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਚਾਰ ਗੱਲਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਭਾਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ

ਪਾਠ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਮਣੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣਾ।

ਜਦੋਂ ਨਿਤਨੇਮ ਵਿਚ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸੋਹਿਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਨਿਤਨੇਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਤੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਰਦਾਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ ਮੈਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਸਮਰੱਥਾ ਮਿਲੇ। ਅਰਦਾਸ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਜੀਣ ਲਈ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਤਨ, ਮਨ, ਪਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪ੍ਰਣ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਜੀਣ ਲਈ ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਾਂਗਾ। ਸੋ ਪਾਠ, ਅਰਦਾਸ, ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣਾ ਪਾਠ ਦੇ ਅਮਲ ਦੇ ਹੀ ਚਾਰ ਅੰਗ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਭਾਵ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਹਨ, ਇਸ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹਨ। ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਚਾਰ ਗੱਲਾਂ ਸੁਤੇ-ਸਿੱਧ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤਜਰਬੇ, ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਦੇਸ ਤੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰੇ। ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਉਹ ਅੰਤਮ ਸੱਚ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਹ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸਨ, ਉਹ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਗੱਲ ਮੰਤਵ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਇੱਕੋ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਲਿਵ ਵਿਚ ਮਗਨ ਸਨ। ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ (੧੧੭੦ ਈ.) ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ (੧੬੭੫ ਈ: ਜੋਤੀ-ਜੋਤ) ਤਕ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਸਨ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ, ਸੂਫੀ ਸਨ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਪਰ ੧੧੭੦ ਈ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਵੀ ਜੇ ਕੁਝ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਰ-ਰੂਪ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੱਤਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਰ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਇਕ ਪੱਖ ਉਸ ਦਾ ਦੇਸ਼/ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਪੱਖ ਇਸ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ ਉਹ ਸਦੀਵ-ਕਾਲ ਲਈ ਸਤਿ ਹੈ। ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਹੈ ਜਾਂ ਤਜਰਬਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਇਸ ਤਲਾਸ਼ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਅਸੀਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਤੇ ਕੈਦਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਰੀਰ ਦੀ ਵਲਗਣ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸੱਚ-ਖੰਡ ਦਾ ਦਰਸ਼ਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮੂਲ ਪਦਵੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੁਰਤਿ, ਮਤਿ, ਮਨ, ਬੁਧਿ ਦੇ ਘੜਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਉਭਾਰਨ ਤੇ ਉਸਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿੰਗ-ਟੇਢ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਂਵੀਂ-ਪੱਧਰੀ ਗੋਲਾਈ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਰਾਗ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਰਾਗ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਕੋਮਲਤਾ, ਮਿਠਾਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚੋਂ ਚੌਥੀ ਗੱਲ ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਅਵੱਸ਼ਕ ਹੈ। ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਹੈ। ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਜਰਬਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਂਝੀ ਗੱਲ ਲੱਭ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋਰ ਯੋਗ-ਦਾਨੀਆਂ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਨ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਤਜਰਬੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਸਮੁੱਚਾ ਦਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਦੁੱਤੀ ਗ੍ਰੰਥ ਭਾਰਤੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸਦੀਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ-ਮਾਰਗ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਨ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜੋ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਜੋ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਜੋ ਅੰਦਰਲੀ

ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਭਿਆ ਜਾਏ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਦੀ ਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੱਤ ਪੱਖ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਆਧਾਰ ਇਹ ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਸੱਤ ਪੱਖ ਹੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ-ਇਕ ਅੰਗ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਥਾਈਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸੱਤ ਦੇ ਸੱਤ ਅੰਗ ਇਸੇ ਜੁੱਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਦਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਤਰਤੀਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣ ਰੂਪ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਲ ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੇ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਇਸ ਰਹਿਣੀ ਦਾ ਬਲ ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਉਹ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਹੈ। ‘ਜੈਸਾ ਸੇਵੈ ਤੈਸਾ ਹੋਇ’ ਵਰਗਾ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਾਠ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਬਾਹਰੋਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦੀਦਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਫ਼ਤਹ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੇਤਨਤਾ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਚੇਤਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਵੀ ਕਹਿਣ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਹੀ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਏਗਾ; ਐਪਰ ਜਿੱਥੇ ਚੇਤਨਤਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਹ ਵਿਧਾਨਾਂ, ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਰੱਥ ਗੁਰੂ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਭੱਠਾ ਸਾਹਿਬ ਰੋਪੜ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਭੱਠਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ੧੫ ਜੂਨ ਅਤੇ ੧੬ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ੫੪ ਅਤੇ ੫੬ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰੂਤਾਗੱਦੀ ਬਿਰਾਜਣਾ—ਕੁਝ ਤੱਥ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ

—ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਨਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਗਹਿਨ ਗਿਆਤਾ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਪੁਰੰਤਰ ਜਾਣਕਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਭਵਿੱਖ ਦਰਸ਼ਣਾ ਵੀ ਸਨ। ਜਿਹੌ ਜਿਹਾ ਮਾਨਸ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਦਾਇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਕ, ਸਮਾਜਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਆਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗੁਲਾਮੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁੱਸਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਰਾਹਨੁਮਾਹ ਲਈ ਇਹ ਹਾਲਾਤ ਸਹਿਣ ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਥਾਏ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬਤ ਕਰਨ-ਬਦਲਣ ਲਈ ਕੁਝ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਕਿ ਨਵ-ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਇਕ ਨਿਰਮਲ, ਨਿੰਗਰ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਇਸੇ ਨਵ-ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਸਦਭਾਵੀ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ਦੀ ਸੌਂਪਣਾ ਵੀ ਇਸੇ ਸਮਾਜ-ਸੁਆਰੂ, ਮਾਨਸ-ਉਸਾਰੂ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਪਿਆਰੂ ਲੀਹ ਦੀ ਅਗਲੀ ਉਸਰੱਈਆ ਕਾਰਜ-ਵਿਧੀ ਹੀ ਸਮਝੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ਦਾ ਮਿਲਣਾ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ, ਪੂਜਨੀਕਾਂ ਦੇ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰ ਕੇ ਚੰਗਾ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਅਸਲ ਮਾਨਤਾ, ਮਹਾਨਤਾ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ, ਪੀਰਾਂ ਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਹੀ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸਿਆਣਿਆਂ ਮਾਨਸਾਂ, ਸੁਘੜ ਸੁਜਾਨ ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਲੋਕ-ਜਗਤ ਵਿਚ ਸੱਚ ਤੇ ਚੰਗਿਆਈ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਗਹਿਰੀਆਂ ਧੱਸੀਆਂ ਵਿਆਪੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ

* ਪੱਤਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ, ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਾਲਾ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ। ਮੋ: ੯੪੧੭੧-੭੫੮੪੬

ਚਾਰਾਜੋਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਜਗਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮਿਆਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉੱਚ-ਪਦ ਦੀ ਬਖਸ਼ਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੁਰਖਾਂ-ਮਹਾਂਮਾਨਸਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ-ਜੋੜਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਝ ਧਰਮ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਧਰਮ-ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ-ਪਾਸਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਤਰ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ-ਸਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਇਸੇ ਆਚਰਨ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਕੁੱਲ ਆਲਮੀ ਮਾਨਵਤਾ ਵਾਲਾ ਸਰਬ ਸਥਾਨੀ ਹੋਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਮਿਆਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਬਹੁਮੁਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਰਬ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਨਾ ਬੈਠ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਲਹਿੰਦਾ ਪੱਖ ਜ਼ਰੂਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਇਉਂ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੀਮਾਵਾਂ ਲੱਗ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਸਰਬ-ਸਾਂਝ ਦੇ ਇਲਾਹੀ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰਬਪੱਖੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸਰਬ ਸਥਾਨਾਂ, ਸਰਬ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ, ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ, ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਤੇ ਸਰਬ ਜਾਤਾਂ-ਬਿਰਾਦਰੀਆਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਰਬ-ਸਾਂਝ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਮਾਨਵ-ਕਲਿਆਣੀ, ਉੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਹੁੰਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਚਾਰ-ਪਾਸਾਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਹੋਰ ਉਦੈ ਹੋਇਆ।

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰਬਲੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗਹਿਨ-ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰਦੇਵ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਆਪਣੀਆਂ ਅਨੇਕ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਾਜਕ-ਆਰਥਕ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵਿਕਾਰ ਵੀ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਪਰਮ-ਪਦ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਸੱਚੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਤਾਂ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਦਾ ਗੱਦੀਨਸ਼ੀਨ ਆਪਣੀਆਂ ਰੂਹਾਨੀ ਸਮਾਜੀ ਸਚਿਆਈਆਂ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਹੈ ਪਰ ਕੀ ਪਤਾ ਉਸ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪਦ-ਧਾਰਕ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੋਵੇ! ਇਉਂ ਗੁਰੂ-ਪਦ ਨੂੰ ਸਦੈਵ ਸਾਬਤ-ਸਰੂਪ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਦਸਮ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀਉ ਨੇ ਇਹ ਵਡੇਰਾ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਇਸ ਪਰਮ-ਪਦ ਨੂੰ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਲਈ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸੁੱਚਾ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪ ਵੀ ਪਰਿਪੂਰਣ ਸਾਧਕ ਬਿਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨਿਰਾਲੇ ਰਸਤੇ ਦੀ ਤੋਰ ਤੋਰੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਬ-ਉੱਚ ਸਥਾਪਤ ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਆਪਣੇ

ਅਸੂਲ ਲਈ ਸੁੱਚੇ ਸਰੂਰ ਵਿਚ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਨਿਰਮਲ ਰਹਿਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਸੰਸਥਾਪਕ ਦੇ ਅਰਥ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰਾਸਤ ਲੋਕਉਕਤੀਮਈ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਮੁਹਾਵਰਾ ਰੂਪ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੋ ਸਿਆਣਿਆਂ ਦੀ ਮੱਤ ਸਦਾ ਇੱਕੋ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਰ, ਵਰ੍ਹੇ, ਸਦੀਆਂ ਵਿਖਿਆਤ ਤਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਉਂ ਸੱਚੇ, ਸਦੀਵੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਵਡੇਰੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਰੂਹਾਨੀ, ਜਿਸਮਾਨੀ ਤੇ ਜਹਾਨੀ, ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਲਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰੂਹ ਹੈ, ਉਹ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵੀ ਚਾਹੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ ਲੈ ਲਵੇ, ਜਦ ਵੀ ਮਨ ਹੋਵੇ ਉਸ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਧੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾਉਣ ਲਈ ਚਾਨਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇ, ਇਹ ਨੂਰ ਤਾਂ ਸਦਾ ਬਰਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਡੇਰੇ ਗੁਰਿਆਈ-ਅਰਪਣ ਪਰਮ-ਪਦ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਅਰੰਭ ਆਦਿ ਤੋਂ ਉਦੈ ਹੋਏ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਹੋਰ ਵਿਧੀਵਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅੰਕਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਾਜਨਾ-ਸੰਪਾਦਨਾ ਪੰਚਮ ਗੁਰਦੇਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਤੇ ਕਲਮ ਦੁਆਰਾ ਲੇਖਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪੰਨ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਿਆ। 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਵਿਚ ਭਾਦਰੋਂ ਸੁਦੀ ੧ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਭਜਨੀਕ ਪੂਜਨੀਕ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਉਦੈ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਪਾਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ 'ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਨਾਲ 'ਗੁਰੂ' ਸ਼ਬਦ ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਤੋਂ ਲਾਉਣਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂਤਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮਾਣ-ਮਹੱਤਤਾ ਦੇਣਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਤਪਦਿਆਂ ਹਿਰਦਿਆਂ ਲਈ ਠੰਢਕ ਰੂਪ ਧਰਵਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਆਦਿ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ-ਸੁਣਨ ਤੇ ਗਾਇਨ ਦਾ ਮਹਾਤਮ ਪ੍ਰਗਟ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿਖਰੀ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਸੂਤਰ ਰੂਪ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ

ਫੁਰਮਾਨ ‘ਅਹਿਰਣ ਮਤਿ ਵੇਦ ਹਥਿਆਰ’ ਦਾ ਅੰਕਣ ਸ਼ਬਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਹ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਤੀਸਰੇ ਗੁਰਦੇਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀ ਅਨੰਦ ਦਾਤੀ ਬਾਣੀ ‘ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਆਵਹੁ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰਿਹੋ ਗਾਵਹੁ ਸਚੀ ਬਾਣੀ॥

ਬਾਣੀ ਤ ਗਾਵਹੁ ਗੁਰੂ ਕੇਰੀ ਬਾਣੀਆ ਸਿਰਿ ਬਾਣੀ॥ (ਪੰਨਾ ੯੨੦)

ਇਸੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਅੱਗੇ ਵਧਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਮਹਿਮਾ-ਮੰਡਾਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਦ ਸਾਡੇ ਕੰਨੀਂ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਰਤ ਇਹ ਮਿੱਠੜੀ ਬਾਣੀ ਧੁਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ:

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ॥

ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੮੨)

ਇਸ ਗੁਰਵਾਕ ਦੇ ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪਾਵਨ ਭੰਡਾਰ ਰੋਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਇਥੇ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਮੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੇਵਕ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਉਸੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰਵਾਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਗੁਰੂਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂਤਾ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬੋਹਿਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ‘ਪੋਥੀ’ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਰੂਪ ਕਿਰਤਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਹੋਰ-ਹੋਰ ਮਹਾਨਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ‘ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨੁ’ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਗਿਆਨ ਗੂੰਜੀ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ‘ਪੋਥੀ’ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉੱਚਤਮ ਉੱਚੜੀ ਉਚਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਇਉਂ ਅੱਜ ਤਕ ਹੋਰ-ਹੋਰ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਰਤਾਰਾ ਸਦੀਆਂ-ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਵਹਿਣ ਘਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ਸਗੋਂ ਨਿਸ ਦਿਨ ਵਾਧਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਪਾਰ-ਉਸਾਰ ਉਸਰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਰਚਨਾ-ਸੰਸਾਰ, ਸਰੂਪਾਂ, ਸੈਂਚੀਆਂ ਤੇ

ਲਿਖਾਵਟਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਰਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਉਸਤਤੀ ਪੂਰਵਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਕੇ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਏ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਭਾਵੇਂ ਅਤਿਅੰਤ ਆਦਰਵੰਤ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸੁਭਾਓ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਕ ਤੇ ਸਤਿਅਤਾਮੂਲਕ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਕਰਕੇ ਅਨੇਕ ਉਤਾਰੇ ਹੋਏ। ਉਹ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣਯੋਗ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਰੂਪਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲੇ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਤ ਬੀੜ, ਦੂਸਰੇ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੇ ਤੀਸਰੇ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰੱਖੀ ਹੈ।

‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਦੇ ਕਰਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜਾ ਸਰੂਪ ਪੰਚਮ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀਓ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਉਸ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਵਡਿਆਰ ਸੰਪਾਦਕੀ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ‘ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਤੀਕ ੩੦ ਰਾਗ ਹਨ। ਇਹ ਸਰੂਪ ਹੁਣ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੈ।’

ਦੂਸਰਾ ਸਰੂਪ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀਓ ਤੋਂ ਮਾਂਗਟ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਨੇ ਜਿਲਦ-ਬੰਦੀ ਵਾਸਤੇ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਝ ਵਾਧਾ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਗਵਾਹੀ ਬੜੇ ਸਾਫ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, “ਇਸ ਵਿਚ ਭੀ ਤੀਸ ਹੀ ਰਾਗ ਹਨ ਅਰ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਲੋਕ ਆਦਿ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੫੭੫੭ ਹੈ। ਇਹ ਬੀੜ ਹੁਣ ਮਾਂਗਟ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਤ) ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਪਾਸ ਹੈ। ਜਿਲਦ ਕਿਤਾਬੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਹੈ।”

ਤੀਸਰਾ ਸਰੂਪ ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਜੋਂ ਪਰਵਾਨਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਏ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਦੇ ਕਰਨਧਾਰ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਜੀ ਨੇ ਇੰਵ ਵਿਚਾਰ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹਨ: “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਵਾਮੀ ਨੇ ਦਮਦਮੇ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ’ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੬੨-੬੩ ਵਿਚ ਜੋ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਕੰਠ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਵਾਇਆ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੋਇਆ ਪਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਉਂ ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਸਮੇਤ

੩੧ ਰਾਗ ਹਨ ਅਰ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਲੋਕ ਪਉੜੀ ਆਦਿ ਜਪੁ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੀਕ ਗਿਣਤੀ ੫੮੬੭ ਹੈ।”

ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਮਨੋਨੀਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਚਿਤ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸੱਚ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਉਦੈ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਹਾਂ ਮਹਾਨ ਵਿਚਾਰ-ਨਿਧਾਨ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸਰਬ ਸਥਾਨੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਰੇਕ ਜਾਣਕਾਰ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲੈਣੀ ਲੋਚਦਾ ਸੀ।

ਮਹਾਨਤਾ ਦੇ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਅਗਲਾ ਵਿਚਾਰ-ਪੱਖ ਇਥੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਫਲਸਫਾ ਨਿਧਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਜਾਣਦਿਆਂ-ਸਮਝਦਿਆਂ ਖੋਜੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਖੋਜ-ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵਸ਼ਾਲੀਨ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਜਦ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਲਸਫਾ-ਨਿਪੁੰਨ ਫ਼ੈਸਲੇ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂਤਾ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਗਾ ਕੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਗੁਰੂਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕੁੱਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂਤਾ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਇਕ ਅਤਿਅੰਤ ਇਨਕਲਾਬੀ ਘਟਨਾ ਘਟਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸਮਿਆਂ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਦੇ ਇਕ ਪਰਿਪੂਰਨ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸ ਬਿਧ ਰੋਕ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੇਖਣੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਏ ਜ਼ਰੂਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਇਥੇ ਕਰਨੀ ਯੋਗ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਆਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੇਵੀਂ ਧਰਮ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਦਸਮ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, “ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸੱਚਖੰਡ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਨਰੇਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ।”

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਰਸੀਆਂ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਲਈ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇ ਬੜੇ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਾਲੇ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ

ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਮਿਲਣਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਬੜੇ ਚਰਚਿਤ ਇਤਿਹਾਸ, ਲੇਖਕ ਤੇ ਕਲਮਕਾਰ ਸ. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਇਉਂ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸ ਪੁਸਤਕ ‘ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ’ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਿਆਂ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, “ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਖਸੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਹੀ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਇਹੋ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰੇਗਾ।”

ਸਾਡੇ ਕੁਝ-ਕੁ ਇਤਿਹਾਸ-ਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਥਾਂ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਵਿ-ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਕਵਿਤਾ ਰੂਪ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਾਚਣ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖ, ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰੇ ਗੁਰਦੇਵ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸਬੰਧੀ ਬੜੀਆਂ ਨਵੀਆਂ-ਨਕੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ‘ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਰੂਪ ਵਿਚਾਰਿਆ-ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਅਰਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਅਬ ਹਮ ਸੋ ਗੁਰੁ ਥਾਪਹੈਂ ਜੋ ਸੁਧ ਉਦਾਰੀ।

ਅਜਰ ਅਮਰ ਅਖੰਡ ਰਹਿ ਸਦ ਪਰਉਪਕਾਰੀ।

ਭੇਦ ਪੱਖ ਬਿਨ ਸਰਬ ਕੋ ਬਾਂਛਿਤ ਫਲ ਦੈਹੈ।

ਇਸ ਕਹਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਕਰੈਹੈ।

ਪੈਸੇ ਪਾਂਚ ਨਰੇਲ ਲੈ ਤਿਸ ਅਗਰ ਟਿਕਾਯੋ।

ਕਰ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਿਜ ਮਾਥ ਝੁਕਾਯੋ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ ਗੁਰੂ ਥਾਪਿਓ ਕੁਣਕਾ ਬਟਵਾਯੋ।

ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੈ ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੋ ਇਮ ਹੁਕਮ ਸੁਨਾਯੋ।

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰਨਾ ੨੫੩)

ਨਵੀਆਂ ਵਿਚਾਰੀ ਲੀਹਾਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਸਮ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ੍ਰੋਤ ਮਿ. ਐਮ.ਏ. ਮੈਕਾਲਿਫ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਹਵਾਲਾ ਪੁਸਤਕ

‘ਸਿੱਖ ਰਿਲੀਜ਼ਨ’ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, “ਦਸਮ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਬਸਤਰ ਬਦਲੇ, ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ... ਕਮਰਕੱਸਾ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਸ਼ਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ... ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਤੇ ਨਾਰੀਅਲ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਗੰਭੀਰਤਾ ਸਹਿਤ ਆਪਣੇ ਉੱਤਰਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ। ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰ ਕੇ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ’ ਉਚਾਰਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, ਪਿਆਰੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਜਿਹੜਾ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲਵੇ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੇ ਇਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰੇ (ਅਰਥਾਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰੇ, ਜਾਪ ਕਰੇ)।”

ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਧੀਨ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸੰਸਾਰ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਢਾਡੀ ਤੇ ਅਨੰਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸੇਵਕ ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਜੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਗੁਰੂ : ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ’ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ-ਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਸਮ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ, “ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, ‘ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਹੀ ਭਲਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਅੰਤਮ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।’ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੱਟ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆਏ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਧਰ ਕੇ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ‘ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਅਸੀਂ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਉਸ ਦਿਨ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਦ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਚੁਣੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਚਮਕੌਰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ‘ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਹੀ ਪੰਥ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਗੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਸਰਬੱਤ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਫ਼ਤਹ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਵੇ:

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ॥ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹ॥”

ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ੬ ਕੱਤਕ ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੨੪੦, ੧੭੬੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ (੧੭੦੮ ਈਸਵੀ) ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਵਿਕਾਸ

—ਬੀਬੀ ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨਵਾਂ*

ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ-ਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਹੀ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਲਈ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਧਰਮ ਦੀ ਸਦੀਵਤਾ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਤਮਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਹੀ ਕੇਂਦਰੀ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਜਾਂ ਕੌਮੀਅਤ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਪੰਜ ਮਾਪ-ਦੰਡ—ਪੈਗੰਬਰ, ਲਿਪੀ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।”^੧

ਹੱਥਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ’ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਹੱਥੀਂ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ-ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ, ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਿਵੇਕਲਾ ਮੋੜ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵੱਲੋਂ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭਾਵ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕਈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਿਚ ੨੦੦-੨੫੦ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਅਖੀਰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਬਾਣੀ (ਸ਼ਬਦ) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।”^੨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ‘ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ’ ਉਚਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇੰਝ ਕਰਦੇ ਹਨ:

* ਸ/ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੧੪੬-੦੨੧੧੪

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ॥

ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੮੨)

ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਿਆਈ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੋਝੀ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

- ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਘਾਲ ਨ ਪਵਈ ਥਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੪੨)

- ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਮੈਲੁ ਨ ਉਤਰੈ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਕਿਉ ਘਰ ਵਾਸੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੮)

- ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਪ੍ਰਥੁ ਨ ਸੂਝਈ ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਨਿਰਬਹੀਐ॥ (ਪੰਨਾ ੨੨੯)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ‘ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ’ ਵਿਚ ਇੰਝ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਜੇ ਸਉ ਚੰਦਾ ਉਗਵਹਿ ਸੂਰਜ ਚੜਹਿ ਹਜਾਰ॥

ਏਤੇ ਚਾਨਣ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਗੁਰਿਆਈ ਸੰਸਥਾ ਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ। ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਹੋਈ। ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਗਿਆਕਾਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਥਾਂ ਹੈ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਿਲੱਖਣ ਗੁਰਿਆਈ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਨਾਮ ਜਪਣ, ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ:

ਪੁੜੀ ਕਉਲੁ ਨ ਪਾਲਿਓ ਕਰਿ ਪੀਰਹੁ ਕੰਨੁ ਮੁਰਟੀਐ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਇਹ ਭਾਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜਦ ਗੁਰਿਆਈ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇ ਚੇਲੇ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੋਈ। ਪਰ ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਘਟੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਚੇਲੇ ਨੂੰ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਮਾਣ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਵਧਿਆ। ਗੁਰੂ ਚੇਲਾ ਅਤੇ ਚੇਲਾ ਗੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸਗੋਂ ਕੋਈ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਨਾ ਰਿਹਾ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਸਮਾਜ-ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗੇ ਨਾ ਸਗੋਂ ‘ਸੋ ਗਿਰਹੀ ਸੋ ਦਾਸੁ ਉਦਾਸੀ’ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰੇ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਲੋਚੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ

ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਇਸ ਕਸੌਟੀ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਉਤਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਜ-ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪਰਉਪਕਾਰ ਲਈ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਤੋਂ ਇਕ ਵਧ ਕੇ ਨਵੀਂ ਮਿਸਾਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪਣੇ ਜਿਉਂਦੇ-ਜੀਅ ਅਗਲੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਤੱਤ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਤਰ ਇਕ ਹੀ ਵਿਚਰਦੀ ਰਹੀ। ਭਾਈ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਅਤੇ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਜੋਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਹਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਭਯਉ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਵ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤਿ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਈ:

ਜੋਤਿ ਰੂਪਿ ਹਰਿ ਆਪਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਾਯਉ॥

ਤਾ ਤੇ ਅੰਗਦੁ ਭਯਉ ਤਤ ਸਿਉ ਤਤੁ ਮਿਲਾਯਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਭਾਵ ਕਿ ਕਾਇਆਂ ਤਾਂ ਪਲਟ ਗਈ ਪਰ ਜੋਤਿ ਨਹੀਂ ਬਦਲੀ। ਭਾਈ ਸੱਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਜੋਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਅੰਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਲਹਣੇ ਦੀ ਫੇਰਾਈਐ ਨਾਨਕਾ ਦੋਹੀ ਖਟੀਐ॥

ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ ਸਹਿ ਕਾਇਆ ਫੇਰਿ ਪਲਟੀਐ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਚ ਜੋਤਿ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਿਆਈ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਨੇ ਉਸ ਕਾਲ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਵੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਰਮੇਸਰ ਦਾ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਸਥਾਨ ਹੈ:

ਗੁਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਏਕੈ ਹੀ ਜਾਨੇ॥ (ਪੰਨਾ ੮੮੭)

ਗੁਰੂ ਅਰੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸਮਾਨ ਹਨ, ਇਕ ਹੀ ਹਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਨਾਨਕ ਸੋਧੇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਗੁਰ ਨਾਹੀ ਭੇਦ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੪੨)

ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੋਈ। ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੨੬)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗੁਰਗੱਦੀ ਵਿਰਾਸਤੀ ਜਾਂ ਜੱਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਰਗੱਦੀ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਯੋਗ ਜਾਣ ਕੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਕ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਿਆਈ ਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਪੰਥ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ 'ਚ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਹੋਇਆ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਾਪਰਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦਾ ਗੁਰੂ, ਨਬੀ, ਪੈਗੰਬਰ, ਆਪਣੇ ਚੇਲੇ ਨੂੰ ਏਨਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਨਿਵੇਕਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸ਼ਾਖਸ਼ਾਤ ਗਵਾਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਚੇਲੇ ਅੱਗੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਆ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸੋ ਜਦ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ੧੭੬੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਅਨੁਸਾਰ ੬ ਕੱਤਕ ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੨੪੦ (੧੭੦੮ ਈ.) ਨੂੰ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਜੋ ਸਿੱਖ ਗੁਰ ਦਰਸਨ ਕੀ ਚਾਹਿ

ਦਰਸਨ ਕਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਆਹਿ॥੧੪॥...

ਜੋ ਮਮ ਸਾਥ ਚਾਹੇ ਕਰ ਬਾਤ

ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਪੜ੍ਹੇ ਸੁਣੇ ਬਿਚਾਰੇ ਸਾਥ॥੧੮॥ (ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕਈ ਹਵਾਲੇ—ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ, ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ, ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸਮਕਾਲੀ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਹਵਾਲੇ :

੧. ਡਾ. ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ, ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ, ਜੂਨ ੨੦੦੫, ਪੰਨਾ V.

੨. ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਸਰੂਪ ਤੇ ਸਮਰੱਥਾ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੯੧, ਪੰਨਾ ੫੭.

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ—ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ

- ਕਵਿਤਾ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਯਥਾਰਥਕ ਤੇ ਨਿਸਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ, ਮੂਲ ਤੇ ਆਧਾਰੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਨਿਯਮਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਫਲਸਰੂਪ ਇਹ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਛੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨੀਕਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਅਬੁਲ ਫਜ਼ਲ ਜੋ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ, ਸੰਨ ੧੬੦੫ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: ‘ਇਕ ਸਿੱਖ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅੱਗੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਸਬੰਧੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਇਤਰਾਜ਼ਜਨਕ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸ਼ਲਾਘਾ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ।’

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਕਲਤ ਜਾਂ ਸੰਪਾਦਤ ਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਅਨੋਖੇ ਮੀਲ-ਪੱਥਰ ਦਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਅਖਵਾਉਣ ਦਾ ਗੌਰਵ ਹਾਸਲ ਹੈ, ਦੁਆਰਾ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਸੰਨ ੧੬੦੪ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਦੀਨਦਾਰ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਿਲਦਬੰਦੀ ਕਰਵਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਜਿਲਦ ਬੰਨ੍ਹਾਉਣ ਹਿਤ ਉਹ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਰਾਤ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੜਾਅ ਨਾ ਕਰਨ। ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਜੋ ਪਿੰਡ ਮਾਂਗਟ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਫਲੀਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਧਾਰਮਕ ‘ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ’ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ

* ਲੈਕਚਰਾਰ (ਐਡਹਾਕ), ਪੰਜਾਬ ਇਤਿਹਾਸ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

੯੧, ਅਨੰਦ ਨਗਰ-ਏ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਇਕ ਰਾਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾ ਠਹਿਰਦੇ ਹੋਏ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਤਕ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਪਰਤੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਏ।

ਮੂਲ ਤੇ ਮੌਲਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਬੜੀ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਨਾਲ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਿੰਮ-ਹੁਮਾ ਕੇ ਪੁੱਜੇ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਅਤੁੱਟ ਲਗਨ ਤੇ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਕਾਰਨ ਪਹਿਲੇ ਮੁੱਖ-ਗ੍ਰੰਥੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤਕ ਕੁਝ ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੇ ਔਕੜ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਅਤੁੱਟ ਪਾਠ ਤੇ ਨਿਰੋਲ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੂਲ ਪਰਤੀ ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨਜ਼ਦੀਕ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦੀ ਬੀੜ ਸਬੰਧੀ ਵਿਭਿੰਨ ਰਾਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕ ਸਿੱਖ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨਿਆਏ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਹਿਤ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਚਾਰ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ, ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੂਲ ਪਰਤੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੇ ਹੱਥ ਆਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ। ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਤੋਂ ਬਲਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਆਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਏ ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ’ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੱਖਰਤਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਥਨ ਕਿ ‘ਵਾਹ ਵਾਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ’ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਤੇ ਸਰਬਮਾਨਤਾ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਗੁਰਤਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਲਸਰੂਪ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਅੱਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੇਧ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਰਹਿਬਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਖੂਨ ਦੇ ਸੋਹਲੇ ਗਾਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਤੇ ਮਹੱਤਤਾ

—ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ*

ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਸੰਨ ੧੬੦੪ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਥਾਪੇ ਗਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ; ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸਥਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ; ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਵੀ ਨਿਯਤ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਵਿਕੋਲਿਤਰੀ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਉਚੇਚੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂ ਲਿਖੇ ਗਏ; ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਅਵਸਰ ਜਾਂ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਲਈ ਵੀ ਰਾਖਵੇਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇ ਹੋਏ। ਇਉਂ ਹੀ ਇਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਧਰਮ ਜਾਂ ਫਿਰਕੇ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸ਼ਾਖਾ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਬੋਧਿਤ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਤਾਂ, ਠੀਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਕਾਲੀ, ਸਰਬ-ਦੇਸੀ, ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ। ਇਸ ਅਨੂਠੇ ਤੱਥ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਬਚਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਫ਼ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਵਿਦਿਤ ਹੈ:

ਪਰਥਾਇ ਸਾਖੀ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਬੋਲਦੇ ਸਾਝੀ ਸਗਲ ਜਹਾਨੈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੪੭)

ਇਉਂ ਇਹ ਕੇਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕਾਂ ਜਾਂ ਨਾਮ-ਲੇਵਿਆਂ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਜਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਅਤੇ ਨਿਰੇ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ-ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਖ਼ਾਤਰ ਹੀ ਮਖ਼ਸੂਸ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਅਤੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਸਮਿਆਂ ਲਈ ਸਾਂਝੇ, ਸਮਾਨ ਤੇ ਸਰਬ-ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹਨ। ਇਸ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਇਉਂ ਸੂਚਿਤ ਹੈ:

ਖੜੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੂਦ ਵੈਸ ਉਪਦੇਸੁ ਚਹੁ ਵਰਨਾ ਕਉ ਸਾਝਾ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਜਪੈ ਉਧਰੈ ਸੋ ਕਲਿ ਮਹਿ ਘਟਿ ਘਟਿ ਨਾਨਕ ਮਾਝਾ॥

(ਪੰਨਾ ੭੪੭-੪੮)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਲੇਖਕ ਤੇ ਸੰਪਾਦਕ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜਾਤੀ ਤੇ ਨਸਲੀ, ਮਤ-ਮਤਾਂਤਰੀ

* # ੬੦੫, ਸੈਕਟਰ ੧੬-ਡੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-੧੬੦੦੧੫. ਮੋ: ੯੪੧੭੨-੨੭੬੦੫

ਤੇ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰੀ ਭਿੰਨ-ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਉੱਤੇ ਟੰਗ ਕੇ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬਚਨ ਦੁਆਰਾ, ਇਹ ਗੱਲ ਮਾਨੋਂ ਐਲਾਨੀਆ ਇਉਂ ਆਖੀ ਹੋਈ ਹੈ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਹਤੁ ਹੈ ਜੋ ਸੁਨੈ ਸੋ ਪਾਰਿ ਪਰਾਨਥ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੦੧)

ਇਸੇ ਲਈ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਰਤੀ ਰਿਸ਼ੀ, ਸਾਧੂ ਟੀ.ਐਲ.ਵਾਸਵਾਨੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ World-Scripture ਅਰਥਾਤ ‘ਸਮੂਹ ਜਗਤ ਦੇ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ’ ਆਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਚੇ out of the World-Soul it rolled “ਜਗਤ-ਆਤਮਾ ਵਿੱਚੋਂ ਫੁਟ ਨਿਕਲੇ ਹਨ।” (ਇਨ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੈਕੰਚੁਏਰੀ, ਮਦਰਾਸ-੧੯੨੨, ਸਫ਼ੇ ੩੬-੩੭)। ਤਦੇ ਤਾਂ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਸਰ ਅਰਨਲਡ ਟਾਇਨਬੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ a catholic anthology ਇਕ ਸਰਬੱਸਵੀ ਸ਼ਬਦ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਸਦਿਆਂ ਅਤੇ mankind’s common spiritual treasure “ਮਨੁੱਖੀ-ਜਾਤੀ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਰੂਹਾਨੀ ਖਜ਼ਾਨਾ” ਮੰਨਦਿਆਂ, ਲਿਖਿਆ ਹੈ : It is important that it should be brought within the direct reach of as many people as possible. “ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਤੇ ਵਰੋਸਾਇਆ ਜਾਏ।” (ਯੂਨੈਸਕੋਜ਼ ਸੀਲੈਕਸ਼ਨਜ਼ ਫਰਾਮ ਦੀ ਸੇਕਰਡ ਰਾਈਟਿੰਗਜ਼ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਸ, ਲੰਡਨ-੧੯੬੦, ਸਫ਼ਾ ੯)।

੨

ਸੋ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਚਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ-ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਸੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਨੀਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ (relevant) ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ (important) ਹਨ ਜਿੰਨੀਆਂ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਦੱਸੀਆਂ ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਖੂਬੀ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵੀ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕੇਵਲ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਖੇਤਰ ਤੇ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਉਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਵੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ, ਮਹੱਤਤਾ ਤੇ ਮਹਾਨਤਾ ਸਗੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਘੜ ਕੇ, ਚਾਰੇ ਚੱਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਸੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਉਦਾਰਤਾ, ਸਦ-ਭਾਵਨਤਾ, ਸਰਬ-ਸਾਂਝ ਤੇ ਸਮਵਿਸ਼ਟੀ ਹੈ ਜੋ ਉਪਰੋਕਤ ਗੁਰੂ-ਬਚਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸੰਸਕਾਰ

ਦੀ ਮਾਨੋ ਫ਼ੌਰੀ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਗ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਕੱਚ-ਸੱਚ’ ਦੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਅਜੋਕੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮਾਨਵੀ ਵੱਸੋਂ ਖੱਖੜੀ ਦੀਆਂ ਡਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਪਾਟੀ ਤੇ ਖੇਰੂੰ-ਖੇਰੂੰ ਹੋਣ ਸਬੰਧੀ ਸੱਚੋ-ਸੱਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਦੋ ਟੋਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਭੁਇੰ ਟੁੱਟੀ,
ਇਕ ਮਹਿਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਢੋਕਾਂ ਦਾ।
ਦੋ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਖਲਕਤ ਵੰਡੀ,
ਇਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੋਕਾਂ ਦਾ।
ਕੁਝ ਪਾਈਆਂ ਵਿੱਥਾਂ ਵਰਣ ਦੀਆਂ,
ਕੁਝ ਵਾਹੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਧਰਮ ਦੀਆਂ...
ਫਿਰ ਵਿੱਥਾਂ ਲਿਪੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀਆਂ,
ਫਿਰ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ।....

ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਮੂਹ ਮਾਨਵ-ਜਾਤੀ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਪਾਟੋਧਾੜ ਤੇ ਆਪਾਧਾਪੀ ਦੇ ਦੌਰ-ਦੌਰੇ; ਭੁੱਖ-ਨੰਗ ਦੇ ਪਸਾਰੇ; ਰੰਗ-ਨਸਲ ਦੇ ਪੁਆੜੇ; ਉਚ-ਨੀਚ ਤੇ ਅਮੀਰ-ਗਰੀਬ ਦੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ; ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਹੋਰ ਸੁਆਰਥੀ ਰੁਚੀਆਂ ਤੇ ਅਨਿਆਈਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੁਖ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਭਲੇ ਤੇ ਨਿਸਤਾਰੇ ਆਦਿ ਲਈ ਜੇ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਸਾਂਝੀ ਤੇ ਪਰਸੁਆਰਥੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੁਝ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ‘ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ’ ਤੇ ‘ਸਭ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ-ਕਲਾ’ ਦੀ ਮੰਗ ਇਉਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ:

- ਕਿਰਪਾ ਕਰਿ ਕੈ ਸੁਨਹੁ ਪ੍ਰਭ ਸਭ ਜਗ ਮਹਿ ਵਰਸੈ ਮੇਹੁ॥ (ਪੰਨਾ ੬੫੨)

- ਜਗਤੁ ਜਲੰਦਾ ਰਖਿ ਲੈ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ॥

ਜਿਤੁ ਦੁਆਰੈ ਉਬਰੈ ਤਿਤੈ ਲੈਹੁ ਉਬਾਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੮੫੩)

- ਸਭੇ ਜੀਅ ਸਮਾਲਿ ਅਪਣੀ ਮਿਹਰ ਕਰੁ॥

ਅੰਨੁ ਪਾਣੀ ਮੁਚੁ ਉਪਾਇ ਦੁਖ ਦਾਲਦੁ ਭੰਨਿ ਤਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫੧)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਜ਼ੋਈਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਭ ਥਾਂ ਇਕਸਾਰਵਾਂ ਮੀਂਹ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸੁਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਰਤਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਰਦਾਸ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਲਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ—ਅੰਨ ਤੇ ਪਾਣੀ, ਦੀ ਭਰਵੀਂ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਰਜ਼ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਮੂਲ ਕਲੇਸ਼ਾਂ—ਦੁੱਖ ਤੇ ਗਰੀਬੀ, ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰੇ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੇਨਤੀ ਵਰਤਮਾਨ ਨਜ਼ਰੀਏ ਵਾਂਗ ਕਿਸੇ ਨਿੱਜੀ ਜਾਂ ਜਾਤੀ-ਪਾਤੀ, ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼-ਧਰਮ ਜਾਂ ਘਰ-ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ

ਦੀ ਥਾਂ ਸਮੂਹ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਫਿਰ ਕਮਾਲ ਇਹ ਕਿ ਜਿਸ ‘ਸਰਬ-ਦਾਤਾਰ’ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਰਥੀ ਤੇ ਪਰਸੁਆਰਥੀ ਅਪੀਲਾਂ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਧਰਮ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਲਈ ਮਿਥੇ-ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਦਿਸ਼ਾ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲੱਗਭਗ ਉਹ ਸਾਰੇ ਨਾਂ ਤੇ ਉਪ-ਨਾਂ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਹਿੰਦੂਆਂ ਵੱਲੋਂ: ਪਰਮੇਸ਼ਰ, ਪ੍ਰਭੂ, ਗੋਸਾਈਂ, ਈਸ਼ਵਰ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਰਾਮ, ਗੋਪਾਲ, ਬੀਠਲਾ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਇਤਿਆਦਿ।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ: ਅੱਲਾ, ਖੁਦਾ, ਮੌਲਾ, ਰੱਬ, ਰਹੀਮ, ਕਾਦਰ, ਖ਼ਾਲਕ, ਕਰੀਮ ਇਤਿਆਦਿਕ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸੰਕਲਨ-ਕਰਤਾ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਪਏ ਹੋਏ ਭਰਮ-ਜਾਲ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਰ-ਤਾਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਇਹ ਵੀ ਐਲਾਨੀਆ ਦਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਖੋਏ ਭਰਮ॥

ਏਕੋ ਅਲਹੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ॥

(ਪੰਨਾ ੮੯੭)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਭ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਤੇ ਸੰਕੀਰਣ ਹੱਦਾਂ ਉਲੰਘਦਿਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਸਰਬ-ਸਾਂਝਾ ਮਿਸ਼ਰਤ ਨਾਂ, ‘ਅੱਲਾ ਰਾਮ’ ਵੀ ਵਰਤਦਿਆਂ, ਮਾਨੋ ਡੰਕੇ ਦੀ ਚੋਟ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਵਰਤ ਨ ਰਹਉ ਨ ਮਹ ਰਮਦਾਨਾ॥ ਤਿਸੁ ਸੇਵੀ ਜੋ ਰਖੈ ਨਿਦਾਨਾ॥

ਏਕੁ ਗੁਸਾਈ ਅਲਹੁ ਮੇਰਾ॥ ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਦੁਹਾਂ ਨੇਬੇਰਾ॥

ਹਜ ਕਾਬੈ ਜਾਉ ਨ ਤੀਰਥ ਪੂਜਾ॥ ਏਕੋ ਸੇਵੀ ਅਵਰੁ ਨ ਦੂਜਾ॥

ਪੂਜਾ ਕਰਉ ਨ ਨਿਵਾਜ ਗੁਜਾਰਉ॥ ਏਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਲੇ ਰਿਦੈ ਨਮਸਕਾਰਉ॥

ਨਾ ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ॥ ਅਲਹ ਰਾਮ ਕੇ ਪਿੰਡੁ ਪਰਾਨ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੩੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਤੇ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਦੋ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਅਦ, ਸੰਨ ੧੬੦੬ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਜਹਾਂਗੀਰ (੧੫੬੯-੧੬੨੭ ਈ.) ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ, ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂਵੀ ਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋ ਰਹੀ ਭਾਰੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਅਤੇ ਭਰਵੀਂ ਟੱਕਰ ਦੌਰਾਨ, ਇਹ ਵੀ ਮਾਨੋ ਉੱਚੀ ਹੇਕ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਤੇ ਗਾਵਿਆ ਸੀ:

- ਬਿਸਰਿ ਗਈ ਸਭ ਤਾਤਿ ਪਰਾਈ॥...

ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ॥...

ਸਭ ਮਹਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਪ੍ਰਭੁ ਏਕੈ ਪੇਖਿ ਪੇਖਿ ਨਾਨਕ ਬਿਗਸਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੯੯)

- ਨਾ ਕੋ ਮੇਰਾ ਦੁਸਮਨੁ ਰਹਿਆ ਨਾ ਹਮ ਕਿਸ ਕੇ ਬੈਰਾਈ॥...

ਸਭੁ ਕੋ ਮੀਤੁ ਹਮ ਆਪਨ ਕੀਨਾ ਹਮ ਸਭਨਾ ਕੇ ਸਾਜਨ॥ (ਪੰਨਾ ੬੭੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਵਨ ਰਚਨਹਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ-ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਇਹ ਇਨਕਲਾਬੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਰਥੀ ਨਾਅਰੇ ਲਾਏ ਅਤੇ ਇਹ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਬਿਆਨ ਇੰਨੀ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਕਾਨੀਬੰਦ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਫ਼ਿਰਕੂ ਤੇ ਤੁਅੱਸਬੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਤਿ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਤੇ ਦਰਦਨਾਕ ਵਿਖਾਲਾ ਉਹ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਅੰਦਰ ਸੰਨ ੧੯੮੪ ਦੇ ਸਿੱਖ-ਵਿਰੋਧੀ ਅਤੇ ਸੰਨ ੨੦੦੨ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ-ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਬੜੇ ਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰ ਚੁਕਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਲਈ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਬੋਲੀਆਂ, ਇਲਾਕਿਆਂ, ਮੱਤਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਉਣੇ-ਬੁਣੇ ਹੋਏ ਇਸ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ, ਅਣ-ਵੰਡੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅਮਨ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਪਿਆਰ, ਭਰਪੜ, ਮਿਲਵਰਤਣ ਤੇ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਆਦਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਜੋ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀ ਤੇ ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਨੀਬੰਦ ਹੈ, ਉਹ ਉਦੋਂ ਵੀ, ਅਜੇ ਵੀ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਵੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕੇਵਲ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਤਿ ਲਾਭਦਾਇਕ ਅਤੇ ਕਾਰਗਰ ਵੀ ਹੈ।

੩

ਨਿਰਾ ਇੰਨਾ ਤੇ ਇਹ ਕੁਝ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਰਥੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਲੰਬਰਦਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦਾ ਧਰਮ ਹੀ ਇੱਕੋ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਇਸ ਅਕੱਟ ਦਲੀਲ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਤੇ ਪਾਲਨਹਾਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕੋ ਰੱਬ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਸਿਰਜੀ ਤੇ ਨਿਵਾਜੀ ਹੋਈ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਧਰਮ ਵੀ ਇੱਕੋ ਹੈ:

ਏਕੋ ਧਰਮੁ ਦ੍ਰਿੜੈ ਸਚੁ ਕੋਈ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪੂਰਾ ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਸੋਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੮੮)

ਇਸ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਅਨੁਯਾਈ ਜਾਂ ਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਭਾਵ ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵੀ ਵਿਦਿਤ ਕਰਦਿਆਂ,

ਇਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਗਲੀ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ॥

ਏਕ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਕਰਿ ਸਮਸਰਿ ਜਾਣੈ ਜੋਗੀ ਕਹੀਐ ਸੋਈ॥ (ਪੰਨਾ ੭੩੦)

ਇਸੇ ‘ਸਮਸਰਤਾ’ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੰਚਿਤ ‘ਭਗਤ ਬਾਣੀ’ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰਚਨਾਕਾਰ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ॥

ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ॥

ਲੋਗਾ ਭਰਮਿ ਨ ਭੁਲਹੁ ਭਾਈ॥

ਖਾਲਿਕੁ ਖਲਕ ਖਲਕ ਮਹਿ ਖਾਲਿਕੁ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਸ੍ਰਬ ਠਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੪੯-੫੦)

ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਵਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਪੁਸ਼ਟਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:

- ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥

ਤਿਸ ਕੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੩)

- ਸਭੁ ਕੋ ਉਚਾ ਆਖੀਐ ਨੀਚੁ ਨ ਦੀਸੈ ਕੋਇ॥

ਇਕਨੈ ਭਾਂਡੇ ਸਾਜਿਐ ਇਕੁ ਚਾਨਣੁ ਤਿਹੁ ਲੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੬੨)

ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਇਸ ਵਿਲੱਖਣ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੀਜੇ ਭਾਗ, ਭਾਵ ‘ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਵਿਚ ਸੂਫੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੇਖ਼ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਕਾਨੀਬੰਦ ਹੈ:

ਫਰੀਦਾ ਖਾਲਕੁ ਖਲਕ ਮਹਿ ਖਲਕ ਵਸੈ ਰਬ ਮਾਹਿ॥

ਮੰਦਾ ਕਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ ਜਾਂ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਕੋਈ ਨਾਹਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੮੧)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਮੁੱਖ ਤੇ ਮਨੋਹਰ ਬਾਣੀ, ‘ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਸੱਚੇ, ਸੁੱਚੇ, ਸਾਂਝੇ ਤੇ ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟਵੇਂ ਧਰਮ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੱਸਦਿਆਂ, ਸਰਬ-ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਧਰਮ ਵਿਚ ਉਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ’ਤੇ ਹਰੀ-ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ਼ੁਭ ਆਚਾਰ ਦਾ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਤੇ ਅਨੁਯਾਈ ਹੈ:

ਸਰਬ ਧਰਮ ਮਹਿ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਧਰਮੁ॥

ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ ਜਪਿ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮੁ॥

ਸਗਲ ਕ੍ਰਿਆ ਮਹਿ ਉਤਮ ਕਿਰਿਆ॥

ਸਾਧਸੰਗਿ ਦੁਰਮਤਿ ਮਲੁ ਹਿਰਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮੂਲ ਧੁਰਾ ਤੇ ਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਵੀ ਤਾਂ ਇਹੋ ਦੁਹਰੀ ਅਮਲੀ ਕਿਰਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ, ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮੇਲਣਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦੂਜੀ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸਦਾਚਾਰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਰਮ-ਆਤਮਾ (ਪ੍ਰਭੂ) ਨੂੰ ਪਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ (ਮਨੁੱਖ) ਨੂੰ ਪਤਨੀ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਨਾਲ ਉਪਮਾਉਂਦਿਆਂ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦੁਆਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਇਸਤਰੀ, ਮੁਕਤੀ ਜਾਂ ਪਰਮਗਤੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਸਦਕਾ, ਸਾਧਾਰਨ ਘਰੇਲੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨ, ਨਿਮਰ ਸੁਭਾਅ ਧਾਰਨ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਭੈ-ਭਾਉ ਤੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਨਾਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ:

- ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਕਰਿ ਨੀਚੁ ਸਦਾਏ॥

ਤਉ ਨਾਨਕ ਮੋਖੰਤਰੁ ਪਾਏ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੦)

- ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਐਸੀ ਵਡਿਆਈ॥

ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰ ਵਿਚੇ ਗਤਿ ਪਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੧)

- ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੁ ਮਨਿ ਨਾਮੁ ਵਸਾਏ॥

(ਪੰਨਾ ੪੧੨)

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਬੇਚੈਨ ਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸੁਖ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਸੌਖੀ ਤੇ ਅਮਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਸਰਲ ਤੇ ਸੁਖਾਵਾਂ ਮਾਰਗ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?

੪

ਸੋ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੂਹ ਸਿੱਖਿਆ ਕਿਸੇ ਤਿਆਗੀ, ਵਿਰਾਗੀ ਜਾਂ ਇਕਾਂਤਵਾਦੀ ਦੀ ਥਾਂ, ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਸਾਧਾਰਨ, ਸੰਸਾਰੀ ਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਸਲੀਅਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਉਸੇ ਨੂੰ ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ, ਬੜੇ ਸਾਫ਼, ਉਦਾਰ ਤੇ ਦਲੀਲਪੂਰਨ ਬਚਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ:

(ੳ) ਰੱਬ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼

੧. ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਤੇ ਸਰਬ-ਦਾਤਾਰ—ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਗਾਡ, ਈਸ਼ਵਰ ਜਾਂ ਅੱਲਾ—ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਉਸੇ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਉਸੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣ ਨਾਲ

ਹੀ ਸੁਖ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸਫਲਤਾ ਤੇ ਸੁਰਖਰੂਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਿਹਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪੱਥਰਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਬੁੱਤਾਂ ਜਾਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਜਣਾ ਇਕ ਨਿਰਾਰਥ ਤੇ ਨਿਹਫਲ ਕਿਰਿਆ ਹੈ:

- ਏਕੋ ਜਪਿ ਏਕੋ ਸਾਲਾਹਿ॥

ਏਕੁ ਸਿਮਰਿ ਏਕੋ ਮਨ ਆਹਿ॥

(ਪੰਨਾ ੨੮੯)

- ਹਾਹੈ ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਈ ਦਾਤਾ ਜੀਅ ਉਪਾਇ ਜਿਨਿ ਰਿਜਕੁ ਦੀਆ॥

(ਪੰਨਾ ੪੩੪)

- ਤਾ ਕਉ ਬਿਘਨੁ ਨ ਲਾਗਈ ਚਾਲੈ ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੪੨੧)

- ਜੋ ਪਾਥਰ ਕਉ ਕਹਤੇ ਦੇਵ॥ ਤਾ ਕੀ ਬਿਰਥਾ ਹੋਵੈ ਸੇਵ॥...

ਠਾਕੁਰੁ ਹਮਰਾ ਸਦ ਬੋਲੰਤਾ॥ ਸਰਬ ਜੀਆ ਕਉ ਪ੍ਰਭੁ ਦਾਨੁ ਦੇਤਾ॥

ਅੰਤਰਿ ਦੇਉ ਨ ਜਾਨੈ ਅੰਧੁ॥ ਭ੍ਰਮ ਕਾ ਮੋਹਿਆ ਪਾਵੈ ਫੰਧੁ॥

ਨ ਪਾਥਰੁ ਬੋਲੈ ਨਾ ਕਿਛੁ ਦੇਇ॥ ਫੋਕਟ ਕਰਮ ਨਿਹਫਲ ਹੈ ਸੇਵ॥...

ਕਹਤ ਕਬੀਰ ਹਉ ਕਹਉ ਪੁਕਾਰਿ॥ ਸਮਝਿ ਦੇਖੁ ਸਾਕਤ ਗਾਵਾਰ॥

ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਬਹੁਤੁ ਘਰ ਗਾਲੇ॥ ਰਾਮ ਭਗਤ ਹੈ ਸਦਾ ਸੁਖਾਲੇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬੦)

੨. ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ, ਸਲਾਹੁਣ ਜਾਂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਜਾਂ ਸਮਾਧੀਆਂ ਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਖੋਜਣ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

- ਫਰੀਦਾ ਜੰਗਲੁ ਜੰਗਲੁ ਕਿਆ ਭਵਹਿ ਵਣਿ ਕੰਡਾ ਮੋੜੇਹਿ॥

ਵਸੀ ਰਬੁ ਹਿਆਲੀਐ ਜੰਗਲੁ ਕਿਆ ਦੂਢੇਹਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)

- ਕਾਹੇ ਰੇ ਬਨ ਖੋਜਨ ਜਾਈ॥

ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ ਸਦਾ ਅਲੇਪਾ ਤੋਹੀ ਸੰਗਿ ਸਮਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੬੮੪)

- ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡੇ ਸੋਈ ਪਿੰਡੇ ਜੋ ਖੋਜੈ ਸੋ ਪਾਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੬੯੫)

੩. ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਹੁਕਮ, ਰਜ਼ਾ ਤੇ ਮਿਹਰ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਿਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਅਡੋਲ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

- ਤੂ ਕਾਹੇ ਡੋਲਹਿ ਪ੍ਰਾਣੀਆ ਤੁਧੁ ਰਾਖੈਗਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ॥

ਜਿਨਿ ਪੈਦਾਇਸਿ ਤੂ ਕੀਆ ਸੋਈ ਦੇਇ ਆਧਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੭੨੪)

- ਜਿਸ ਦਾ ਦਿਤਾ ਖਾਵਣਾ ਤਿਸੁ ਕਹੀਐ ਸਾਬਾਸਿ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੪)

(ਅ) ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼

੪. ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਰਾਹ ਤੇ ਰੰਗ-ਰਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਨੇਕ-ਕਮਾਈ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਤੇ ਵਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਯੋਗ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਤੋਰ ਕੇ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਉੱਦਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਲਈ, ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਤੇ ਸਨਬੰਧੀਆਂ ਆਦਿ ਲਈ ਹਰ ਕੋਈ ਜ਼ਫਰ ਜਾਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਝ ਕਰਦਿਆਂ ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਰ ਜਾਂ ਪਰਾਏ ਦੀ ਯੋਗ ਸਹਾਇਤਾ ਜਾਂ ਉਪਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਜਾਣੇ ਨਿਸ਼ਫਲ ਹੈ:

- ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ॥

ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

- ਸਿਥਿਆ ਤਨ ਨਹੀ ਪਰਉਪਕਾਰਾ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੯)

੫. ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵ ਹੈ। ਉੱਦਮੀ ਤੇ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੋ ਕੇ ਜੀਣ; ਸਾਥੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਮਝਣ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਲਣ-ਮਿਲਣ ਤੇ ਰਹਿਣ-ਬਹਿਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾਏ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

- ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ...॥

(ਪੰਨਾ ੬)

- ਜਬ ਲਗੁ ਦੁਨੀਆ ਰਹੀਐ ਨਾਨਕ ਕਿਛੁ ਸੁਣੀਐ ਕਿਛੁ ਕਹੀਐ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੧)

੬. ਅਜਿਹੀ ਸਫਲਤਾ, ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਤੇ ਸੁਰਖਰੂਈ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਮਿਠਾਸ ਤੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਨਿਮਰਤਾ ਧਾਰਨੀ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੁਣ ਹੀ ਸਭ ਸਿਫਤਾਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਤੱਤ-ਨਿਚੋੜ ਹਨ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਫਿੱਕਾ ਜਾਂ ਖਹੁਰਾ ਬਚਨ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਸੱਚਾ ਮਾਲਕ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ:

- ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆ ਤਤੁ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੦)

- ਗੰਢੁ ਪਰੀਤੀ ਮਿਠੇ ਬੋਲ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੩)

- ਇਕੁ ਫਿਕਾ ਨ ਗਾਲਾਇ ਸਭਨਾ ਮੈ ਸਚਾ ਧਣੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)

੭. ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦਿਲ ਢਾਹੁਣਾ ਕਦਾਚਿਤ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅਮੁੱਲ ਮੋਤੀਆਂ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤਾਂਘ

ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਠੋਕਰ ਨਾ ਲਾਓ, ਭਾਵ ਕਦੇ ਨਾ ਦੁਖਾਓ:

ਸਭਨਾ ਮਨ ਮਾਣਿਕ ਠਾਹਣੁ ਮੂਲਿ ਮਚਾਂਗਵਾ॥

ਜੇ ਤਉ ਪਿਰੀਆ ਦੀ ਸਿਕ ਹਿਆਉ ਨ ਠਾਹੇ ਕਹੀ ਦਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)

੮. ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਿੰਦਣਾ, ਭੰਡਣਾ ਜਾਂ ਦੁਰਕਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸਭ ਨਬੀਆਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ, ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ-ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਨਮ ਉਹੀਓ ਦੇਂਦੀ, ਪਾਲਦੀ-ਪੋਸਦੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਮੂਹ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਵੀ ਤਾਂ ਉਸੇ ਰਾਹੀਂ ਚਾਲੂ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਉਸੇ ਦੁਆਰਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥

ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

੯. ਹੱਕਮਾਰੀ ਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਈ ਸੂਰ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਣ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਲਈ ਗਊ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਪੀਰ ਆਪਣੇ ਉਸ ਚੇਲੇ ਜਾਂ ਪੈਰੋਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਫਾਅਤ ਕਰੇਗਾ ਜਾਂ ਹਾਮੀ ਭਰੇਗਾ ਜੋ ਪਰਾਏ ਹੱਕ ਤੇ ਅਣਕਮਾਏ ਧਨ ਰੂਪੀ ਮੁਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਖਾਏਗਾ:

ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੁਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ॥

ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਹਾਮਾ ਤਾ ਭਰੇ ਜਾ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨ ਖਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧)

(ੲ) ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼

੧੦. ਇਹ ਸਦਾ ਚੇਤੇ ਰੱਖੋ ਕਿ ਸੱਚ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣਾ ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਆਚਾਰ ਤੇ ਵਿਹਾਰ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਚਾ ਹੈ:

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੬੨)

੧੧. ਹਉਮੈ ਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਰਮ-ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਖਵਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਨਵੀ ਗੌਰਵ ਲਈ ਵੀ ਬੜੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

- ਨਾਨਕ ਤੇ ਨਰ ਅਸਲਿ ਖਰ ਜਿ ਬਿਨੁ ਗੁਣ ਗਰਬੁ ਕਰੰਤ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੧)

- ਹਉ ਵਿਚਿ ਜਾਤੀ ਜਿਨਸੀ ਖੋਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੬)

- ਕਬੀਰ ਗਰਬੁ ਨ ਕੀਜੀਐ ਰੰਕੁ ਨ ਹਸੀਐ ਕੋਇ॥

ਅਜਹੁ ਸੁ ਨਾਉ ਸਮੁੰਦੁ ਮਹਿ ਕਿਆ ਜਾਨਉ ਕਿਆ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬੬)

੧੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਵਿਸ਼ੇ-ਭੋਗ ਅਤੇ ਗੁੱਸਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਸੁਹਾਗਾ ਪਿਘਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਅੱਗ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਮਾਰੂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

- ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਕਾਇਆ ਕਉ ਗਾਲੈ॥

ਜਿਉ ਕੰਚਨ ਸੋਹਾਗਾ ਢਾਲੈ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੨)

- ਪਰ ਨਿੰਦਾ ਪਰ ਮਲੁ ਮੁਖ ਸੁਧੀ ਅਗਨਿ ਕ੍ਰੋਧੁ ਚੰਡਾਲੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੫)

੧੩. ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਿੱਥੇ ਸੂਝ ਤੇ ਸੋਝੀ ਹੈ ਉਥੇ ਨੇਕੀ ਦਾ ਦੌਰ-ਦੌਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਕੂੜ ਹੈ ਉਥੇ ਪਾਪ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਲਾਲਚ ਹੈ ਉਥੇ ਮੋੜ ਹੈ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਖਿਮਾ ਹੈ ਉਥੇ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ:

ਕਬੀਰਾ ਜਹਾ ਗਿਆਨੁ ਤਹ ਧਰਮੁ ਹੈ ਜਹਾ ਝੂਠੁ ਤਹ ਪਾਪੁ॥

ਜਹਾ ਲੋਭੁ ਤਹ ਕਾਲੁ ਹੈ ਜਹਾ ਖਿਮਾ ਤਹ ਆਪਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੭੨)

੧੪. ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਮਰਤਾ, ਖਿਮਾ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ, ਮਾਲਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਰੀਝਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਤੇ ਕਾਰਗਰ ਮੰਤਰ ਹਨ:

ਨਿਵਣੁ ਸੁ ਅਖਰੁ ਖਵਣੁ ਗੁਣੁ ਜਿਹਬਾ ਮਣੀਆ ਮੰਤੁ॥

ਏ ਤ੍ਰੈ ਭੈਣੇ ਵੇਸ ਕਰਿ ਤਾਂ ਵਸਿ ਆਵੀ ਕੰਤੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)

੧੫. ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸਤੈ ਡੂਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਲੋਭ ਤੇ ਘੁਮੰਡ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਾ ਜਾਲਾ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਜਪੁ ਤਪੁ ਸੰਜਮੁ ਨਾਲਿ ਤੁਪੁ ਹੋਰੁ ਮੁਚੁ ਗੁਰੁ॥

ਲਬੁ ਵਿਣਾਹੇ ਮਾਣਸਾ ਜਿਉ ਪਾਣੀ ਬੂਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੭)

੧੬. ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਰਾਕ ਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਅਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੇ ਪਹਿਨਣ-ਪਚਰਨ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੀੜਾ ਨਾ ਸਹਿਣੀ ਪੈ ਜਾਏ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ:

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਖਾਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥

ਜਿਤੁ ਖਾਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰੁ॥...

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਪੈਨਣੁ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥

ਜਿਤੁ ਪੈਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੬)

੧੭. ਰੱਬ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਲੇਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਬੇੜਾ ਜਾਂ ਨਿਸਤਾਰਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਮੰਦੇ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਹੀ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਨਬੀ-ਅਵਤਾਰ ਜਾਂ ਗੁਰੂ-ਪੀਰ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਜਾਂ ਸ਼ਫਾਅਤ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਣ ਦਾ ਤਾਂ ਸੁਆਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ:

- ਸਭਨਾ ਕਾ ਦਰਿ ਲੇਖਾ ਹੋਇ॥
ਕਰਣੀ ਬਾਝਹੁ ਤਰੈ ਨ ਕੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੯੫੨)

- ਮੰਦਾ ਚੰਗਾ ਆਪਣਾ ਆਪੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਪਾਵਣਾ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੦)

- ਜੇਹਾ ਬੀਜੈ ਸੋ ਲੁਣੈ ਕਰਮਾ ਸੰਦੜਾ ਖੇਤੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੪)

- ਫਰੀਦਾ ਲੋੜੈ ਦਾਖ ਬਿਜਉਰੀਆਂ ਕਿਕਰਿ ਬੀਜੈ ਜਟੁ॥
ਹੰਢੈ ਉਂਨ ਕਤਾਇਦਾ ਪੈਧਾ ਲੋੜੈ ਪਟੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

ਪ

ਸੋ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ-ਵਰਣਿਤ ਕੁਝ ਪੱਖਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਤੋਂ ਵਿਦਿਤ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਕੇਵਲ ਅਜੋਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਸਗੋਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਵਿਕਸਾਈ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਸ ਮਹਾਨ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਪੈਰਵੀ ਲਈ ਉਸ ਵਿਚ ਹਰੀ-ਰਸ ਤੇ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ ਸਿੱਜਰਨਾ ਹੈ; ਉਸ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਵਸਫ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨਵੀ ਹਿੱਤਾਂ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇੱਕੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ, ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਲਈ ਸਮਰਪਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਹੋਇਆਂ; ਸਾਥੀ-ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾ, ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਸਦਾਚਾਰਤਾ ਤੇ ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਸਹਿਤ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਬੰਦਾ ਬਣ ਸਕੇ।

ਇਸ ਪਾਵਨ ਤੇ ਲਾਸਾਨੀ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਨੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਪੰਜ ਕੁ ਸਦੀਆਂ ਦੌਰਾਨ, ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਆਤਮਕ, ਅਧਿਆਤਮਕ, ਸਦਭਾਵਕ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਸਾਰਦਿਆਂ ਪਿਆਰ, ਭਰੋਪਣ, ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਪਰਚਾਰਦਿਆਂ, ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸੁਖ, ਸੁਧਾਰ, ਉੱਨਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਨਿੱਗਰ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਲੱਖਾਂ-ਕਰੋੜਾਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਰਸ, ਆਨੰਦ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਬਿਆਨ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਹੈ।

ਤਦੇ ਤਾਂ ਜਗਤ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਤੇ ਨੋਬਲ ਇਨਾਮ ਜੇਤੂ ਮਿਸਿਜ਼ ਪਰਲ ਬਕ

ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਸੰਤਾਲੀ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਸੰਨ ੧੯੬੧ ਵਿਚ ਬੜੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ: I have studied the scriptures of other great religions, but I do not find elsewhere the same power of appeal to the heart and mind as I feel here.... They speak to person of any religion or of none. They speak for the human heart and the searching mind. “ਮੈਂ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਘੋਖੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਦਿਲ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਅਪੀਲਣ ਦੀ ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਾਠ-ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹਨ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦੇ ਅਤੇ ਖੋਜੀ ਮਨ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।” (ਡਾ. ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ-ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ)

ਸੋ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼, ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਧਾਰਮਕ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਤੇ ਸਦਭਾਵਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਖੁਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦਾ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਧੇਰੇ ਅਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸੁਖ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਭਲਾਈ ਲਈ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਜਾਪ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਯੇਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਚੋਖਾ ਚਿਰ ਨਿਯਤ ਰਹੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਡਾ. ਜੇ.ਸੀ. ਆਰਚਰ ਨੇ ਉਕਤ ਵਿਦਵਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਨ ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਬਾਰੇ ਰਚੀ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਬੜੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਦੱਸੀ ਤੇ ਲਿਖੀ ਸੀ: The religion of the Guru Granth is a universal and practical religion.... The world needs today its message of peace and love. “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧਰਮ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵਾਰਥੀ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਧਰਮ ਹੈ।... ਸਮੂਹ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੁਣ ਬੜੀ ਲੋੜ ਹੈ।” (ਦੀ ਸਿੱਖਸ ਇਨ ਰੀਲੇਸ਼ਨ ਟੂ ਹਿੰਦੂਜ਼, ਮੁਸਲਿਮਜ਼, ਕਰਿਸਚੀਅਨਜ਼ ਐਂਡ ਅਹਿਮਦੀਆਜ਼: ਏ ਸਟੱਡੀ ਇਨ ਕੰਪੈਰੇਟਿਵ ਰਿਲੀਜ਼ਨ, ਪ੍ਰਿੰਸਟਨ-੧੯੪੬, ਸਫਾ ੧੦੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗੁਰਤਾ ਦਿਵਸ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪਿਛੋਕੜ

—ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ*

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ‘ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ’ ਜਾਂ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਖਾਸ ਮੁਕਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਹੀ ਐਸਾ ਤੇ ਇੱਕੋ ਇਕ ਧਰਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਭਾਵ ਉਦਾਸੀਆਂ ’ਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ ਤੋਂ ਭਗਤਾਂ, ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਸੂਫੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਉਹ ‘ਕਰਤਾਰ’ ਜਾਂ ‘ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ’ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਜੋ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ’ਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖ ਲੈਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੱਕੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਪੁੱਛਣਾ ਕਿ ਉਹ ‘ਕਿਤਾਬ’ ਫੋਲ ਕੇ ਦੱਸਣ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ’ਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਕਿਤਾਬ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਇਉਂ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਪੁਛਨਿ ਗਲ ਈਮਾਨ ਦੀ ਕਾਜੀ ਮੁਲਾਂ ਇਕਠੇ ਹੋਈ।

ਵਡਾ ਸਾਂਗ ਵਰਤਾਇਆ ਲਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੁਦਰਤਿ ਕੋਈ।

ਪੁਛਨਿ ਫੋਲਿ ਕਿਤਾਬ ਨੋ ਹਿੰਦੂ ਵਡਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨੋਈ।

ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜੀਆ ਸੁਭਿ ਅਮਲਾ ਬਾਝੋ ਦੋਨੋ ਰੋਈ। (ਵਾਰ ੧:੩੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤਾਂ ਵਜਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਜਦ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ’ਚ ਰੰਗੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, “ਮਰਦਾਨਿਆ! ਰਬਾਬ ਛੇੜ, ਬਾਣੀ ਆਈ ਐ।” ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ‘ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ’ ਜਾਂ ‘ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ’ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਹਨ:

ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ॥ ਤਿਨਿ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ॥

ਦਇਆਲ ਪੁਰਖ ਮਿਹਰਵਾਨਾ॥ ਹਰਿ ਨਾਨਕ ਸਾਚੁ ਵਖਾਨਾ॥ (ਪੰਨਾ ੬੨੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਕਲਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ

* # ੨੧/੧੪, ਜ਼ੀਰਾ-੧੪੨੦੪੭. ਮੋ: ੯੮੧੫੭-੫੩੦੪੬

ਸੰਨ ੧੬੦੪ ਈ. ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ੧੬੦੧ ਈ. ਵਿਚ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਸੁਦੀ ੧ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਪੋਥੀ (ਬੀੜ) ਅਸਥਾਪਨ ਕਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪੇ ਗਏ।

ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਜਿਲਦ ਬੰਨ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਸੀ ਪਿੰਡ ਖਾਰਾ ਮਾਂਗਟ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਦਰਜ ਕਰ ਲਏ। ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਖਾਰੀ ਬੀੜ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ੧੬੩੫ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਕੀਰਤਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਧੀਰਮੱਲ ਨੇ ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾਲ ਇਸ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਕੋਲ ਬੀੜ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਗੁਰਿਆਈ ਲੈ ਸਕੇਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਪੋਤਰੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਤੀਸਰੀ ਬੀੜ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ (ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਚ ੧੭੬੨-੬੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ (੧੭੦੫-੦੬) ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਛਾਪੇ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬੀੜ ਦੇ ਕੁੱਲ ਚੌਦਾਂ ਸੌ ਤੀਹ ਪੰਨੇ ਹਨ। ਪੰਨਾ ੧ ਤੋਂ ੧੩ ਤਕ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਨਾ ੧੪ ਤੋਂ ੧੩੫੩ ਤਕ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪੰਨਾ ੧੩੫੩ ਤੋਂ ੧੪੩੦ ਤਕ ਰਾਗ ਮੁਕਤ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਵਾਈ ਗਈ ਬੀੜ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ੧੬੦੪ ਈ. ਨੂੰ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਦੀ ਜਿਲਦਬੰਦੀ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਜੀ ਦਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੀਸ 'ਤੇ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਰੱਖਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਚੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਇਲਾਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪ੍ਰਥਮ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਪਾਵਨ ਹੁਕਮ ਲਿਆ:

ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫॥

ਸੰਤਾ ਕੇ ਕਾਰਜਿ ਆਪਿ ਖਲੋਇਆ ਹਰਿ ਕੰਮੁ ਕਰਾਵਣਿ ਆਇਆ ਰਾਮ॥

ਧਰਤਿ ਸੁਹਾਵੀ ਤਾਲੁ ਸੁਹਾਵਾ ਵਿਚਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਛਾਇਆ ਰਾਮ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਛਾਇਆ ਪੂਰਨ ਸਾਜੁ ਕਰਾਇਆ ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ॥

ਜੈ ਜੈ ਕਾਰੁ ਭਇਆ ਜਗ ਅੰਤਰਿ ਲਾਥੇ ਸਗਲ ਵਿਸੂਰੇ॥

ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਅਚੁਤ ਅਬਿਨਾਸੀ ਜਸੁ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣੀ ਗਾਇਆ॥

ਅਪਨਾ ਬਿਰਦੁ ਰਖਿਆ ਪਰਮੇਸਰਿ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੭੮੩)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਸਤਿਕਾਰ ਭਰੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅਹਿਮ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ। ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ‘ਸੁਖਆਸਨ’ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸੁਖਆਸਨ ਵਾਲੇ ਪਲੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਥੱਲੇ ਫਰਸ਼ ’ਤੇ ਹੀ ਲੇਟ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬੇਹੱਦ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਇਹ ‘ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਰੂਪ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ’ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਗੁਰੂ ਬਣ ਕੇ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਪੱਥ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੫’ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨੁ॥

ਸਾਧਸੰਗਿ ਗਾਵਹਿ ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੁ॥

ਸਾਧਿਕ ਸਿਧ ਸਗਲ ਮੁਨਿ ਲੋਚਹਿ ਬਿਰਲੇ ਲਾਗੈ ਧਿਆਨੁ॥

ਜਿਸਹਿ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਹੋਇ ਮੇਰਾ ਸੁਆਮੀ ਪੂਰਨ ਤਾ ਕੇ ਕਾਮੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੨੬)

ਇਹ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਾਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪ ਸੀ। ‘ਰਾਮ ਨਾਮ ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ’ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਅਦੁੱਤੀ ਤੇ ਅਪਾਰ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵੀ।

‘ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨੁ’ ਜਾਂ ‘ਗੁਰੂ’ ਦਾ ਦਰਜਾ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ੬ ਕੱਤਕ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੨੪੦, ੧੭੬੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ (ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਈ.) ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੇਹਧਾਰੀ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਆ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਰੁਤਬਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤੀ। ਸਰੀਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਗੁਰੂਤਾ’ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ-ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਅਥਵਾ ਗੁਰੂ-ਪਦਵੀ ਸ਼ਬਦ-ਸਰੂਪੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ‘ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲੋਂਡਾ’ ਦੇ ਲੇਖਕ ਨਰਬੁਦ ਸਿੰਘ ਭੱਟ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ

ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਲ ਦਸਮਾਂ ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕਾ, ਬੰਸ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ, ਸੂਰਜਬੰਸੀ ਗੋਸਲ ਗੋਤਰਾ ਸੋਢੀ ਖੜੀ ਬਾਸੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਪਰਗਨਾ ਕਾਹਲੂਰ ਮੁਕਾਮ ਨਾਂਦੇੜ ਤਟ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇਸ ਦਖਨ ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਪੈਂਸਠ ਕਾਰਤਿਕ ਮਾਸ ਕੀ ਚੌਥ ਸ਼ੁਕਲਾ ਪਖੇ ਬੁਧਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੂ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਸੇ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਆਓ। ਬਚਨ ਪਾਏ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਚ ਪੈਸੇ ਨਾਰੀਅਲ ਅਗੇ ਭੇਟਾ ਰਖਾ ਮਥਾ ਟੇਕਾ ਸਰਬੱਤ ਸੰਗਤ ਸੇ ਕਹਾ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਮੇਰੀ ਜਗਹ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੋ ਜਾਨਨਾ ਜੋ ਸਿੱਖ ਮਾਨੇਗਾ ਤਿਸ ਕੀ ਘਾਲ ਥਾਏ ਪਏਗੀ ਗੁਰੂ ਤਿਸਕੀ ਬਾਹੁੜੀ ਕਰੇਗਾ ਸਤ ਕਰ ਮਾਨਨਾ।”

ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ’ ਤੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਜਾਣ ਦੇ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਭਾਵ ੧੭੬੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ (੧੭੧੧ ਈ.) ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ।

ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਸੰਮਤ ਸਤ੍ਰਾ ਸੈ ਭਏ ਪੈਂਸਠ ਬਰਖ ਪ੍ਰਮਾਨ।

ਕਾਤਕ ਸੁਦ ਭਈ ਪੰਚਮੀ ਕਾਰਨ ਕਰਿ ਜਾਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਚੱਲੇ ਹਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ:

ਏਕ ਦਿਵਸ ਕਾਰਨ ਤੇ ਆਗੇ। ਮਿਲਿ ਕੇ ਸਿੰਘ ਪੂਛਨੇ ਲਾਗੇ।

ਕਵਲ ਰੂਪ ਆਪਨ ਪ੍ਰਭ ਕੀਨੋ। ਤਿਨ ਕੈ ਜੁਆਬ ਭਾਤਿ ਇਹ ਦੀਨੋ॥੮੦੫॥

ਤਾਹ ਸਮੇ ਗੁਰ ਬੈਨ ਸੁਨਾਯੋ। ਖਾਲਸ ਆਪਨੋ ਰੂਪ ਬਤਾਯੋ।

ਖਾਲਸ ਹੀ ਸੋ ਹੈ ਮਮ ਕਾਮਾ। ਬਖਸ਼ ਕੀਉ ਖਾਲਸ ਕੋ ਜਾਮਾ।..

ਖਾਲਸ ਖਾਸ ਕਹਾਵੈ ਸੋਈ ਜਾ ਕੈ ਹਿਰਦੈ ਭਰਮ ਨ ਹੋਈ।

ਭਰਮ ਭੇਖ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਆਰਾ ਸੋ ਖਾਲਸ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹਮਾਰਾ।

ਸਤਿਗੁਰੁ ਹਮਾਰਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰਾ ਸਬਦਿ ਬਿਚਾਰਾ ਅਜਰ ਜਰੰ।

ਹਿਰਦੇ ਧਰਿ ਧਿਆਨੀ ਉਚਰੀ ਬਾਨੀ ਪਦ ਨਿਰਬਾਨੀ ਅਪਰ ਪਰੰ।

ਇਥੇ ਸਥਿਤੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ‘ਬਖਸ਼ ਕੀਉ ਖਾਲਸ ਕੋ ਜਾਮਾ’, ‘ਭਰਮ ਭੇਖ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਆਰਾ, ਸੋ ਖਾਲਸ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹਮਾਰਾ’ ਅਤੇ ‘ਸਤਿਗੁਰੁ ਹਮਾਰਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰਾ ਸਬਦਿ ਬਿਚਾਰਾ’, ‘ਬਾਨੀ ਪਦ ਨਿਰਬਾਨੀ’ ਸ੍ਵੈ-ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਨ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਵੀ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਚ ਸਨ, ‘ਰਹਿਤਨਾਮਾ’ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਵੇਂ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ:

ਤੀਨ ਰੂਪ ਹੈ ਮੋਹਿ ਕੇ ਸੁਣਹੁ ਨੰਦ ਚਿਤ ਲਾਇ,
ਨਿਰਗੁਣ ਸਰਗੁਣ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਕਹੈ ਤੋਹਿ ਸਮਝਾਇ।
ਏਕ ਰੂਪ ਤਿਹ ਗੁਣ ਤੇ ਪਰੇ, ਨੇਤ ਨੇਤ ਜਿਹ ਨਿਗਮ ਉਚਰੇ।
ਘਟਿ ਘਟਿ ਬਿਆਪਕ ਅੰਤਰਜਾਮੀ, ਪੂਰ ਰਹਿਓ ਜਿਉਂ ਜਲ ਘਟ ਭਾਨੀ॥...
ਦੂਸਰ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਜਾਨ। ਉਨਕੇ ਅੰਗ ਮੇਰੇ ਕਰ ਮਾਨ।
ਜੋ ਸਿਖ ਗੁਰ-ਦਰਸ਼ਨ ਕੀ ਚਾਹਿ। ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਆਹਿ॥...
ਮੇਰਾ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਜਾਣ। ਇਸ ਮੇਂ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਕੁਛ ਮਾਨ।
ਤੀਸਰ ਰੂਪ ਸਿਖ ਹੈਂ ਮੋਰ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਰੱਤ ਜਿਹ ਨਿਸ ਭੋਰ।
ਵਿਸਾਹ ਪ੍ਰੀਤ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਧਰੇ, ਗੁਰ ਕਾ ਦਰਸ ਨਿਤ ਉਠ ਕਰੇ॥

੧੭੫੧ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ‘ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ੧੦’ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਨਾ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ‘ਗੁਰੂ-ਪੰਥ’ ਕਹਿ ਕੇ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ‘ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਦੇ ਲੜ ਲਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ:

ਗੁਰਿਆਈ ਕਾ ਨਹਿ ਅਬ ਕਾਲ। ਤਿਲਕ ਨ ਦੇਵਹਿਗੇ ਕਿਸ ਭਾਲ।
ਸਰਬ ਸੁ ਸੰਗਤਿ ਖਾਲਸ ਮਾਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਸਿਕੇਤੁ ਗੋਦ ਮੈ ਜਾਨ।
ਲੜ ਪਕੜਾਇ ਸਬਦ ਕਾ ਰੂਪ। ਜੋ ਮਾਨੇ ਸੋ ਸਿੰਘ ਅਨੂਪ।
ਦਰਸਨ ਗੁਰ ਕਾ ਹੈ ਸਵਧਾਨ। ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਮਾਨ।

ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਨੇ ‘ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ’ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

ਦੁਇ ਜਾਮ ਰਾਤਿ ਗਈ ਤਾਂ ਕੁਸਾ ਵਿਛਵਾਈ।
ਸਿਖਾਂ ਹਥਿ ਜੋੜ ਕਰਿ ਬਿਨਤੀ ਪਛਾਈ।
ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਹੈ ਤੇਰੀ ਇਸਦਾ ਕੀ ਹਬਾਲੁ।
ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਗੁਰੂ ਲੜ ਪਕੜੋ ਅਕਾਲ।
ਗੁਰੂ ਹੈ ਖਾਲਸਾ ਖਾਲਸਾ ਹੈ ਗੁਰੂ।
ਗੱਦੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਪਾਏ ਭਜਨ ਕੀਤਾ ਸ਼ੁਰੂ।
ਆਪਸ ਵਿਚਿ ਕਰਨਾ ਪਿਆਰੁ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਲੋਚਨਾ।
ਆਗਿਆ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਖੋਜਨਾ।

੧੭੯੦ ਈ. ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਵੱਲੋਂ ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕ ‘ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ’ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਉਪਰੋਕਤ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਹੀ ਹੈ:

ਸਿਖਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਰਫ਼ ਦੇਖਾ, ਖੂਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਗ ਜਾਨੇ ਸੇ ਸਰੀਰ
ਦੁਬਲਾ ਹੋਇ ਗਿਆ ਥਾ, ਸਿਖ ਬੇਬਸ ਹੋਇ ਕੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਥੇ, ਮਹਾਰਾਜ!
ਅਸਾਂ ਕੋ ਕਿਸ ਕੇ ਸਹਾਰੇ ਛੋਰ ਕੇ ਆਗੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਹਮੇਂ ਬਤਾਈਏ!
ਸਤਿਗੁਰੂ ਧੀਰੇ ਸੇ ਕਹਾ, ਸਿਖੋ! ਇਹ ਪੰਥ ਅਸਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ
ਆਗਿਆ ਸੇ ਸਾਜਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਕਾ ਹਰਿ ਥਾਂਇ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਮੇਂ
ਸਹਾਈ ਹੋਏਗਾ। ਮੈਂ ਸੀਧਾ ਤੁਸਾਂ ਕੋ ਉਸ ਕੇ ਲੜ ਲਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਆਪੇ
ਲੜ ਲਗਿਆਂ ਦੀ ਲਾਜ ਪਾਲੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਸੇ ਕਹਾ, ਭਾਈ
ਸਿਖਾ! ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਆਈਏ, ਅਸਾਂ ਇਸੇ ਗੁਰਤਾ ਦੇਨੀ ਹੈ।
ਬਚਨ ਪਾਇ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਲਿਆਇ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
ਕੀਆ, ਪੰਚਾਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਏਕ ਸਿਖ ਨੇ ਚੌਕੀ ਤੇ ਲਿਆਇ ਰਖਾ,
ਅਰਦਾਸ ਉਪਰੰਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਤਾ ਦੇਨੇ ਲਾਗੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਾਂਚ
ਪੈਸੇ ਇਕ ਨਲੀਏਰ ਹਾਥ ਮੇਂ ਲੈ ਕੇ ਚਾਰ ਪਾਈ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਇਆਂ
ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਸੇ ਕਹਾ— ਇਨ੍ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੇ ਆਗੇ ਟਿਕਾਇ ਦਿਉ, ਸ੍ਰੀ
ਮੁਖ ਥੀਂ ਇੰਜ ਬੋਲੇ—

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੇ ਬਚਨ ਸਿਉਂ ਪਰਗਟ ਚਲਾਯੋ ਪੰਥ।

ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੋ ਬਚਨ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ।

ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਮਾਨੀਐ, ਪਰਗਟ ਗੁਰੂ ਕੀ ਦੇਹਿ।

ਜੋ ਸਿਖ ਮੇਂ ਮਿਲਬੋ ਚਹਹਿ ਖੋਜ ਇਨਹੁ ਮਹਿ ਲੇਹੁ।

ਉਸ ਵਕਤ ਜੋ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੀ:

ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫॥

ਖੁਲਿਆ ਕਰਮੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਭਈ ਠਾਕੁਰ ਕੀਰਤਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਗਾਈ॥

ਸੁਮੁ ਥਾਕਾ ਪਾਏ ਬਿਸ਼ਾਮਾ ਮਿਟਿ ਗਈ ਸਗਲੀ ਧਾਈ॥...

ਨਿਰਭਉ ਭਏ ਸਗਲ ਭੈ ਖੋਏ ਗੋਬਿੰਦ ਚਰਣ ਓਟਾਈ॥

ਨਾਨਕੁ ਜਸੁ ਗਾਵੈ ਠਾਕੁਰ ਕਾ ਰੈਣਿ ਦਿਨਸੁ ਲਿਵ ਲਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੦੦)

ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਚਲੇ ਦਿਨ

—ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

੨੦ ਫਰਵਰੀ, ੧੭੦੭ ਨੂੰ ੯੦ ਸਾਲ ਦਾ ਬੁੱਢਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਇਸ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਉਦੋਂ ਅਹਿਮਦ ਨਗਰ (ਦੱਖਣ) ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਬੀਮਾਰ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੋ ੩੦ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੦੬ ਨੂੰ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਬਘੌਰ (ਰਿਆਸਤ ਉਦੈਪੁਰ) ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਮਿਲੀ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਦੇ ਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਖ਼ਤ ਹਥਿਆਉਣ ਲਈ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦਾ ੬੪ ਸਾਲਾ ਪਲੇਠਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਤਖ਼ਤ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ ਵਾਰਸ, ਮੁਅੱਜ਼ਮ (ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ) ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੌਰਾ ਖ਼ੈਬਰ ਲਾਗੇ ਜਮਰੌਦ ਦੇ ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਮਿਲੀ। ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਾਉ-ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ, ਤਾਰਾ ਆਜ਼ਮ (ਉਮਰ ੫੪ ਸਾਲ) ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਹੀ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਫ਼ਨ-ਦਫ਼ਨ ਤੋਂ ਫ਼ਾਰਗ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ।

੧੮ ਜੂਨ, ੧੭੦੭ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ ਫੌਜਾਂ ਆਗਰੇ ਨੇੜੇ ਜਾਜੇ ਦੇ ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਘਮਸਾਣ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ। ਤਾਰਾ ਆਜ਼ਮ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਬੇਟਾ ਬਿਦਰ ਬਖ਼ਤ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥ ਰਿਹਾ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਆਗਰੇ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਹੋਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਇਥੇ ਹੀ ਠਹਿਰੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੀਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ (ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਤੇ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ) ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਭੇਜੀ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਬਹੁਤੀ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਭਾਈ ਜੀ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਉੱਚਤਾ ਦਾ ਚਰਚਾ ਸੁਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ

* # ੧੧੬੨, ਫੇਜ਼ ੯, ਮੋਹਾਲੀ।

ਦੀ ਛਾਂ ਤੇ ਅਸੀਸ ਮਾਣਨ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ੨੫੦ ਕੁ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ, ਜੋ ਉਸ ਵਕਤ ਦਿੱਲੀ ਸਨ, ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਆਗਰੇ ਆਏ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ੪ ਕੁ ਮੀਲ ਬਾਹਰ ਇਕ ਬਾਗ ਵਿਚ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਵਜ਼ੀਰ-ਏ-ਆਜ਼ਮ ਖ਼ਾਨ-ਖ਼ਾਨਾਂ ਮੁੰਨਿਅਮ ਖਾਂ ਨਾਲ ਭੇਟ ਹੋਈ। ੨੩ ਜੁਲਾਈ, ੧੭੦੭ ਈ. ਨੂੰ ਆਪ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਨਿੱਘਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਜੜਾਊ ਖਿੱਲਅਤ ਤੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਤੋਹਫ਼ੇ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਦਾਨਿਸ਼ ਖਾਂ ਕ੍ਰਿਤ ‘ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਮਾ’, ਸੈਨਾਪਤਿ ਕਰਤਾ ‘ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ’ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ‘ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਕਮਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਵੀ ਉਠਾਇਆ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਯੋਗ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਉਥੇ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਤੇ ਪੁਰ-ਅਮਨ ਹਾਲਾਤ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਜੁ ਆਪ ਦੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਆਸ਼ਾਜਨਕ ਜਾਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮੇਲ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਚ ਸੰਤੋਸ਼ਜਨਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਆਸ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ੧ ਕੱਤਕ, ਸੰਮਤ ੧੭੬੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ (ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੦੭) ਨੂੰ ਧਉਲ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਂ ਆਪ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਭਾਗ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

“ਸ੍ਰਬਤਿ ਸੰਗਤਿ ਧਉਲ ਕੀ, ਤੁਸੀ ਮੇਰਾ ਖਾਲਸਾ ਹੋ, ਗੁਰੂ ਰਖੈਗਾ।
ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਣਾ, ਜਨਮ ਸਵਰੈਗਾ। ਸ੍ਰਬ ਸੁਖ ਨਾਲ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਾਸ
ਆਏ। ਸਿਰੋਪਾਓਂ ਅਰ ਸਠਿ ਹਜ਼ਾਰ ਕੀ ਧੁਖਧੁਖੀ ਜੜਾਊ ਇਨਾਮੁ
ਹੋਈ। ਹੋਰ ਭੀ ਕੰਮੁ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਦਕਾ ਸਭ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਅਸੀ ਭੀ ਥੋੜੇ ਹੀ
ਦਿਨਾ ਨੋ ਆਵਤੇ ਹਾਂ। ਸ੍ਰਬਤਿ ਸੰਗਤਿ ਖਾਲਸੇ ਕੋ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਆਪਸ
ਮੇਂ ਮੇਲੁ ਕਰਣਾ। ਜਦਿ ਅਸੀ ਕਹਲੂਰ ਆਵਤੇ, ਤਦਿ ਸ੍ਰਬਤਿ ਖਾਲਸੇ
ਹਥੀਯਾਰ ਬਨਿ ਕੈ ਹਜ਼ੂਰਿ ਆਵਣਾ। ਜੇ ਆਵੈਗਾ, ਸੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਵੈਗਾ।”

੧੨ ਨਵੰਬਰ, ੧੭੦੭ ਨੂੰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੁਝ ਬਗ਼ਾਵਤਾਂ ਦੀ ਸਰਕੋਬੀ ਲਈ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਪਰੰਤੂ ਮਾਰਚ ੧੭੦੮ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ੨੦੦-੩੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਮੇਰ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਬਾਅਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ ਕਿ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਅਧਵਾਟੇ ਛੱਡ, ਲੋੜੀਂਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਕੇ ਮਈ ੧੭੦੮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਅੰਤਿਮ ਫ਼ੈਸਲੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਆਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਨਾਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਦੋਨੋਂ ਕੈਂਪ ਵੱਖਰੇ, ਪਰੰਤੂ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ 'ਤੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿੱਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਠਹਿਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਪੈਂਡਾ ਮਾਰ ਫਿਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਅਗਸਤ ੧੭੦੮ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਫ਼ਲਾ ਨਾਂਦੇੜ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਸੱਜੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਕੁਝ ਮੀਲ ਦੂਰ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਠਹਿਰ ਗਿਆ। ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਇਥੋਂ ੧੫੦ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਫ਼ੌਰੀ ਝਮੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਵੇਗਾ ਪਰ ਹੁਣ ਤਕ ਆਪ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਖ਼ਾਤਰ-ਖ਼ਾਹ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਦਰਅਸਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਵੀ ਕੁਝ ਆਪਣੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਰਾਜ ਅਜੇ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਸਥਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਇਧਰ-ਉਧਰ ਬਗ਼ਾਵਤਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੁਲਕ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਉਲੇਮਾਵਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਵੀ ਮੁੱਲ ਲੈਣਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕੱਟੜ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰੂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਨਕਸ਼ਬੰਦੀ ਸੂਫ਼ੀ ਫਿਰਕੇ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਕੇਂਦਰ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਤੇ ਵੱਡੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣਾ ਕੇ ਰਾਜ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਦਾ ਵੱਡਾ ਰੋੜਾ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਤਕੜਾ ਸਮਰਥਨ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਿਲਹਾਲ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਬਖੇੜਾ ਖੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਜੇ ਪੰਜਾਬ

ਆਉਣ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਿਆ ਸੀ।

ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਾਂਦੇੜ ਦੇ ਰਮਣੀਕ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਦੀਵਾਨ ਸਜਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਢਾਡੀ ਵਾਰਾਂ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਥਾਨਕ ਵੱਸੋਂ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੀ ਸੀ।

੩ ਸਤੰਬਰ, ੧੭੦੮ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਤੇ ਜਾਦੂ-ਮੰਤਰਾਂ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬੈਰਾਗੀ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਦੇ ਮੱਠ (ਜੋ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ) 'ਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦਾ ਕਾਇਆਂ-ਕਲਪ ਕਰ, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸ਼ਸਤਰ ਦੇ ਕੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ-ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵੀ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਜਾਬਰ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਚਕਾਰ ਵਧਦੀ ਦੋਸਤੀ ਤੋਂ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਬਹੁਤ ਫ਼ਿਕਰਮੰਦ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਪਠਾਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਲਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਪੁੱਛਦੇ-ਪੁੱਛਦੇ ਨਾਂਦੇੜ ਆ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਹ ਕਈ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਤਬਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਰਹਿਰਾਸ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਥੈਮੇ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਫ਼ਰਮਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਪਠਾਣ, ਪਹਿਰੇ ਉਤਲੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਵੇਸਲਾ ਦੇਖ, ਦੱਬੇ ਪੈਰੀਂ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਖੱਬੀ ਵੱਖੀ ਵਿਚ ਦਿਲ ਤੋਂ ਜ਼ਰਾ ਹੇਠਾਂ ਛੁਰਾ ਖੋਭ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜਾ ਵਾਰ ਕਰਦਾ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਸੂਤ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਢੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ।

ਇਕ ਜੱਰਾਹ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਕੇ ਟਾਂਕੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਖ਼ਮ ਜ਼ਾਹਰਾ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ। ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੦੮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਇਕ ਸਖ਼ਤ ਕਮਾਨ ਨੂੰ ਚਿੱਲਾ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਕਾਰਨ ਜ਼ਖ਼ਮ (ਜੋ ਅੰਦਰੋਂ ਅਜੇ ਅੱਲਾ ਸੀ) ਮੁੜ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਖ਼ੂਨ ਬਹੁਤਾ ਵਗ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ੭ ਕੱਤਕ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੨੪੦ ਅਨੁਸਾਰ ੧੭੬੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ (੧੭੦੮ ਈ.) ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਦੀਆਂ ਅਰੰਭਕ ਘੜੀਆਂ ਵਿਚ (ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿੱਛੋਂ) ਆਪ ਸੱਚਖੰਡ ਪਿਆਨਾ ਕਰ ਗਏ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ, ੧੭੧੧ ਈ.) ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਬਿਸਮੇ ਸਭ ਹੋਇ ਰਹੇ ਮਨ ਮੈ ਕਛ ਕੀ ਕਛੁ ਹੋਇ ਗਈ ਅਬ ਹੀ।

ਮਿਲਿ ਕੈ ਸਬ ਸਿੰਘਨੁ ਤਾਹਿ ਸਮੈ ਇਹ ਭਾਂਤ ਬਿਚਾਰ ਕੀਉ ਤਬ ਹੀ।

ਸਸਕਾਰ ਕਰੇ ਨਿਸ ਹੀ ਕੇ ਸਮੇ ਨਿਕਸੇ ਨਹੀਂ ਭਾਨ ਕਹਿਓ ਸਬ ਹੀ।

ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਕੇ ਕਰਹੀ ਮਿਲਿ ਜੋਤਿ ਸੇ ਜੋਤਿ ਗਈ ਤਬ ਹੀ॥੩੬॥੮੦੧॥
ਸੰਮਤ ਸਤ੍ਰਾ ਸੈ ਭਏ, ਪੈਂਸਨ ਬਰਖ ਪ੍ਰਮਾਨ।

ਕਾਤਕ ਸੁਦ ਭਈ ਪੰਚਮੀ, ਨਿਸ ਕਾਰਨ ਕਰਿ ਜਾਨ॥੩੭॥੮੦੨॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਸ ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਤਖ਼ਤ ਸਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੇ ਉਸਾਰੀ ਹੋਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਾਈ ਸੀ। ਨਿਜ਼ਾਮ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਨੇ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਸੱਤ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਲਾਈ।

ਸੱਚਖੰਡ ਪਿਆਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਗੁਰੂ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ-ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ

(ਸਫਾ ੧੨੬ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਸਮਰਾਟਾਂ ਦੇ ਕੱਟੜਵਾਦ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਸਾਈ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਨੀਵੀਂ ਪੱਧਰ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਮਕਾਲੀ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਜਨਮ-ਮਰਨ ਸਬੰਧੀ ਰਸਮਾਂ, ਸਤੀ-ਪ੍ਰਥਾ, ਪਰਦਾ-ਪ੍ਰਥਾ ਆਦਿ ਸਮੂਹ ਵਿਸ਼ੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲ ਗਤੀ, ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਮੂਲ ਤੇ ਮੌਲਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਿਲਾਵਟ ਦੇ ਮੌਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਅਮੋਲਕ ਸੰਕੇਤ ਸਮਝਣੇ ਸੌਖੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਲਗਾਤਾਰ ਅਰੰਭ ਰਹੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਗਈ। ਫਲਸਰੂਪ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਧਰਮ ਇਕ ਹਰ ਮਨ-ਭਾਉਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ।

ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਉਪ-ਜੀਵਨ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉਪਰੰਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਉੱਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਝੂਠਾ ਮਦੁ ਮੂਲਿ ਨ ਪੀਚਈ

—ਸ. ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ*

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਅਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਜੋ ਅਸੂਲ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਥੋੜ੍ਹੇ-ਬਹੁਤੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਥਾ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—ਪੰਜਾਬ ਨਾ ਹਿੰਦੂ, ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਜੀਂਦਾ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਦਸ਼ਾ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਤਸਵੀਰ ਉਸ ਦੇ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਬੀਰ ਰਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੇ ਵਾਰਾਂ ਗਾਉਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਰੰਭ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਵਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਅੱਜ ਵੀ 'ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ' ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਣਤਾਈਆਂ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਯੋਧੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੋਮ ਰਸ, ਮਦਿਰਾ ਜਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਜਾਂ ਭੰਗ ਆਦਿ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਕਾਫੀ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਯੱਗ ਵਿਚ ਸੋਮ ਰਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਬਿਰਤੀ ਜੋੜਨ ਲਈ ਭੰਗ, ਅਫੀਮ ਤੇ ਸੁਰਾਪਾਨ ਆਮ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਜੋਗੀ ਜੋ ਸਮਾਧੀ ਲਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨਸ਼ੇ ਵੱਲੋਂ ਵਰਜਿਆ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦਰਜ ਕੀਤੇ:

— ਇਤੁ ਮਦਿ ਪੀਤੈ ਨਾਨਕਾ ਬਹੁਤੇ ਖਟੀਅਹਿ ਬਿਕਾਰ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੩)

— ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਖਸਮੁ ਵਿਸਰੈ ਦਰਗਹ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ॥

ਝੂਠਾ ਮਦੁ ਮੂਲਿ ਨ ਪੀਚਈ ਜੇ ਕਾ ਪਾਰਿ ਵਸਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੪)

* ਸੀਨੀਅਰ ਪੁਲਿਸ ਕਪਤਾਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਦਿਹਾਤੀ)। ਮੋ: ੯੯੧੫੭-੦੦੦੬੩.

- ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਸਗਲੇ ਮਦ ਛੁਛੇ ਇਹੈ ਮਹਾ ਰਸੁ ਸਾਚੇ ਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੯)

ਅਤੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ:

ਦੁਰਮਤਿ ਮਦੁ ਜੋ ਪੀਵਤੇ ਬਿਖਲੀ ਪਤਿ ਕਮਲੀ॥

ਰਾਮ ਰਸਾਇਣਿ ਜੋ ਰਤੇ ਨਾਨਕ ਸਚ ਅਮਲੀ॥ (ਪੰਨਾ ੩੯੯)

ਦੇ ਫਰਮਾਨ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਅਮਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਾਮ ਦੇ ਅਮਲ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ।

ਸੱਚਾ ਅਮਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ:

ਕਾਂਯਾਂ ਲਾਹਣਿ ਆਪੁ ਮਦੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਸ ਕੀ ਧਾਰ॥

ਸਤਸੰਗਤਿ ਸਿਉ ਮੇਲਾਪੁ ਹੋਇ ਲਿਵ ਕਟੋਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਰੀ

ਪੀ ਪੀ ਕਟਹਿ ਬਿਕਾਰ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੩)

ਦੇ ਫਰਮਾਨ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਮੱਟੀ ਵਿਚ ਆਪੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਮਾਈ ਅਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਜਿੱਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਨਾਮ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ ਤੇ ਵਿਕਾਰ ਦੂਰ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਸ਼ਾ ਕਰਨਾ ਵੱਡੀ ਕੁਰਹਿਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਹੁਕਮ ਦਰਜ ਹਨ:

ਕੁੱਠਾ, ਹੁੱਕਾ, ਚਰਸ, ਤਮਾਕੂ।

ਗਾਂਜਾ, ਟੋਪੀ, ਤਾੜੀ, ਖਾਕੂ।

ਇਨਕੀ ਓਰ ਨ ਕਬਹੂੰ ਦੇਖੈ।

ਰਹਿਤਵੰਤ ਸੋ ਸਿੰਘ ਵਿਸੇਖੈ।

ਅਤੇ ਚੌਪਈ—

- ਪਰ ਨਾਰੀ ਜੁਆ, ਅਸੱਤ, ਚੋਰੀ ਮਦਿਰਾ ਜਾਨ।

ਪਾਂਚ ਐਬ ਯੇ ਜਗਤ ਮੇਂ ਤਜੇ ਸੁ ਸਿੰਘ ਸੁਜਾਨ।

(ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ)

- ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਾਬ ਕਬੀ ਨਾ ਪੀਵੇ। (ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਚੌਧਾ ਸਿੰਘ)

- ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਮਤਿ ਦੂਰਿ ਹੋਇ ਬਰਲੁ ਪਵੈ ਵਿਚਿ ਆਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੪)

ਅਤੇ—

ਸਿੱਖ ਭੰਗ, ਅਫੀਮ, ਸ਼ਰਾਬ, ਤਮਾਕੂ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇ ਨਾ ਵਰਤੇ।

ਅਮਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਦਾ ਹੀ ਰੱਖੇ। (ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਸਾਰ-ਅੰਸ਼)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੱਜ ਦੇ ਡਾਕਟਰੀ ਤਜਰਬਿਆਂ ਤੋਂ ੫੦੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ

ਤਮਾਕੂ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਇਨਸਾਨੀ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਇਸ ਨਸ਼ੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਂਝ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਗਵਾਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘੋੜੇ ਵੀ ਤਮਾਕੂ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਲੰਘੇ ਸਨ।

ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਰ ਵਰਗ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਬਿਨਾਂ ਉੱਦਮ ਕੀਤਿਆਂ ਸੱਚ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਰਾਹ ਲੱਭਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਲਗਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜੇਕਰ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਫਲ ਪੂਰਾ ਨਾ ਮਿਲੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਇਨਸਾਨ ਨੇ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਹ ਸੱਚ ਦਾ ਰਾਹ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਸਾਧਨਾਂ (ਨਸ਼ਿਆਂ) ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਪੈਸੇ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਸ਼ੇ ਵੰਡੇ ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਇਨਸਾਨ ਵਿਚ ਦੁਬਿਧਾ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਸੁਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰੀਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲੋੜਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਨਸ਼ੇ ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਲੋਕ ਜਾਂ ਬੀਮਾਰ ਲੋਕ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਨਸ਼ਾ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਜਾਂ ਭੰਗ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਅਫੀਮ, ਡੋਡੋ, ਪੋਸਤ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਅੱਜ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ, ਹੈਰੋਇਨ, ਸਮੈਕ, ਕੋਕੀਨ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਛਿਪਕਲੀਆਂ, ਆਇਓਡੈਕਸ, ਬੂਟ ਪਾਲਿਸ਼, ਚੂਨੇ ਦੀ ਗੈਸ ਵੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉੱਚੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਙ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਨਸ਼ੇ ਹੁਣ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ, ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਘਰ-ਘਰ ਪੁੱਜਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ:

ਮਦਿਰਾ ਦੇ ਹਿਤਾ—ਏਕੁ ਕੁੱਲ, ਭਾਂਗ ਦਹੇ ਤਨ ਏਕ

(ਤਮਾਕੂ) - ਜਗਤ ਜੂਠ ਸਤ ਕੁਲ ਦਹੈ, ਨਿੰਦਾ ਦਹੈ ਅਨੇਕ।

ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਹੈਰੋਇਨ, ਸਮੈਕ ਜੋ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬਹਾਦਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ, ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ ਨੇ ਲੈ

ਲਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਗਾਇਕ ਤੇ ਗੀਤਕਾਰ ਇਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਹੋਰ ਨਸ਼ੇ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹਨ।

ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ-ਚੰਗੇ ਗਾਇਕ ਵੀ—ਆਪਣਾ ਪੰਜਾਬ ਹੋਵੇ, ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਹੋਵੇ—ਵਰਗੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੀਤ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਗ਼ਲਤ ਤਸਵੀਰ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਵਰੋਸਾਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਨਾਮ ਜਪਣ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ, ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ, ਸਭ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲਈ ਢਾਲ ਬਣਨ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਸ਼ੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਖੁਸ਼ੀ ਭਰਪੂਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ। ਹੁਕਮ ਹੈ, 'ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ।' ਜਦੋਂ ਇਨਸਾਨ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਠੰਮ੍ਹੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਕੜਾ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਘੋੜੀ ਦਾ ਸਵਾਰ ਬਣੇ। ਮਨ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਲਈ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਹੀ ਰਾਹ, ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਆਦਤ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਯਤਨ ਸਾਰਥਿਕ ਹੁੰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਨਸ਼ੇ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਅਸਾਂ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਛੱਡ ਦੇਣੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਵਕਤ ਦੀ ਮੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਯਤਨ ਬਹੁਤ ਵਧਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਸਵਾਲ ਉੱਪਰ ਗੌਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵੱਲ ਕਿਉਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲਾਮਬੰਦੀ ਭਾਵੇਂ ਅਜੇ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਜਾਗ੍ਰੂਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨ, ਨਸ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਜ, ਪਰਵਾਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਤਿਕਾਰ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਨਸ਼ਾਬੰਦੀ ਦਾ ਪੰਜ-ਸੂਤਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਪਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਸ਼ਾਬੰਦੀ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ

—ਸ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ*

ਸੋਧ ਜ਼ਾਲਮਾਂ, ਸੂਰਮਾ ਸਿੰਘ ਜੋਧਾ, ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਮੋਢੀ ਬਣਿਆ ਸਿੰਘ ਬੰਦਾ।
ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸੀ ਜਨਮਿਆ ਉਹ, ਰਾਮਦੇਵ ਘਰ, ਚੰਗੇ ਭਾਗ ਬੰਦਾ।
ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਸੀ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਉਸ ਦਾ, ਬਣਿਆ ਬਾਅਦ ਜੋ ਨਾਲ ਸੁਭਾਗ ਬੰਦਾ।
ਪਾਲ ਸ਼ੌਕ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਹੋ ਵੱਡਾ, ਸਿਰੀਓਂ ਨੱਪਦਾ ਨੌਂ ਗਜੇ ਨਾਗ ਬੰਦਾ।
ਹਰਨੀ ਮਾਰ, ਤੱਕ ਤੜਪਦੇ ਪੇਟ ਬੱਚੇ, ਗਾ ਉਠਿਆ ਗ਼ਮੀ ਦਾ ਰਾਗ ਬੰਦਾ।
ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰ ਹੋਇਆ ਉਦਾਸ ਫਿਰਦਾ, ਵਾਂਗ ਬੌਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ ਬੰਦਾ।
ਸੁੱਟ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਛੱਡ ਮਾਸ-ਬੋਟੀ, ਲੱਗਾ ਖਾਣ ‘ਵੈਰਾਗੀ’ ਬਣ, ਸਾਗ ਬੰਦਾ।
ਦੱਖਣ-ਦੇਸ, ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੂਰ ਕੰਢੇ, ਵੱਸਿਆ ਨੇੜ ਨਾਦੇੜ ਜਾ ਬਾਗ ਬੰਦਾ।
ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਵੈਰਾਗੀ ਅਖਵਾ ਧੁੰਮੇ, ਡੇਰਾ ਥਾਪ ਰਚਾਂਵਦਾ ਸਵਾਂਗ ਬੰਦਾ।
ਦਸਮ-ਪਿਤਾ ਦਾ ਜਦੋਂ ਦੀਦਾਰ ਕੀਤਾ, ਆਖੇ ‘ਵਾਹ’ ਹੋਇਆ ਬਾਗੋ-ਬਾਗ ਬੰਦਾ।
‘ਦਯਾ ਕਰੋ ਦਾਤਾ! ਬਖਸ਼ੋ ਦਾਤ ਸਿੱਖੀ, ਤੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਰ ਸਭ ਤਿਆਗ ਬੰਦਾ’।

ਪਾਰਸ ਪਰਸ ਲੋਹਾ, ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਸੋਨਾ, ਬਣਿਆ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਪੂਰਾ ਬੇਦਾਗ ਬੰਦਾ।
ਸੋਧ ਜ਼ਾਲਮਾਂ, ਸੂਰਮਾ ਸਿੰਘ ਜੋਧਾ, ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਮੋਢੀ ਬਣਿਆ ਸਿੰਘ ਬੰਦਾ।

ਲੈ ਕੇ ਥਾਪੜਾ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ, ਲਕਬ ਲੈ ‘ਬਹਾਦਰ’ ਖ਼ਿਤਾਬ ਬੰਦਾ।
ਆਖਰ ਆਗਿਆ ਲੈਣ ਦਰਬਾਰ ਅੰਦਰ, ਲੱਗਾ ਅਦਬ ਨਾਲ ਕਰਨ ਆਦਾਬ ਬੰਦਾ।
ਚਰਨੀਂ ਸੀਸ ਧਰ ਮਿਹਰ ਅਸੀਸ ਮੰਗੇ, ‘ਭਰਿਆ ਔਗਣਾਂ ਹਾਂ ਬੇਹਿਸਾਬ ਬੰਦਾ’।
ਕਿਹਾ ਧੂੜ ਲਾ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਨਾਲ ਮੱਥੇ, ‘ਕਰਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੁਸਾਂ ਕਾਮਯਾਬ ਬੰਦਾ’।
ਬਖਸ਼ਸ਼-ਗੁਰੂ ਲੈ ਤੀਰ ਪੰਜ, ਤੇਗ ਨੇਜ਼ਾ, ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਰੱਖ ਪੈਰ ਰਕਾਬ ਬੰਦਾ।
ਸਿੰਘ ਗਰਜਿਆ ਫੜੇ ਗਜਾ ਸੂਰਾ, ਚੜ੍ਹਿਆ ਕੂਚ ਕਰ ਵੱਲ ਪੰਜਾਬ ਬੰਦਾ।
ਸਿਦਕੀ ਸੂਰਮੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ, ਤੁਰੇ ਨਾਲ ਮੰਨ ਆਗੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬੰਦਾ।
ਵੱਢਣ ਲਈ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੇ ਸੰਗਲਾਂ ਨੂੰ, ਸਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਹੋਇਆ ਬੇਤਾਬ ਬੰਦਾ।
ਸੋਨੀਪਤ, ਸਮਾਣਾ, ਘੁੜਾਮ ਵਰ੍ਹਿਆ, ਸਿਰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਮੀਂਹ-ਤੇਜ਼ਾਬ ਬੰਦਾ।
ਵੱਢ ਸਿਰ ਸਰਹਿੰਦ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦਾ, ਤੋਲ ਤੋਲ ਪਿਆ ਕਰੇ ਹਿਸਾਬ ਬੰਦਾ।

* ਵੈਨਕੂਵਰ (ਕੈਨੇਡਾ) ।

ਵੰਡੇ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੇ, ਛਾਂਗੇ ਵਾਂਗ ਜ਼ਾਲਮ ਗੰਨੇ-ਆਗ ਬੰਦਾ।
ਸੋਧ ਜ਼ਾਲਮਾਂ, ਸੂਰਮਾ ਸਿੰਘ ਜੋਧਾ, ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਮੋਢੀ ਬਣਿਆ ਸਿੰਘ ਬੰਦਾ।

ਸੀਮਤ ਸਮਾਂ ਹੀ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਭਾਵੇਂ, ਸਿੱਕਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗੁਰਾਂ-ਨਾਮ ਪੂਰਾ।
ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾਵ ਸਭ ਨਾਲ ਕੀਤਾ, ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਨੂਰਾ।
ਗਿਆ ਘੇਰਿਆ ਅੰਤ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ, ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸੰਗ ਸਾਥੀਆਂ ਸ਼ੇਰ ਸੂਰਾ।
ਘੇਰੇ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਬੰਦੀ, ਭੁੱਖੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਗਿਆ ਹੋ ਪੂਰ ਪੂਰਾ।
ਬੰਦੀ ਸੱਤ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਜੁਝਾਰੂਆਂ ਨੂੰ, ਨੂੜ ਉਠਾਂ 'ਤੇ, ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਕਰ ਮੂਰਾ।
ਦਾਖਲ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਕਾਫਲਾ ਹੋਏ ਵੈਰੀ, ਪਏ ਪਿੰਜਰੇ ਬੰਦੇ ਨਾ ਕੋਈ ਝੂਰਾ।
ਬੰਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਤਲ ਸਭ ਸਿੰਘ ਕੀਤੇ, ਝੁਕਿਆ ਕੋਈ ਨਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੰਘ ਸੂਰਾ।
ਜ਼ਾਲਮ ਆਖਦੇ, 'ਬੰਦਿਆ! ਈਨ ਮੰਨ ਲੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਰਾਂਗੇ ਤੇਰੇ ਵੀ ਹੱਡ ਚੂਰਾ'।
ਪੁੱਤਰ ਅਜੈ ਦਾ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪਾਇਆ, ਚੀਰ ਤੜਫਦਾ ਕਾਲਜਾ ਕੱਢ ਪੂਰਾ।
ਮਾਸ ਤੱਤੇ ਜਮੂਰਾਂ ਨਾਲ ਨੋਚਿਆ ਫਿਰ, ਅੱਖਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਗੱਡ ਕੇ ਕਿੱਲ੍ਹ ਦੁਹਰਾ।

ਅੰਤ ਜਾਮ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੀ, ਲਾ ਗਿਆ ਉਹ, ਸਿੱਖੀ-ਸਿਦਕ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਜਾਗ ਬੰਦਾ।
ਸੋਧ ਜ਼ਾਲਮਾਂ, ਸੂਰਮਾ ਸਿੰਘ ਜੋਧਾ, ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਮੋਢੀ ਬਣਿਆ ਸਿੰਘ ਬੰਦਾ।

ਲੋਕਤੰਤਰੀ-ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਮੋਢੀਆ ਓਏ, ਉਝਾਂ ਉਲਟੀਆਂ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਲਾਣ ਲੋਕੀਂ।
ਬੇਬੁਨਿਆਦ-ਬਹਾਨੇ ਘੜ ਬੇਲੋੜੇ, ਪਰਬਤ ਰਾਈ ਦੇ ਐਵੇਂ ਬਣਾਣ ਲੋਕੀਂ।
'ਬੰਦਾ-ਇ-ਗੁਰੂ' ਦਾ ਭਾਵ ਵੀ ਬਦਲ ਕੇ ਤੇ, ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਸੁਣਾਣ ਲੋਕੀਂ।
ਬਦਲਾ ਲਊ ਜ਼ਾਲਮ ਜਾਂ ਫਿਰ ਆਖ ਡਾਕੂ, ਅਸਲ ਅਕਸ ਪਏ ਤੇਰਾ ਝੁਠਲਾਣ ਲੋਕੀਂ।
ਸੀਮਤ ਸਿਰਫ਼ 'ਵੈਰਾਗੀ' ਵਿਚ 'ਵਰਗ' ਤੈਨੂੰ, ਪਕੜ ਘੇਰ ਮੁੜ ਕੁੱਜੇ ਪਏ ਪਾਣ ਲੋਕੀਂ।
ਸੋਚ-ਖਾਲਸਾਈ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ, ਸੌਂਝੀ ਸੋਚ ਹਿਤ ਲੱਗੇ ਲੁਕਾਣ ਲੋਕੀਂ।
ਜੱਗ ਤੋਂ ਆਮ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ, 'ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਸੀ' ਮੁੱਖੋਂ ਫੁਰਮਾਣ ਲੋਕੀਂ।
ਐਪਰ ਤੇਰੇ ਤਾਂ ਆਪਾ ਕਟਵਾਉਣ 'ਤੇ ਵੀ, ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤੋਮ੍ਹਤਾਂ ਲਾਣ ਲੋਕੀਂ।
ਗਾਥਾ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੀ ਪਾਣ ਲੋਕੀਂ, ਕਦਰਦਾਨ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕੀਂ।
ਸੂਰਜ ਸੱਚ ਹੁਣ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਕਜ ਹੋਣਾ, ਖੋਲ੍ਹਣ ਲੱਗ ਪਏ ਆਖਰ ਜੁਬਾਨ ਲੋਕੀਂ।

ਬੁਝਣ ਜੋਤ ਨਹੀਂ ਖਾਲਸਾਈ-ਸੋਚ ਦਿੱਤੀ, ਭਾਵੇਂ ਬੁਝ ਗਿਆ ਘਰ-ਚਿਰਾਗ਼ ਬੰਦਾ।
ਸੋਧ ਜ਼ਾਲਮਾਂ, ਸੂਰਮਾ ਸਿੰਘ ਜੋਧਾ, ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਮੋਢੀ ਬਣਿਆ ਸਿੰਘ ਬੰਦਾ।

ਮਹਿਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ

—ਭਾਈ ਸਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਫਰਵਾਹੀ*

ਸਦੀਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੇ,
ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਗੁਰੂ ਕੋਈ, ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਜਹਾਨ 'ਤੇ।
ਧੁਰ ਕੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਦੇਖੋ, ਬਦਲੂ ਕਹਾਣੀ ਦੇਖੋ,
ਕਰੂਗੀ ਇਹ ਕਿਰਪਾ ਹਰ ਇਕ ਇਨਸਾਨ 'ਤੇ।
ਦੇਹਧਾਰੀ ਮੰਨਿਓ ਨਾ, ਹਉਮੈ ਤਾਈਂ ਬੰਨ੍ਹਿਓ ਨਾ,
ਟੇਕਣਾ ਨਹੀਂ ਮੱਥਾ ਕਿਸੇ, ਮੜ੍ਹੀ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ 'ਤੇ।
ਜਿਹੜਾ ਲੱਗ ਲੜ ਜਾਊ, ਭਵਜਲ ਤਰ ਜਾਊ,
ਰੱਖੂਗਾ ਜੋ ਨਿਸ਼ਚਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮਹਾਨ 'ਤੇ।

ਚਹੁੰ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਮੋਤੀ, ਲੈ ਕੇ ਪਿਰੋ ਦਿੱਤੀ,
ਅਨੋਖੀ ਤੇ ਲਾਸਾਨੀ ਮਾਲਾ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ।
ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਸਾਂਝਾ, ਦਿੰਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੇ ਇਹ,
ਧਰਮ ਦੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ।
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪਰੈਕਟੀਕਲ, ਕੀਤੇ ਸਾਰੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ,
ਅਦੁੱਤੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ।
ਜੱਗ ਉੱਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਿਹਾ, ਹੋਰ ਦੂਜਾ ਗ੍ਰੰਥ ਨਹੀਂ,
ਸਾਰੇ ਜੱਗੋਂ ਹੈ ਨਿਰਾਲਾ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ।

ਅਗਨੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅੰਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਕਾਉਂਦੇ ਸਭ,
ਵਧ ਜਾਵੇ ਅਗਨੀ, ਭਵਨ ਦਿੰਦੀ ਸਾੜ ਜੀ।
ਜਲ ਦੀ ਏ ਮਹਿਮਾ, ਬਿਨ ਪੀਤੇ ਨਾ ਜੀਉਂਦਾ ਕੋਈ,
ਵਧ ਜਾਵੇ ਜਲ ਦਿੰਦਾ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਜਾੜ ਜੀ।
ਵਾਯੂ ਦੀ ਏ ਮਹਿਮਾ, ਜੀਵ ਲੈਂਦਾ ਏ ਸਵਾਸ ਬਾਸ,
ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਹਵਾ ਦਿੰਦੀ ਰੁੱਖਾਂ ਉਖਾੜ ਜੀ।
ਮਹਿਮਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦੇਵੇ,

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੧੫੮ 'ਤੇ)

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਫਰਵਾਹੀ, ਤਹਿ ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਰਨਾਲਾ। ਮੋ: ੦੯੪੬੩੯-੯੨੮੧੭

ਤੇਰੀ ਰੱਬੀ ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਜਾਵਾਂ ਵਾਰੀ

-ਕਵੀਸ਼ਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਭੌਰ*

ਸੋਧਣ ਵਾਸਤੇ ਧਰਤ ਲੁਕਾਈ ਤਾਈਂ, ਭੇਖ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਰੀਤ ਚਲਾਈ ਬਾਬੇ,
ਸੱਚਖੰਡ 'ਚੋਂ ਲਈ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਹਿਲਾਂ, ਭਾਰੀ ਕਰ ਤਪੱਸਿਆ ਪਾਈ ਬਾਬੇ,
ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਲੈ ਭਗਤੀ, ਬਾਬੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਗ ਜੱਗ ਸੁਧਾਰਿਆ ਏ।
ਤੇਰੀ ਰੱਬੀ ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਜਾਵਾਂ ਵਾਰੀ, ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਤੂੰ ਜਗਤ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆ ਏ!

ਭਰੋਆਣੇ ਤੋਂ ਲਈ ਰਬਾਬ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸਣੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਤਿਆਰ ਹੋਏ,
ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਸੌਂਪ ਕੇ ਤੇ, ਅੱਸੂ ਮਾਹ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਏ,
ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਟੇਕ ਮੱਥਾ, ਗੁਰਾਂ ਹੱਕ ਤੇ ਸੱਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਏ।
ਤੇਰੀ ਰੱਬੀ ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਜਾਵਾਂ ਵਾਰੀ ...

ਲਾਲੇ ਕਿਰਤੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕਿਆਮ ਕੀਤਾ, ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਲੋਕ ਨੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ,
ਆਏ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਲੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰੀਏ, ਕਰ ਦੀਦਾਰ ਦੁੱਖ-ਕਸ਼ਟ ਗਵਾਉਣ ਲੱਗੇ।
ਅੰਤ ਭਾਗੇ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ, ਜਦੋਂ ਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਓਸ ਵੰਗਾਰਿਆ ਏ।
ਤੇਰੀ ਰੱਬੀ ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਜਾਵਾਂ ਵਾਰੀ ...

ਹਰਿਦਵਾਰ ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਪੁਰਬ ਹੈਸੀ, ਡੇਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਥਾਂ ਜਾ ਲਾਏ;
ਕਰਮਕਾਂਡ ਤੇ ਭਰਮ ਸਭ ਦੂਰ ਕੀਤੇ, ਜਿਹੜੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਸੀ ਪਾਏ,
ਕੀਤੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ, ਭਰਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗੁਰਾਂ ਨਿਵਾਰਿਆ ਏ।
ਤੇਰੀ ਰੱਬੀ ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਜਾਵਾਂ ਵਾਰੀ ...

ਗੋਰਖਮਤੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਚਰਨ ਪਾਏ, ਰੀਠੇ ਸ਼ਹਿਦ ਦੇ ਵਾਂਗਰਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ,
ਗੋਰਖਮਤੇ ਤੋਂ ਨਾਨਕਮਤਾ ਹੋਇਆ, ਕੌੜਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਨਾਮ-ਰਸ ਭਰ ਦਿੱਤੇ।
ਫੇਰ ਜਾ ਤ੍ਰਿਵੇਣੀ ਦੇ ਪਾਂਡਿਆਂ ਨੂੰ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਧਾਰਿਆ ਏ,
ਤੇਰੀ ਰੱਬੀ ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਜਾਵਾਂ ਵਾਰੀ ...

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੇ, ਗੁਰਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਈ ਬਸਤੇ,
ਫੇਰ ਜਾ ਬਨਾਰਸ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ, ਲੈ ਬਾਣੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਤੁਰੇ ਰਸਤੇ।
ਸੈਣ ਪੀਪੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰ ਕੇ, ਗੁਰਾਂ ਮਹਾਨ ਖਜ਼ਾਨਾ ਭੰਡਾਰਿਆ ਏ।
ਤੇਰੀ ਰੱਬੀ ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਜਾਵਾਂ ਵਾਰੀ ...

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਸਰਲੀ ਕਲਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਤਰਨਤਾਰਨ। ਮੋ: ੯੪੬੩੩-੨੪੦੪੩

ਬੰਗਾਲ, ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ, ਜਗਨ ਨਾਥ ਦੀ ਪੁਰੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਏ,
ਕਰੋ ਆਰਤੀ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ, ਸੱਚੇ ਸ਼ਬਦ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਗਾਏ।
ਮਿੱਠੇ ਜਲ ਦਾ ਖੂਹ ਸੀ ਗੁਰਾਂ ਲਾਇਆ, ਬਾਕੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸਭ ਖਾਰਿਆ ਏ।
ਤੇਰੀ ਰੱਬੀ ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਜਾਵਾਂ ਵਾਰੀ ...

ਸੱਜਣ ਠੱਗ ਤੇ ਵਲੀ ਦੇ ਵਲ ਕੱਢੇ, ਕੌਡੇ ਭੀਲ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪਲੱਟਿਆ ਏ;
ਜੈ ਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੰਭਾਲ ਲੀਤੀ, ਧਨ ਲੋਕ-ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਖੱਟਿਆ ਏ।
ਹਮਜਾ ਗੋਸ ਦਾ ਆਸਣ ਡੋਲ ਗਿਆ, ਸੁਣਿਆ ਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਸਤਿ ਕਰਤਾਰਿਆ ਏ,
ਤੇਰੀ ਰੱਬੀ ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਜਾਵਾਂ ਵਾਰੀ ...

ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਸਿਧ ਮੰਡਲੀ ਆਖਦੀ ਸੀ, ਕਿਹੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਏ ਤੈਨੂੰ ਲਿਆਈ ਬਾਲੇ?
ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ ਇਹ ਸਿਧ ਮੰਡਲੀ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਿਆ, ਸੱਚ ਬਤਾਈਂ ਬਾਲੇ?
ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕਿਹਾ, ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਤ ਨੇ ਬੀਜ ਖਿਲਾਰਿਆ ਏ।
ਤੇਰੀ ਰੱਬੀ ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਜਾਵਾਂ ਵਾਰੀ ...

ਫੇਰ ਜਾ ਬਗਦਾਦ ਵਿਚ ਬਾਂਗ ਦਿੱਤੀ, ਦਸਤਗੀਰ ਦਾ ਭਰਮ ਨਿਵਾਰਿਆ ਏ।
ਚਾਰੇ ਕੁੰਟਾਂ ਦਾ ਗੇੜਾ ਕੱਟ ਕੇ ਤੇ, ਭੇਖ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਗੁਰਾਂ ਉਤਾਰਿਆ ਏ,
ਕਿਰਤ ਧਰਮ ਕਰੋ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾ, ‘ਭੋਰਾ’ ਸੱਚ ਦਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਏ।
ਤੇਰੀ ਰੱਬੀ ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਜਾਵਾਂ ਵਾਰੀ, ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਤੂੰ ਜਗਤ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆ ਏ!

ਮਹਿਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ

(ਸਫਾ ੧੫੭ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਜਿੰਨਾ ਵੱਧ ਪੜ੍ਹੋ ਕਰੇ, ਉਨਾ ਹੀ ਉਧਾਰ ਜੀ।
ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ 'ਚ ਚੰਦ ਦੀ ਏ ਮਹਿਮਾ ਚਕੋਰ ਕਰਕੇ,
ਸੂਰਜ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਰੋਸ਼ਨ ਵਿਚ ਅਸਮਾਨ ਜੀ।
ਫੁੱਲ ਦੀ ਏ ਮਹਿਮਾ ਇਹਦੀ ਆਪਣੀ ਸੁਗੰਧੀ ਲਈ,
ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਭੋਰਾ ਆ ਕੇ ਵਾਰ ਦਿੰਦਾ ਜਾਨ ਜੀ।
ਹੰਸ ਦੀ ਏ ਮਹਿਮਾ, ਮਾਨਸਰੋਂ ਚੁਣ ਮੋਤੀ ਖਾਏ,
ਮੋਰਾਂ ਦੀ ਏ ਮਹਿਮਾ, ਪੈਲਾਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਇਹ ਪਾਣ ਜੀ।
ਤੈਸੇ 'ਸਤਪਾਲ ਸਿੰਘਾ' ਮਹਿਮਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀ,
ਜੋ ਜੋ ਅਰਾਧੇ ਸੋਈ ਤਰਿਆ ਜਹਾਨ ਜੀ।

ਸਿੱਖ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਨਾਲ ਛੇੜਛਾੜ ਕਦਾਚਿਤ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ-ਜਥੇ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦਖਲ ਦੇਵੇ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੨੯ ਅਗਸਤ-ਸਿੱਖ ਧਰਮ 'ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕੋ' ਵਰਗੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸੂਲਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਸੇਵਾ-ਸਿਮਰਨ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਭਾਈਚਾਰੇ 'ਚ ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਵਰਗੇ ਗੁਣ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ 'ਚ ਮਿਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਜਿਥੇ ਵੀ ਵੱਸੇ ਹਨ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਕੇਸ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹਨ। ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੇ ਅਲੰਬਰਦਾਰ ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਖਦਾਈ ਤੇ ਮੰਦਭਾਗੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਆੜ 'ਚ ਦਸਤਾਰ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਧਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਵਲੋਂ ਸਜਾਈ ਦਸਤਾਰ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ

ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਯੂ.ਐਸ.ਏ. 'ਚ ਫਲੋਰੀਡਾ ਸਟੇਟ ਦੀ ਡਿਊਵਲ ਕਾਉਂਟੀ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਬੰਦ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸ. ਜਗਮੋਹਨ ਸਿੰਘ (ਅਹੂਜਾ) ਦੇ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਸਬੰਧੀ ਛਪੀ ਖ਼ਬਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਇਥੋਂ ਜਾਰੀ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਨੋਟ 'ਚ ਕੀਤਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾ ਬਹੁਤ ਦੁਖਦਾਈ ਤੇ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ 'ਚ ਰੋਸ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਜਾਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣਾ ਸਿੱਖ ਦੀ ਤੌਹੀਨ ਹੈ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ 'ਚ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਘਟਨਾ ਸਬੰਧੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੋਰ ਵੀ ਅਫਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸ. ਜਗਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਮਾਨਯੋਗ ਜੱਜ ਨੇ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਤੇ ਨਫਰਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਘਾਤਕ ਹੈ।

ਅਜਿਹਾ ਰੁਝਾਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਖਦਾਈ ਤੇ ਮੰਦਭਾਗਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿੱਲੀ ਸਥਿਤ ਯੂ.ਐਸ.ਏ. ਦੇ ਦੂਤਾਵਾਸ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਡਾ: ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਕਤ ਘਟਨਾ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖ

ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਸਕਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਅਤੇ ਭਾਰਤ 'ਚ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ 'ਚ ਸਥਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦੂਤਾਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਲਈ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਰੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਾਂਗੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈਣ ਦੀ ਸਲਾਹ

ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ੬ ਸਤੰਬਰ:—ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਥਾਨਕ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਆਡੀਟੋਰੀਅਮ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਵਿਸ਼ੇ ਸਬੰਧੀ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਇਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਮੌਕੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਅਧੀਨ (ਸੁਬਾਰਡੀਨੇਟ) ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਉਣ ਲਈ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕਾਰਵਾਈ

ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾ ਆਵੇ।

ਸ. ਬਾਦਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਰ ਮਸਲੇ ਦਾ ਹੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਿਆਸੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ।

ਉਦਘਾਟਨੀ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਮਹਿਮਾਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ

ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਇਕ ਇਲਾਹੀ ਤੋਹਫਾ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸਮੇਤ ਦੂਜੇ ਕਈ ਹੋਰ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ, ਧਾਰਨਾਵਾਂ, ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਅਤੇ ਅਕੀਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੫੮੭੪ ਸ਼ਬਦ ੩੧ ਰਾਗਾਂ 'ਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਰਾਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ਜੋ ਆਮ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰ ਰਹੇ ੫੨੬ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ੩੦ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਵਜ਼ੀਫੇ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪ੍ਰੋ. ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ

ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪਾਵਨ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਨਾਨਕ ਜੋਤ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰੋ. ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਟੇਜ ਸਕੱਤਰ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਇਆ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਮਹਿਮਾਨ ਅਤੇ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਵੀ ਕਿਹਾ।

ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੌਰਾਨ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ, ਚਿੰਤਕ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਰ ਧਰਮ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਦ ਦਾ ਬੁਲੰਦ ਰੁਤਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਮਦੁਰਾਇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋ. ਮੁਥੂ ਮੋਹਨ ਮਦੁਰਾਇ ਨੇ ਆਪਣਾ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਚੌਗਿਰਦਾ' ਬਾਰੇ ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਨਿਯਮ ਦੈਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ।

ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ 'ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ' ਬਾਰੇ ਗੱਲ

ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਗੈਰ-ਸਮਾਜੀ ਉਪਭੋਗਤਾ ਦਾ ਵਤੀਰਾ, ਨਸ਼ੇ, ਪ੍ਰਵਾਸ, ਜੁਰਮ, ਗਰੀਬੀ, ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਭਰੂਣ-ਹੱਤਿਆ ਆਦਿ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਨਿੱਜ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਲਾਲਚੀ ਰੁਚੀ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ।

ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਸਮੁੱਚਾ ਸੰਸਾਰ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵੰਡਣ, ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਜੁਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਕਰਤੀ ਚੋਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਸਮੁੱਚਾ ਵਿਸ਼ਵ ਇਕ ਅਖੰਡ ਇਕਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਖਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਇਸ ਦੇ ਭੇਦ ਜਾਨਣ ਦਾ ਰਾਹ ਫੜ ਲਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਡਾ. ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਕੌਰ ਨੇ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਮਾਣ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੂਨਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋ. ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਨੈਤਿਕਤਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਬਾਰੇ

ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਕਰਨ ਲਈ ਦੱਸਿਆ।

ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਤਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਡਾ. ਗੁਰਨੇਕ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਡਾ. ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਡਾ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਅਤੇ ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋੜਾ ਸਿੰਘਾ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵੱਲੋਂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ, ਡਾ. ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦਿੱਲੀ, ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਓਂ ਅਤੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਅਕਾਦਮਿਕ ਸੈਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਸਿੱਖ ਰੀਵਿਊ ਕਲੱਬ ਦਾ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਲਾਹਾ ਲੈ ਸਕਣ। ■

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਕੱਕਾ ਕੰਡਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਕੱਕਾ ਕੰਡਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਗੁਰਤਾ-ਗੱਦੀ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਪਿੰਡ ਕੱਕਾ ਕੰਡਿਆਲਾ ਨੂੰ ਸੈਂਟਰ ਬਣਾ ਕੇ ਬਾਕੀ ਨਗਰਾਂ ਮੱਲ੍ਹੀਆਂ, ਕੱਦ ਗਿੱਲ, ਮੁਰਾਲ ਚੱਕ, ਬਹਿਲਾ, ਰਟੋਲ, ਕੋਟਲੀ, ਠਠੀ, ਖਾਰਾ, ਮਤੇਵਾਲ, ਠਰੂ, ਕਾਜੀਕੋਟ, ਕੈਰੋਂਵਾਲ, ਪੁਲਿਸ ਲਾਈਨ ਤਰਨਤਾਰਨ ਆਦਿ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਗਏ। ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਕੱਕਾ ਕੰਡਿਆਲਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਈ ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਡੇਰਾ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥੇ ਵੱਲੋਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ੪ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਕੱਕਾ ਕੰਡਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਮੁੱਖ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਣਵਾ ਕਰਾਇਆ। ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਜੀ ਆਇਆਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭੋਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਸਰਪੰਚ, ਸ. ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਅਤੁੱਟ ਵਰਤਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ੧੪੬ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

‘ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ’ ਗੁਰਮਤਿ ਚੇਤਨਾ ਮਾਰਚ ਆਯੋਜਤ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸਬ ਆਫਿਸ ਹਰਿਆਣਾ ਤੋਂ ਸ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਮੁਤਾਬਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਹੀਂ ‘ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ’ ਗੁਰਮਤਿ ਚੇਤਨਾ ਮਾਰਚ ਮਿਤੀ ੧੩ ਜੁਲਾਈ (੨੯ ਹਾੜ ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੦) ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ੮ ਵਜੇ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਚੀਕਾ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਿੰਮ ਸਾਹਿਬ ਕੈਥਲ ਵਿਖੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਰਘੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪਾਲਕੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੌਂਕ ਗੂਹਲਾ, ਮਟਕਾਲੀਆਂ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ, ਅਗੋਂਦ, ਮਸਤਗੜ੍ਹ ਮੋੜ, ਸਾਰਾਂਵਾਲੀ, ਬਰਾੜੀ, ਸਮਾਧਾਂ ਰੋਡ, ਮੇਘਾ ਮਾਜਰਾ ਤੋਂ ਗੁਜਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਿੰਡ ਚੱਕੂ ਲਧਾਨਾ

ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਗਏ, ਢਾਡੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਣਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਪਿੰਡ ਅਹਾੜਪੁਰ, ਰਾਮਦਾਸਪੁਰਾ, ਕੰਗਥਲੀ, ਹਿੰਮਤਪੁਰ ਮੋੜ, ਪੋਹਲੜ, ਮਾਂਡੀ ਮੋੜ, ਸੀਵਨ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਿੰਮ ਸਾਹਿਬ ਕੈਥਲ ਵਿਖੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਰਾਤ ੯ ਵਜੇ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸੂਬਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਹਰਵਾਂ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਹਜ਼ੂਰ ਸਿੰਘ ਭਰਮੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੋਥਾ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਟੇਟ ਜਰਨਲ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਂਡੀ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਨਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀਂਦ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਧਮਤਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ।

ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਅਟੱਲ, ਚਵਰ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ 'ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ' ਗੁਰਮਤਿ ਚੇਤਨਾ ਮਾਰਚ (ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ) ਮਿਤੀ ੨੨, ੨੩ ਅਤੇ ੨੪ ਅਗਸਤ ੨੦੦੮ (੧, ੮ ਅਤੇ ੯ ਭਾਦੋਂ ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੦) ਨੂੰ ਕੱਢੇ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਤੀ ੨੨ ਅਗਸਤ ੨੦੦੮ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਰਾਤ ੮ ਵਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅਸੰਧ ਦੇ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੀਨੀ: ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਰਘੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ' ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ, ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਵਿਚ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਝਾੜੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਬੱਸਾਂ, ਕਾਰਾਂ, ਟਰੈਕਟਰ-ਟਰਾਲੀਆਂ, ਜੀਪਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਕਮੇਟੀ ਚੌਂਕ, ਰੇਲਵੇ ਰੋਡ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਚੌਂਕ, ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ, ਰੇਲਵੇ ਪੁਲ ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਰਾਮ ਨਗਰ ਚੌਂਕ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਗਰ, ਕੈਥਲ ਰੋਡ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ, ਚੜਾਉ ਚੌਂਕ, ਜੁੰਡਲਾ, ਬਾਂਸਾ (ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਲੰਗਰ), ਪਿਉਂਤ, ਪੱਕਾ ਖੇੜਾ, ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਮੰਚੂਰੀ, ਅਲਾਵਲਾ, ਠਰੁਵਾ ਮਾਜਰਾ, ਜਲਮਾਣਾ, ਠਰੂ (ਕਬੂਲਪੁਰ ਖੇੜਾ) ਤੋਂ ਅਸੰਧ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਾਤ ਦਾ ਪੜਾਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਗਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਢਾਡੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਣਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਲੋਕਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਮਾਨਯੋਗ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਿਰੋਪਾਓ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ. ਰਘੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ

ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ੩੦੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਹਾਨ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਿਵਸ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਪੁਰਬ ਸਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੀ ਕੜੀ ਵਜੋਂ ਇਹ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਅੱਜ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪਿੰਡਾਂ/ਕਸਬਿਆਂ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਤੇ ਲੋਕਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਦਾ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਮਿਤੀ ੨੩ ਅਗਸਤ ੨੦੦੮ ਨੂੰ ਅਸੰਧ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ ੮ ਵਜੇ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਮਰਦਾਨ ਖੇੜਾ, ਚੋਗਾਮਾਂ (ਥੱਲ), ਖੇੜੀ ਸ਼ਰਫਅਲੀ, ਬੱਸੀ, ਬਲੋਣਾ, ਖਿਜਰਾਬਾਦ, ਡੇਰਾ ਗਾਮਾ, ਰੱਤਕ (ਝੀਂਡਾ, ਖੰਡਾਖੇੜੀ) ਰੁਖਸਾਨਾ (ਇੱਛਣਪੁਰ), ਡਾਂਚਰ, ਡੇਰੇ ਗੋਂਦਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਨੀਸਿੰਗ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੋੜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਲੰਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਮੇਨ ਰੋਡ ਸੀਂਘੜਾ (ਅਲੀਪੁਰ, ਬੁੱਢਣ ਪੁਰ), ਬਾਲੂ (ਬਹਿਲੋਲਪੁਰ), ਜਲਾਲਾ, ਸਗਾ (ਸ਼ਾਮਲੀ), ਬੀੜ ਮਾਜਰਾ, ਕਾਛਵਾ ਫਾਰਮ, ਸੌਂਕੜਾ, ਪਖਾਣਾ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ/ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਤਰਾਵੜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ ਰਾਤ ਦਾ ਪੜਾਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਰਘੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਦਾ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਮਿਤੀ ੨੪ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਤਰਾਵੜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ ੮ ਵਜੇ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਨੀਲੋਖੇੜੀ, ਸਮਾਨਾਬਾਹੂ, ਬੈਲਸਰ, (ਕਮਾਲਪੁਰ, ਕਾਦਰਾਬਾਦ), ਭਾਦਸੌਂ ਚੌਂਕ, ਬੁੱਢਣਪੁਰ, ਇੰਦਰੀ ਗੁੜਾ (ਦਮਨਹੇੜੀ), ਨੌਰਤਾ, ਜਨੇਸਰੋ (ਗੋਰਗੜ੍ਹ) (ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਲੰਗਰ), ਸੰਬੋਰਾ, (ਚੂਰਨੀ), ਰੰਬਾ, (ਸੰਘੋਆ-ਸੰਘੋਈ), ਦਰੜ (ਕੁਰਾਲੀ), ਸਲਾਰੂ, ਕਮਾਲਪੁਰ, ਆਈ. ਟੀ. ਆਈ. ਚੌਂਕ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਵਿਖੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਰਾਤ ੯ ਵਜੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਤਿੰਨੇ ਦਿਨ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਅੱਗੇ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲਾਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਵਿਖੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸੀਨੀ: ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਰਘੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਘਰ-ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੈ ਉਥੇ ਪਤਿਤਪੁਣੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਡੰਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਇਕ ਲਹਿਰ ਚਲਾਉਂਦਿਆਂ ਨਸ਼ਾ-ਮੁਕਤ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਉਣੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਥੋਂ-ਜਿਥੋਂ ਵੀ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਲੰਘਿਆ ਹੈ ਤਿੰਨੇ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਟਰੈਕਟਰ ਟਰਾਲੀਆਂ, ਟੈਂਪੂਆਂ, ਬੱਸਾਂ ਗੱਡੀਆਂ, ਮੋਟਰਸਾਈਕਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਵਿਚ

ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਧਾਈ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਵਾਗਤੀ ਗੇਟ ਲਗਾ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਚਾਰ-ਚੰਨ ਲਾਏ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਲਈ ਬਾਬਾ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ, ਬਾਬਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਾਰਸੇਵਾ, ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਨੀਸਿੰਗ, ਬਾਬਾ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ, ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜਲਮਾਣਾ, ਬਾਬਾ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਨਬੀਆਬਾਦ, ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸੀਘੜਾ, ਬਾਬਾ ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਨੀਸਿੰਗ, ਬੀਬੀ ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਦਰਤ, ਬਾਬਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦ ਨਗਰ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਨਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀਂਦ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸ/ਇੰਚਾਰਜ ਸ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਿਤੀ ੨੫ ਅਗਸਤ ੨੦੦੮ ਨੂੰ ਡੇਰਾ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੪੪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਫਰੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸ. ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਇੰਚਾਰਜ ਸਬ ਆਫਿਸ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹੀਨੇ ਮਈ ਅਤੇ ਜੂਨ ਦੌਰਾਨ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਿੰਡਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ:

ਮਿਤੀ	ਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੦੨-੦੫-੦੮	ਗੁ: ਨਿਆਈ ਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸੁਨਾਮ (ਸੰਗਰੂਰ)	੩੫
੦੪-੦੫-੦੮	ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, ਬਠਿੰਡਾ	੩੦
੦੫-੦੫-੦੮	” ” ” ”	੩੨੮
੦੫-੦੫-੦੮	ਗੁ: ਸ਼ਹੀਦ ਨਗਰ ਬੁੱਢਾ ਜੌਹੜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾਨਗਰ (ਰਾਜ.)	੪੩
੧੧-੦੫-੦੮	ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੬੮
੧੨-੦੫-੦੮	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਦਾਨਾਗੜ੍ਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਰਨਾਲਾ	੨੨੫
੧੪-੦੫-੦੮	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਨਰੂਆਣਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੨੦
੧੮-੦੫-੦੮	ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੮੦
੨੦-੦੫-੦੮	ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਹਾਜੀਰਤਨ ਸਾਹਿਬ ਪਾ: ੧੦ਵੀਂ, ਬਠਿੰਡਾ	੧੨
੨੫-੦੫-੦੮	ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੭੫
੨੯-੦੫-੦੮	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਪਿੰਡ ਫਰਵਾਹੀ (ਬਰਨਾਲਾ)	੬੦
੩੧-੦੫-੦੮	ਗੁ: ਬਾਬਾ ਵਿਸ਼ਵਕਰਮਾ ਪਦਮਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾਨਗਰ (ਰਾਜ.)	੫੧
੦੧-੦੬-੦੮	ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੪੦
੦੨-੦੬-੦੮	ਗੁ: ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੋਮੇਰਾ (ਸਿਰਸਾ)	੨੦

੦੨-੦੬-੦੮	ਗੁ: ਪਾ: ੧੦ਵੀਂ ਪਿੰਡ ਫੱਕਰਸਰ ਥੇਹੜੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਕਤਸਰ	੬੦
੦੩-੦੬-੦੮	ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੨੦੦
੦੪-੦੬-੦੮	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ (ਬਠਿੰਡਾ)	੪੫
੦੮-੦੬-੦੮	ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੮੦
੧੩-੦੬-੦੮	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਬੈਹਣੀਵਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਾਨਸਾ	੪੧
੧੪-੦੬-੦੮	ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੪੫
੧੬-੦੬-੦੮	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਜਲਾਲ (ਬਠਿੰਡਾ)	੪੪
੧੬-੦੬-੦੮	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਮਾਨਬੀਬੜੀਆਂ	੨੫
੧੭-੦੬-੦੮	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਰੋੜੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਰਸਾ (ਹਰਿਆਣਾ)	੪੬
੧੭-੦੬-੦੮	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਰੜ (ਮਾਨਸਾ)	੨੫
੧੮-੦੬-੦੮	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਗੋਬਿੰਦਨਗਰ ਪਾ: ੧੦ਵੀਂ ਹਾਜੀਰਤਨ, ਬਠਿੰਡਾ	੨੫
੨੧-੦੬-੦੮	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਪਾ: ੧੦ਵੀਂ ਪਿੰਡ ਝੰਡਾ ਕਲਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਾਨਸਾ	੩੧
੨੨-੦੬-੦੮	ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੭੦
੨੭-੦੬-੦੮	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਭਾਈ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਕਤਸਰ	੬੦
੨੯-੦੬-੦੮	ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੩੫

ਜੋੜ

੧੯੧੯

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਕਲਕੱਤਾ ਵੱਲੋਂ ਉੜੀਸਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਮਿਤੀ ੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ੩੦ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤਕ ਉੜੀਸਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ, ਉੜੀਸਾ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਬੋਰਡ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ (ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਗੁਰਤਾਗੰਦੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਜੇਠੂਵਾਲ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਭਲਪੁਰ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਰੋੜਕਿਲ੍ਹਾ, ਇਸਪਾਤ ਨਗਰ, ਵੇਦ ਵਿਆਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭਵਾਨੀ ਪਟਨਾ, ਖਰਿਆਰ ਰੋਡ, ਬਰਗਰ, ਕਿਊੜਰ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਾਤਣ ਸਾਹਿਬ, ਭੁਵਨੇਸ਼ਵਰ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ, ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ੨੬, ੨੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਭੁਵਨੇਸ਼ਵਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਾਤਣ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ੨੭ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੦੮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਉੜੀਸਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਵਿਸ਼ਵ ਭੂਸ਼ਨ ਹਰੀਚੰਦਨ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਦੇ ਕੇ ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ

ਬਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਉਤੀਸ਼ਾ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਬੋਰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਹੂਰਾ, ਸ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ, ਸ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਰੋੜਕਿਲਾ ਨੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਥੂਹਾ (ਰਾਜਪੁਰਾ) ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਨਗਰ ਆਲਮਪੁਰ ਨੇੜੇ ਥੂਹਾ (ਰਾਜਪੁਰਾ, ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਖੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ੩੦-੩੧ ਮਈ ਅਤੇ ੧ ਜੂਨ ਨੂੰ ਇਸ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕੀਤੀ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਤਰਸੇਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਗਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੪੩ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਲੋਕਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਵਕੀਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਡੂਗਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਜੰਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ, ਸ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਜਥੇ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਸਟੇਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ. ਜੰਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੇ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਗੁਰਗੱਦੀ ਗੁਰਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਮਹਾਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਕਾਸ਼ੀਪੁਰ (ਉਤਰਾਖੰਡ) ਅਤੇ ਹਾਪੁੜ (ਯੂ.ਪੀ.) ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੇਹੜ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲੋਨੀ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਗੁਰਤਾ-ਗੱਦੀ ਗੁਰਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਮਿਤੀ ੧੦-੧੧-੦੮ ਦਿਨ ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲੋਨੀ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਜੀ ਦੇ ਭੋਗ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪੰਡਾਲਾਂ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਗਏ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ. ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਉਤਰਾਖੰਡ, ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜੱਥਾ ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਰਵਾਨਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ (ਯੂ.ਪੀ.) ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਭਾਈ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਭਾਈ ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ੩੯ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੇ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਰੇਹੜ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਸ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ,

ਡਾ. ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀਤ ਨੇ ਆਏ ਹੋਏ ਜਥਿਆਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਓ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸਟੇਜ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਭਾਈ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ. ਨੇ ਨਿਭਾਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਰੋਹੜ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲੋਨੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਆਰਗੇਨਾਈਜ਼ਿੰਗ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ।

ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਨਾਰਾਇਨਗੜ੍ਹ (ਅੰਬਾਲਾ)

ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕਾਇਮਪੁਰ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਮਿਤੀ ੦੭-੦੯-੨੦੦੮ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਇਕ ਮਹਾਨ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ “ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ ਚੇਤਨਾ ਮਾਰਚ” ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨਾਰਾਇਨਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜੋਖਰਾ ਸਾਹਿਬ (ਅੰਬਾਲਾ) ਤੱਕ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸੀਨੀ: ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਰਘੁਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਸਰੂਪ ਪਾਲਕੀ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨਾਰਾਇਨਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਮਹਾਨ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਪੰਜਲਾਸਾ ਚੌਂਕ, ਉੱਖਲ ਚੌਂਕ, ਹੜਬੋਣ, ਸਾਦਿਕਪੁਰ ਮੋੜ, ਪੰਜੋਟੇ, ਰਾਜੌਲੀ, ਹਾਂਡੀ ਖੇੜਾ, ਕੜਾਸਨ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗਣੇਸ਼ਪੁਰ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਰਘੁਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਮੈਂਬਰ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕਾਇਮਪੁਰ ਅਤੇ ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਭਾਨੋਖੇੜੀ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਓ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਤ ਕੀਤਾ। ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਝਾੜੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਪਿੰਡ ਸੰਤੋਖੀ, ਘੜੋਲੀ, ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਪੁਰ, ਪਟਵੀ, ਛੱਜੂਮਾਜਰਾ, ਹੰਡੇਸਰਾ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਰਾਤ ਤਕਰੀਬਨ ੮ ਵਜੇ ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਪੰਜੋਖਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਗਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਢਾਡੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਣਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕਾਇਮਪੁਰ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਥੋਂ-ਜਿਥੋਂ ਵੀ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਲੰਘਿਆ ਹੈ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਟਰੈਕਟਰ ਟਰਾਲੀਆਂ, ਟੈਂਪੂਆਂ, ਬੱਸਾਂ-ਗੱਡੀਆਂ, ਮੋਟਰਸਾਈਕਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਧਾਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ। ਉਪਰੰਤ ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਪੰਜੋਖਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਅਤੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕਾਇਮਪੁਰ ਅਤੇ ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਭਾਨੋਖੇੜੀ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਿਰੋਪਾਓ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਗੁ: ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਸ/ਇੰਚਾਰਜ ਸ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਗੁ: ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਪੰਜੋਖਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅੰਬਾਲਾ

ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਗੁ: ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕੂਰਕਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਨਿਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਸ. ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ।

ਯੂ.ਪੀ. ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਇੰਚਾਰਜ ਯੂ.ਪੀ. ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਖੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਹਿਤ ਅਤੇ ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਗੁਰਤਾਗੰਦੀ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਮਿਤੀ ੮-੬-੦੮ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ ਦਾਦਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਾਸਗੰਜ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਯੂ.ਪੀ. ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ੨੯ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਇੰਚਾਰਜ ਯੂ.ਪੀ. ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪਤਿਤਪੁਣੇ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ. ਆਸਨ ਸਿੰਘ ਜੀ C.O. ਚਕਬੰਦੀ ਅਤੇ ਸ. ਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਮਲ (ਆਕਾਸ਼ਵਾਣੀ ਆਗਰਾ) ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਖੇਤਰ 'ਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ। ਸ. ਸੁਖਮੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਦੀਆਂ ਹਲਕਾ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ 'ਕਕਾਰ' ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਮਿਤੀ ੧੦-੬-੦੮ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਰੇਹੜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਿਜਨੌਰ ਵਿਖੇ ਯੂ.ਪੀ. ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ੪੯ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣਾਇਆ। ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' 'ਤੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਸਮਾਗਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਹਿਤ ਜਥੇਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ. ਸੁਖਮੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਦੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। 'ਕਕਾਰ' ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਮਿਤੀ ੧੬-੬-੦੮ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਈਥਾਨ ਆਗਰਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਤੋਂ ਆਏ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ੨੮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣਾਇਆ। ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਪਤਿਤਪੁਣੇ ਵਰਗੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅਤੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਖਾਲਸਾ' ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਹਿਤ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਅਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ. ਸੁਖਮੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ 'ਕਕਾਰ' ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਮਿਤੀ ੨੨-੬-੦੮ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਹਮੀਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਿਜਨੌਰ ਵਿਖੇ ਯੂ.ਪੀ. ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਆਏ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ੨੬੪ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲਾਇਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਸ. ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸੱਜਣਾਂ ਅਤੇ ਆਈ ਸਮੂਹ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਦੱਸੀਆਂ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾਇਆ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਰਹਿਣ ਲਈ, ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ 'ਤੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਾਗਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸ. ਸੁਖਮੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਦੀਆਂ ਨੇ 'ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰ' 'ਤੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕਰਦਿਆਂ ਆਈ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਮਹੀਨਾ ਅਪ੍ਰੈਲ ਅਤੇ ਜੁਲਾਈ ੦੮ ਵਿਚ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ:

ਮਿਤੀ	ਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੧-੪-੦੮	ਪਿੰਡ ਮਹਿਮਾ ਭਗਵਾਨਾ, ਬਠਿੰਡਾ	੮੪
੨-੪-੦੮	ਪਿੰਡ ਬਿਸਨੋਈ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਰੀਦਕੋਟ	੬੨
੨-੪-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੦੦
੩-੪-੦੮	ਪਿੰਡ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੫੧
੬-੪-੦੮	ਪਿੰਡ ਭਿੱਖੀਵਿੰਡ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ	੧੮੮
੬-੪-੦੮	ਗਾਜ਼ੀਆਬਾਦ, ਯੂ.ਪੀ.	੫੨
੬-੪-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੪੩
੯-੪-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੩੪
੧੧-੪-੦੮	ਪਿੰਡ ਜੇਠੂਵਾਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੧੪੦
੧੨-੪-੦੮	ਨਾਮਦੇਵ ਭਵਨ ਅਕਾਲਸਰ, ਮੋਗਾ	੨੨੫
੧੩-੪-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ (ਮੇਲਾ ਵੈਸਾਖੀ)	੫੭੭
੧੩-੪-੦੮	ਰੇਲਵੇ ਕੋਚ ਫੈਕਟਰੀ, ਕਪੂਰਥਲਾ	੫੪
੧੪-੪-੦੮	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਰਨ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੧੩੦
੧੪-੪-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ (ਮੇਲਾ ਵੈਸਾਖੀ)	੫੯੮
੧੫-੪-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ (ਮੇਲਾ ਵੈਸਾਖੀ)	੨੭
੧੫-੪-੦੮	ਪਿੰਡ ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਢਾਲਾ ਬ: ਜੱਲਣ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ	੨੫੦
੧੫-੪-੦੮	ਪਿੰਡ ਜੋਧੇ ਬਾਬਾ ਗੋਪਾਲ ਦਾਸ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੪੨
੧੬-੪-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੭੧
੧੬-੪-੦੮	ਪਿੰਡ ਸਲਾਹਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੧੫੦
੧੮-੪-੦੮	ਪਿੰਡ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ	੭੨
੨੦-੪-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੩੦੧

੨੦-੪-੦੮	ਪਿੰਡ ਭਕਨਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੧੪੫
੨੦-੪-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ	੪੧
੨੩-੪-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੩੨
੨੬-੪-੦੮	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਜੰਮੂ	੨੦੨
੨੭-੪-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੮੮
੩੦-੪-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੮੯
੧-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਬਾਹੋਖੁਰਦ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੪੧
੨-੭-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੮੪
੨-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਬੀੜ ਤਲਾਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੨੦੦
੩-੭-੦੮	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬੁੱਢਾ ਜੋਹੜ, ਰਾਜਸਥਾਨ	੪੫
੩-੭-੦੮	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ	੪੬
੩-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਬੀੜ ਬਹਿਮਣ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੭੮
੪-੭-੦੮	ਸ਼ੇਖ ਬਸਤੀ, ਜਲੰਧਰ	੧੦੫
੪-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਬਹਿਮਣ ਦੀਵਾਨਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੨੦੦
੫-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਚੁਘੇ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੭੧
੬-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਸਰਦਾਰਗੜ੍ਹ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੮੮
੬-੭-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੨੦
੯-੭-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੮੦
੧੩-੭-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੨੩
੧੬-੭-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੦੫
੧੮-੭-੦੮	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾ:੯ਵੀਂ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੬੮
੧੮-੭-੦੮	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ	੩੧
੨੦-੭-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੭੬
੨੧-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਕੋਠੇ ਚੇਤ ਸਿੰਘ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੬੫
੨੨-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਕੋਠੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੫੨
੨੩-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਬੁਰਜ ਮਹਿਮਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੯੫
੨੩-੭-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੯੭
੨੪-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਦਿਊਣ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੩੫
੨੫-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਖੁਖਰੋਣ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਪੂਰਥਲਾ	੬੧
੨੫-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਬੁਲਾਡੇ ਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੨੧
੨੬-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਸੀਵੀਆਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੦੭
੨੭-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਭਕਨਾ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੪੬
੨੭-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਵਿਰਕ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੪੩
੨੭-੭-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੧੩
੨੮-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਬੱਲੂਆਣਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੫੩

੨੯-੭-੦੮	ਪਿੰਡ ਕਰਮਗੜ੍ਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੫੫
੩੦-੭-੦੮	ਦਿੱਲੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੫੫
੩੦-੭-੦੮	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੬੧

ਕੁੱਲ

੯੦੬੮

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗਰਨਾ ਸਾਹਿਬ ਬੋਦਲ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੂਹ ਸਟਾਫ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਹਰ ਸੰਗਰਾਂਦ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

ਮਿਤੀ	ਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੧੫-੯-੦੭	ਸੰਗਰਾਂਦ ਔਸੂ	੬੨
੧੫-੧੦-੦੭	ਸੰਗਰਾਂਦ ਕੱਤਕ	੪੫
੧੪-੧੧-੦੭	ਸੰਗਰਾਂਦ ਮੱਘਰ	੨੬
੧੪-੧੨-੦੭	ਸੰਗਰਾਂਦ ਪੋਹ	੮੫
੧੩-੧-੦੮	ਸੰਗਰਾਂਦ ਮਾਘ	੩੭
੧੨-੨-੦੮	ਸੰਗਰਾਂਦ ਫੱਗਣ	੨੫
੧੪-੩-੦੮	ਸੰਗਰਾਂਦ ਚੇਤ	੨੮
੧੫-੪-੦੮	ਸੰਗਰਾਂਦ ਵੈਸਾਖ	੧੭੪
੧੫-੫-੦੮	ਸੰਗਰਾਂਦ ਜੇਠ	੫੫
੧੫-੬-੦੮	ਸੰਗਰਾਂਦ ਹਾੜ	੩੫
੧੬-੭-੦੮	ਸੰਗਰਾਂਦ ਸਾਵਣ	੩੮

ਕੁੱਲ

੬੧੦

ਸਿੱਖ-ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ-ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲ ਮੁਹਿੰਮ ਤਹਿਤ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਤਵਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਨਾ ਹੇਠ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮੁਖੀ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜੱਥਾ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਬਠਿੰਡਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਸ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਗਮ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਹਰ ਨਗਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਦੇ ਰਹੇ। ਹਰ ਨਗਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਨਾਲ, ਭਾਈ ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਭਾਈ ਤੇਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲਖਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਫ੍ਰੀ ਮੈਡੀਕਲ ਕੈਂਪ ਵੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਭਾਈ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮਿੱਠੜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇ

ਦਿਨ ਦੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਅਤੇ ਭਰੂਣ-ਹੱਤਿਆ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਲਮਾਂ ਵੀ ਦਿਖਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਦਿਨ ਦੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੋਹੀਆਂ, ਭਾਈ ਕੁਲਰਾਜ ਸਿੰਘ ਵੱਲਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਟੇਜ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰੂ-ਡੰਮ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਭਰੂਣ-ਹੱਤਿਆ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਬਾਵਾਦ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮਿੱਠੜੀ ਇੰਚਾਰਜ ਮਾਲਵਾ ਜ਼ੋਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਢਾਡੀ ਵਾਰੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ੧੮-੮-੨੦੦੮ ਨੂੰ ਬਠਿੰਡਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਡੁੰਮਵਾਲੀ ਵਿਖੇ ੬੬ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ੧੯-੮-੨੦੦੮ ਨੂੰ ਨਗਰ ਪਥਰਾਲਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਹੋਏ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ੧੦੬ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ੨੦-੮-੨੦੦੮ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਰੁਲਦੂ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ੧੫੭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੇ। ੨੧-੮-੨੦੦੮ ਨੂੰ ਨਗਰ ਫਲੜ ਵਿਖੇ ੨੦੦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੇ। ੨੨-੮-੨੦੦੮ ਨੂੰ ਨਗਰ ਕੁਟੀ (ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ) ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ੧੦੧ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ। ੨੩-੮-੨੦੦੮ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਪੱਕਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ੧੧੫ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ੨੪-੮-੨੦੦੮ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਗੁਰਬਤੀ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ੧੧੫ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੇ। ਮਿਤੀ ੨੫-੮-੨੦੦੮ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ੧੧੪ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਮਿਤੀ ੨੬-੮-੨੦੦੮ ਨੂੰ ਨਗਰ ਮਿਠੀ ਫੁਲੇ ਵਿਖੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ੧੦੯ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਮਿਤੀ ੨੭-੮-੨੦੦੮ ਨੂੰ ਮੁਖ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਨਗਰ ਜੱਸੀ ਬਾਗ ਵਾਲੀ ਵਿਖੇ ੩੦੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕੀ। ਹਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਕੇਸ ਰੱਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਡੰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਿਰਪਾਉ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਸ. ਛਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਵਜੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ੩-੯-੦੮ ਨੂੰ ਹਾਂਸਕਲਾ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ. ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਜਿੱਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਉੱਪਰ ਵਿਦਵਤਾ ਭਰਪੂਰ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਉਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਅਤੇ ਕੇਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਵੀ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਕਿ ਯੂ.ਐਸ.ਏ. ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਸਨੀਕ ਹਨ, ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੰਨਾਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਗਰ ਵਿਚ

ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਬਣਾਈ ਬਾਪੂ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਕੈਡਮੀ ਦਾ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪਾਸੋਂ ਉਦਘਾਟਨ ਕਰਵਾਇਆ ਜੋ ਇਲਾਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਯਤਨ ਹੈ। ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਛਪਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਲਿਟਰੇਚਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਨਾਗਪੁਰੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਮਨੋਹਰ ਗੁਰਬਾਣੀ-ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕੁਲਰਾਜ ਸਿੰਘ ਵੱਲਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਸੁਣਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਸ. ਤਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੀਡੀਆ ਕਲਰਕ, ਸ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਾਦੀਆ, ਸ. ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਢੋਲਕੀ ਵਾਦਕ, ਸ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਿੱਲਾ, ਸ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਅਖ਼ੀਰ ਤਕ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਪਿੰਡ ਪੁਆਦੜਾ, ਤਹਿ: ਫਿਲੌਰ (ਜਲੰਧਰ) ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜਥੇ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਂਬਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਇੰਚਾਰਜ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਦੁਆਬਾ ਜ਼ੋਨ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਪੁਆਦੜਾ ਨੂੰ ਸੈਂਟਰ ਬਣਾ ਕੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਮਿਤੀ ੧੫ ਮਈ ਤੋਂ ੧ ਜੂਨ ਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਿਸ਼ਨਰੀ, ਭਾਈ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਭਾਈ ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਤਿਹਾੜਾ, ਬੀਬੀ ਚੰਚਲਦੀਪ ਕੌਰ, ਭਾਈ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥਾ ਭਾਈ ਨਸੀਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ-ਡੰਮ੍ਹ ਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਕੋਹੜ ਤੋਂ ਬਚਣ, ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਬਣਨ, ਮਨਮਤਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਥਾਨਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੇਸ ਰੱਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੈਡਲ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ੮੧ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਊ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਤੇ ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਗ ਢੇਸੀਆਂ ਨੇ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ। ਜਥੇਦਾਰ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲੱਲੀਆਂ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ 'ਤੇ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ੨੪-੦੫-੦੮ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ੧੬ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈੱਟ ਪ੍ਰੈਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਹਰਬੋਅੰਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫ਼ਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

ਮਿਤੀ ੫-੧੦-੨੦੦੮